

१९७५
 राष्ट्रीय विज्ञान
 दिवस
 एक प्रगति में हिंदी
 अक्षरों का प्रयोग
 २०१

ॐ क मा म

જરૂરી

આ પુસ્તક તમને રોજના
સરાસરી કલાકના કામથી
૩૦ દિવસમાં તમારા
વિચારો હિંદીમાં રજૂ
કરતાં શીખવવાની બાંહે-
ધરી આપે છે. આ કાંઈ
બડાઈ નથી, પણ વ્યવસ્થિત
યોજના છે. માટે પુસ્તકને
ન્યાય આપવા ખાતર થોડાં

પાનાં ફેરવી

‘સૌથી પહેલું આ વાંચો’
એ શીર્ષક નીચેની વિગતો
અત્યારે જ વાંચી જાઓ.

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગૂજરાતી કૉપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૩૨૮૬ કિંમત ૩.૦૦

ગ્રંથનામ એકે શાસ્ત્રી હિંદી

વર્ગીક નં ૪૫૨

[વર્ગ ૧૦ - કળવણી] હરિદ્રુણ્ય વ્યાસ સંપાદિત
[વર્ગ ૧૨ - લાખા] સખરસ સાહિત્ય શ્રેણી - પુ. ૨, ૩, ૪, ૫, ૬.

એક માસ મેં હિંદો

લેખક

હરિદ્રુણ્ય વ્યાસ

‘ગુજરાતી લઘુલિપિ’, ‘ગુજરાતી શીઘ્રલિપિ’, ‘પ્રકંપ’,
‘ખેડિક ઇંગ્લિશ’, ‘ગુજરાતમાં પ્રચલિત ૨૦૦૦ અંગ્રેજી
શબ્દો’ ઇ. પુસ્તકોના લેખક

સખરસ કાર્યાલય • લાઠી [કાઠિયાવાડ]

સુદ્રક :

શા. મણીલાલ જગનલાલ

ધી નવપ્રસાદ પ્રિ. પ્રેસ

ધીકાંઠા રોડ : અમદાવાદ

ગુજરાત વિદ્યાધીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કોપીરાઈટ સંગ્રહ
૨૩ ૨૮૬

સર્વ હક્ક લેખકને સ્વાધીન

[પહેલી આવૃત્તિ

•

ઓગસ્ટ ૧૯૪૧

•

પ્રત ૧૨૫૦]

કીમત : રૂપિયા સાડા ત્રણ (પરદેશ શી. ૬)

લેખક અને પ્રકાશક :

હરિ કૃષ્ણ વ્યાસ

સખરસ કાર્યાલય

લાઠી (કાઠિયાવાડ)

સંપાદકનું નિવેદન

આ અંથમાળાના પ્રથમ પુસ્તક 'પ્રકંપ' પછી નં. ૨, ૩, ૪, ૫, ૬ એમ પાંચ સંયુક્ત પુસ્તક રૂપે આ પુસ્તક પ્રકટ થાય છે. અને સાહિત્ય શ્રેણીના બાકીના અને કેળવણી એ બંને વિભાગના ગ્રાહકોને તે પાંચ પુસ્તક તરીકે મોકલવાય છે. આશા છે કે શાસ્ત્રીય વિષયનું આ પુસ્તક ગ્રાહકોમાં આવકારદાયક થશે.

સાહિત્યશ્રેણીનાં પ્રકટ થવાનાં નક્કી કરેલાં પુસ્તકોમાં આ પુસ્તક અલ્પધાર્મિક જ દાખલ થયું છે, કેમકે અંથમાળાના પુસ્તક તરીકે ચાલુ ગ્રાહકોને તે કિંદાયતે પડે એ અમારો હેતુ હતો. અને એ જ મુજબ આ લેખકનાં બીજાં આત્રાં શાસ્ત્રીય પુસ્તકો પણ અંથમાળા નીચે જ પ્રકટ કરવાને અમારો ઇરાદો છે.

ઉપરની યોજના મુજબ આ લેખકનાં બીજાં બે પુસ્તકો પણ અમે અંથમાળામાં દાખલ કરીએ છીએ. એમાં 'ખેત્રિક ઇન્સિરા' જેની કિંમત રૂ. ૨) છે, તેને આ અંથમાળાના નંબર ૭, ૮, ૯ આપીએ છીએ, અને 'સંપૂર્ણ શીઘ્રલિપિ કોર્સ' જેની કિંમત રૂ. ૩) છે તેને આ અંથમાળાના નંબર ૧૦, ૧૧, ૧૨, ૧૩ આપીએ છીએ. આથી હવે જે પુસ્તક પ્રકટ થશે તેના ઉપર નંબર ૧૪ છપાશે.

જે ગ્રાહકોને ઉપર જણાવેલાં પુસ્તકોની જરૂર હોય તેઓ આથી તે પોતાના લવાજમ પેટ મંગાવી શકશે. ગ્રાહકોના ગળામાં ગમે તેમ કરી પુસ્તકો પહેરાવવાનો અમારો આશય ન હોવાથી અમે તે કોઈને ફરજિયાત મોકલતા નથી. માત્ર જેઓની માગણી આવશે તેમને જ તે મોકલાશે. માગણી કરતી વખતે દરેક ગ્રાહક પોતાના લવાજમ પેટ કુલ ૧૦ નંબર લેવા હકદાર છે એ વાત ખ્યાલમાં રાખે. દસ નંબર ઉપર માગણી જશે એટલે નવા સત્રનું લવાજમ વી. પી. થી વસુલ થશે. એ પુસ્તકો સાદા બુકપોસ્ટથી જ મોકલવાની અમારી ફરજ અને જવાબદારી રહેશે. પોસ્ટમાં પુસ્તકની સલામતી ઇચ્છનારા ત્રણ આના રજીસ્ટ્રેશન માટે માગણી સાથે મોકલવા કૃપા કરે.

આ અંથમાળા નિયમિતતાનો દાવો કરતી નથી, કેમકે અંથમાળાનું બંધારણ સમયના બદલાયથી પરની વ્યવસ્થાવાળું છે. તેમ જ પૃષ્ઠ સંખ્યાના બળ ઉપર પણ આ અંથમાળા ગર્વ લેતી નથી. પરંતુ સંગીનતા માટે બનતો સર્વ પ્રયત્ન થશે. અને એ દિશામાં કાંઈ ન્યૂનતા લાગે ત્યારે ગ્રાહકો અવશ્ય અમારું ધ્યાન ખેંચવા કૃપા કરે. અને બાકી તો પ્રકાશનની ઢીલ દરગુજર કરી ગ્રાહકો ગુચુંદિ રાખે એ અમારી વિનંતી છે.

હરિકૃષ્ણ વ્યાસ
સંપાદક

જીવનમાં જરૂરી તાલીમ

અંગ્રેજી શીખો

બેઝિક ઇંગ્લિશ

અંગ્રેજી ભાષા અત્યારે આપણુ જીવનનો એક ભાગ બની ગઈ છે, અને એ ભાગ તે લાંબા સમય સુધી રહે એટલું અસીમ બળ એમાં છે. તમને ગમે તે વિષયનો શોખ હોય પણ એના ઉપર પુષ્કળ સાહિત્ય તમને એ ભાષામાંથી મળે. તમે ગમે તે દેશમાં કાગળ લખવા માગતા હો તો અંગ્રેજીમાં લખો તો ચાલે. ખુદ હિંદમાં જ અંગ્રેજી ભાષાનું જ્ઞાન તમને હિંદભરમાં ઓળખીતાઓ આપી શકે.

અને હિંદ આઝાદ થાય કે ગમે તેવી રાજકીય ઉથલપાથલ થાય તો પણ સાંસ્કૃતિક તરવો ઉપર જેની મહત્તા રચાયેલી છે તે અંગ્રેજીનું સ્થાન અડગ રહેવાનું. કેમકે તો પણ ઉત્તમ પ્રકારનાં વર્તમાનપત્રો અંગ્રેજીમાં નીકળ્યા કરે, પુસ્તકો છપાયા કરે, વગેરે.

એટલે અંગ્રેજી શીખવાની જરૂરિયાત સામે તમે આંખમિચામણાં કરો તે ચાલે એમ જ નથી; તમારે તે શીખી જ લેવું જોઈએ-કાર્ણ પણ હિસાબે શીખી લેવું જોઈએ.

અને અમારી પદ્ધતિ તમને એ શીખવું સહેલું કરી આપે છે. માત્ર ત્રણ જ મહિનામાં તમને અંગ્રેજી ભાષાના ચણતરનો-એના ક્લેવરનો પરિચય અમારાં પુસ્તકો આપી દેશે. સેંકડો માણસોએ આવી રીતે અભ્યાસ કર્યો છે. અને તમે પણ અવશ્ય કરી શકશો.

એને માટે મંગાવો : બેઝિક ઇંગ્લિશનાં ૧૪ પુસ્તકોના

પૂરો સેટ. કિં. રૂ. ૫૫ (પરદેશ શી. ૧૨)

બેઝિક ઇંગ્લિશ કલ્પાસ. લાઠી (કાઠિયાવાડ)

અર્પણ

સમગ્ર હિંદમાં એક જ રાષ્ટ્રભાષાના પ્રચાર અર્થે જે
અનેક રાષ્ટ્રપ્રેમીઓ તનતોડ પરિશ્રમ કરી રહ્યા છે તે
સર્વ મહાનુભાવોને આ પુસ્તક અર્પણ કરું છું.

લેખક

અનુક્રમ

પ્રસ્તાવના	[૭]
સૌથી પહેલું આ વાંચો	[૧૩]
વિભાગ ૧-શિક્ષણ પદ્ધતિની સમજૂતી	[૧-૧૮]
[૧] અભ્યાસની શરૂઆત	૩
વિભાગ ૨-પરિચિત હિંદીનું પુનરાવર્તન	[૧૯-૧૧૭]
[૨] હિંદી વર્ણવિચાર	૨૧
[૩] પરિચિત હિંદી શબ્દો	૨૪
[૪] પરિચિત હિંદી શબ્દસમૂહો	૫૧
[૫] પરિચિત હિંદી કહેવતો	૮૫
[૬] પરિચિત હિંદી ભાષાશૈલી	૯૪
[૭] પરિચિત હિંદી વ્યાકરણ	૧૦૬
વિભાગ ૩-હિંદી ભાષાનો અભ્યાસ	[૧૧૯-૨૧૦]
[૮] હિંદી ભાષાના ચલણી સિદ્ધાંતો	૧૨૧
[૯] હિંદી શબ્દોનાં રૂપાંતર	૧૩૭
[૧૦] ગુજરાતી-હિંદી અનુવાદ	૧૫૬
[૧૧] હિંદી વાતચીત તથા પત્રલેખન	૨૦૪
વિભાગ ૪-આકર પ્રકરણો	[૨૧૧-૨૫૮]
[૧૨] અઘરા હિંદી શબ્દોનો કોષ	૨૧૩
પરિશિષ્ટ-પુનરાવર્તન તથા જવાબો	૨૫૧

प्रस्तावना

इस पुस्तक की रचना का जो विभाग साखनेवालों के लिये उपयोगी है, उसका संपूर्ण विवेचन 'सौथी पहेलूँ आ वाँचो' और 'प्रकरण १-अभ्यासनी शरूआत' उन दोनों शीर्षक के तले किया गया है। अतएव यहाँ केवल मीमांसक और शिक्षक महाशयों की दृष्टि से ही पुस्तक की योजना का विचार करना उपस्थित होता है।

प्रथम दृष्टि से इस पुस्तक की रचना शायद विचित्र मालूम होगी। क्योंकि, इसमें संस्कृत और अँगरेजी पाठमालाओं की भाँति नियमों और दृष्टान्तों की क्रमयुक्त रचना नहीं है, अथवा मुसाफ़िरोँ के लिये लिखी जाती हुई स्वशिक्षण की किताबों की तरह जीवन के भिन्न भिन्न प्रसंगों पर काम में आनेवाले वाक्यों श्रेणीबद्ध अंदा से तैयार किये हुए नहीं दिये गये हैं, अथवा भाषा-रचना का तात्त्विक विवेचन करनेवाले पुस्तकों की सी चर्चा भी इसमें नहीं है। तब फिर इस पुस्तक में है क्या ?

मात्र इतना ही, कि हिंदी सीखना इछनेवाले जितनी भी सामग्री जिस ढंग में चाहते हैं, इस पुस्तक में दी जाती है। दूसरी भाषाओं की अपेक्षा हिंदी के विषय में गुजराती लोगों की ज़रूरत कुछ और ही प्रकार की है। और वह ज़रूरत इसमें अनुकूल रूप से तमाम की जाती है।

जैसे कि शिक्षक लोगों का प्रश्न लेवें। हमारी शालाओं में हिंदी पढ़ाना आवश्यकीय होते ही सभी शिक्षकों को हिंदी व्याकरण से परिचित होने की ज़रूरत उपस्थित होती है। किन्तु हिंदी व्याकरण की किताबों से जब वे व्याकरण पढ़ना शुरू करते हैं, बेचारे शिक्षक मिटकर विद्यार्थी ही बन जाते हैं, और उनका ज्ञान भी विद्यार्थियों के ज्ञान से आगे नहीं बढ़ सकता है। सातवाँ प्रकरण इस वर्ग की ज़रूरत को नज़र के सामने रखकर ही लिखा गया है। इस वर्ग को मातृभाषा के व्याकरण का संपूर्ण ज्ञान होता है। और वह ऐसा अक्लमंद वर्ग है कि तनिक निर्देश से भी उनकी समझ में संपूर्ण बातें आ जाती हैं। इसलिये सातवें प्रकरण में किया

गया हुआ हिंदी और गुजराती व्याकरणों का संक्षिप्त मुकाबला उनके लिये काफी हो जायगा। तदुपरांत इन शिक्षकों को कोई भी पाठ्य पुस्तक के सहारे हिंदी पढ़ाना हो तो भी आठवें और नौवें प्रकरणों में दी गई हुई सब बातें उन्हें शिक्षणकार्य में खूब मददगार होंगी, क्योंकि बेझिक् इंग्लिश की सी बेझिक् हिंदी की अनुपस्थिति में वही हमारी बेझिक् हिंदी बन जाती है। और वे सब बातें संक्षिप्त रूप से दी गई होने के कारण उनके सहारे शिक्षक लोग कम समय में हिंदी पढ़ाने के लिये बखूबी तैयार हो सकेंगे।

और शिक्षक लोगों के संबंध में जो कहा, सीखनेवालों के लिये भी इतना ही सच है। उन्हें भी उन प्रकरणों में दी गई हुई सामग्री हिंदी का बुनियादी तत्त्व स्पष्ट करने के लिये अनिवार्य मालूम पड़ेगी। उन दोनों प्रकरणों में गैरजरूरी विवेचन कहीं भी नहीं किया है, क्योंकि गुजराती भाषा बोलनेवाले सब लोग वे सब बातें बिना विवेचन से ही समझ सकते हैं। अक्सर हमें मालूम है कि थोड़े पृष्ठों में समा सकनेवाली बातों को, सिर्फ इसी बात का प्रदर्शन करने के लिये ही कि पुस्तक का लेखक विवेचन कर पाता है, खींचतानकर और सूचनाओं से स्थूल बनाकर पेश करने से तालीम की दृष्टि से उसका प्रभाव घट जाता है। और ऐसे विवेचनों से भरी हुई पुस्तक में से उपयोगी तत्त्व अलग करके दूसरी नोट में टांकना सीखनेवालों के लिये बाकी हो रहता है। उसके बजाय पुस्तक में सिर्फ इतना ही छापा जाय जो भाषा के नीवें रूप हो, और सीखनेवालों की फ़ाज़िल रहती हुई विचार और तर्क शक्तियों को उस पर चिंतन करने में इस्तेमाल किया जाय तो क्या हर्ज है ?

इस बारे में हम सब को भाषा सीखते समय होता हुआ एक सूक्ष्म अनुभव कुछ अवलोकन के पात्र है। जब कभी भाषा की कोई खसूसियत का विवेचन करके सीखनेवालों को वह समझाने का प्रयत्न किया जाता है, वह विवेचन उसकी बुद्धि को ही प्रथम स्पर्शा है; और बाद में बुद्धि की मारफ़्त उसके मानस के गहरे स्तरों में उतरता है। और हमें मालूम

है कि बुद्धि के रास्ते सुष्ठु मानस में प्रवेश करती हुई वस्तुओं की मानस के उपर की चोट बहु ज़्यादा समय के बाद ही दृढ़ हो सकती है।

परंतु, उसके पलट्टे में यदि भाषा का कलेवर ही सीखनेवालों के सामने ऐसे ढंग से पेश किया गया हो, कि भाषा की कोई विशेषता के संबंध में उसके मानस में प्रश्न पैदा होते न होते हों, और वह प्रश्न स्पष्ट स्वरूप धारण करते पूर्व ही, भाषा का कोई अनुगामी तत्त्व की बदोलत उस प्रश्न का समाधान भी आप ही आप हो जाय, तो ऐसे अस्पष्ट दशा में रहते हुए प्रश्नों का समाधान की समूची क्रिया सीखनेवालों के मानस के अज्ञात स्तरों में ही खतम हो जाती है। और उसके जरिये वह समाधान उसके मनोव्यापारों के साथ में खूब निकटता से सम्मिलित हो जाता है। इसी तरह विवेचनों से नियमों और रहस्यों समझाने की क्रिया के सब मानस व्यापारों के बनिस्वत आत्मानुभव और चिंतन से उसका ज्ञान पाने की क्रिया समतल भूमिका पर होने की वजह ज़्यादा चोटदार हो सकती है।

तदुपरांत इस योजना का दूसरा भी एक हेतु है। अलग अलग फैला हुई कम वस्तुओं की अपेक्षा निकटवर्ती ज़्यादा वस्तुएँ भी हम आसानी से याद कर सकते हैं। इसका कारण यह है कि वस्तुएँ जब एक दूसरी के नज़दीक होती हैं, मगज़ के कर्ण स्मृति केन्द्र के साथ साथ दृष्टि केन्द्र भी उसको वेग देता है। सुतराम् याद रखने के शब्दों या रूपांतरों की आवाज़ की स्मृति के साथ में, जब वे नज़दीक में छापे जाते हैं, आँखों द्वारा मिलती हुई उनकी स्मृति भी हमें उपयोगी होती है। इसी लिये बड़ी पुस्तकें याद रखने के लिये हम उसकी छोटी नोट कर लेते हैं। वह नोट पढ़ते समय वह याद करने की है वही खयाल जारी रहता है, और उससे स्मृति केन्द्र अपना काम पूरा वेग से कर पाता है। यदि उसके बीच में सूचनाएँ और चर्चाएँ दी जायँ, तो उसे समझना बुद्धि का कार्य होने के कारण, स्मृति के अविरत वेग में बाधा—सी पड़ जाती है।

अब, इस सर्वसामान्य अनुभव को जभी भाषाशिक्षण के कार्य में इस्तेमाल करने का हम खयाल करते हैं, देखा जाता है कि सद्भाग्य से हिंदी ऐसी भाषा है कि जिसमें हम दृष्टि स्थिति केन्द्र को पूरा वेग देनेवाली रचना कर सकते हैं, क्योंकि गुजराती भाषा बोलनेवालों का हिंदी के साथ में जो पूर्व परिचय है, सब विवेचन को अनावश्यक बना देता है। दूसरी कोई भाषा में, जिसके साथ हमारा इतना परिचय न होवे, ऐसी रचना शक्य न होगी। लेकिन हिंदी में जब यह वस्तु शक्य है, उसका पूरा फायदा उठाना ही चाहिये। और इसी दृष्टि से प्रकरण ८-९ लिखे गये हैं। और इसी लिये ७-८-९ ये तीन प्रकरण जो विस्तारपूर्वक लिखे जाने से समूची पुस्तक भर देते, और सीखनेवालों की मुसीबत को भी ज्यादातर बढ़ा देते, ऐसे ढंग से लिखे जा सके हैं कि संक्षिप्त रूप में भी उनका असर कम न होवे।

इस संक्षिप्त रूप की बात करते समय हमारी कल्पना बेझिक इंग्लिश की ओर दौड़ी जाती है। वाचक को शायद मालूम होगा कि जैसे अंगरेजी भाषा की छोटी-सी आवृत्ति 'बेझिक इंग्लिश' है, वैसी ही हिंदी भाषा की 'बेझिक' आवृत्ति करनेका विचार कितने एक समय से हवा में तैर रहा है। और अनेकों कार्यकर्त्ताओं का वह अभिप्राय भी है कि बेझिक इंग्लिश की ही भाँति बेझिक हिंदी कोई-न-कोई दिन बन सकेगी।

लेकिन यह अभिप्राय तीन वस्तुओं का अज्ञान प्रदर्शित करता है : (१) बेझिक इंग्लिश की योजना पद्धति का, (२) हिंदी भाषा की रचना का, और (३) हिंद की ज़रूरत का। बेझिक इंग्लिश की योजना में शब्दों की मानसशास्त्रीय उपयोगिता की ओर लक्ष दिया गया है, और कम से कम शब्दों से, उन शब्दों के व्यापक अर्थ की मदद से जितना ज़्यादा हो सके काम लेनेका सिद्धांत इस्तेमाल किया गया है। अंगरेजी भाषा की रचना ऐसा प्रकार की है कि इसमें यह वस्तु शक्य भी हो सकती है और उपयोगी भी। और उपयोगिता के उपरान्त बेझिक इंग्लिश का खास

आकर्षक तत्त्व तो उसकी शास्त्राियता है। इस शास्त्रीयता की बदौलत, बेझिक इंग्लिश के द्वारा चीन, जापान, रशिया, तुर्कस्तान, और बर्बरा जैसे चित्रविचित्र देशों की प्रजा अँगरेजी भाषा का परिचय थोड़ा समय में पा सके, अगर कोई Time Capsule में बेझिक इंग्लिश की पुस्तकें रख गईं हो तो लाखों वर्ष के बाद की प्रजा भी आप से आप उसे पढ़ सके, वही आदर्श है।

किन्तु हमारा बेझिक हिंदी का वही आदर्श नहीं हो सकता। हम इसलिये बेझिक हिंदी रचना नहीं चाहते कि फ्रांस, आर जापान, और आस्ट्रेलिया के लोक हिंदी पढ़ जायें, अगर तो लाखों वर्ष बाद की प्रजा उससे हिंदी से परिचित हो जाय। हमारा ध्येय तो सारा भारतवर्ष को एक ही भाषा बोलते करने का है। हमें साम्राज्यों सर करना नहीं है, बल्कि हमारा अपना घर को आग में से बचाना है। आर इसलिये हमारी ज़रूरत भी विशिष्ट प्रकार की है। हम ऐसी हिंदी चाहते हैं जो भले ही शास्त्रीय न होवे लेकिन लोकभोग्य और लोकप्रिय अवश्य होना चाहिये। और इसलिये हमें बेझिक हिंदी की नहीं बल्कि बुनियादी हिंदी की ही ज़रूरत है। और इस पुस्तक में वही आदर्श को अनुसरने का प्रयास किया गया है।

इस सनप्र रचना में पुस्तक पढ़नेवालों में अमुक दर्जे की बुद्धि की मैंने कल्पना की है। अतः संभव है कि उससे नीची कक्षा की समझ-शक्तिवाले पाठकों के लिये, यह पुस्तक उपयोगी न होवे। उनके लिये इससे बिल्कुल निराले ही प्रकार की रचना आवश्यक होगी, जिसमें बाल् के साथ मिलाकर चुन चुन के खाये जाते हुए चबेने की भाँति सीखने का क्रम आहिस्ता से आगे बढ़ता हो। ऐसे पाठकों के लिये एक विशिष्ट प्रकार की पद्धति का मुझे पता लगा है, जो इसके बाद प्रकट करनेका मेरा इरादा है। पाठक लोगों से मेरी प्रार्थना है कि जिन्हें यह पुस्तक पसंद आ जाय वे मेरा उस प्रयास को भी, जब वह प्रकट होवे, अपना लें।

अंत में जो अनेकों मित्रों की ओर से मुझे यह पुस्तक तैयार करने में शुमेच्छा मिली है, उनके लिये मैं अंतःकरणपूर्वक आभार प्रदर्शित करता हूँ। और वह उपकारक मंडल विशाल भी खूब है। मेरे एक मित्र श्री धैर्यचन्द्र बुद्ध ने हिंदी भाषा के लिये पुस्तक जल्दी से प्रकट करनेका मेरा निश्चय को आप्रह से वेगवान बनाया। दूसरे एक मित्र श्री मोहनलाल धनेश्वर दवे ने मित्रभाव से कितने एक आवश्यक काम में सक्रिय हिस्सा देकर मेरा काम खूब आसान बना दिया। और इनसे अतिरिक्त दूसरे भी अनेक सज्जनों हैं जिसका मैं ऋणी हूँ। अनेकों शुमेच्छकों ने इस पुस्तक के अगाऊ से ग्राहक होकर मुझे बल दिया, इतना ही नहीं, लेकिन प्रकाशन कार्य में असामान्य ढील होने पर भी उन्होंने सहानुभूति से उसे बरदाश्त किया। मुझे उनकी शुमेच्छा की खूब कदर है, क्योंकि ऐसी शुमेच्छा मनुष्य को बहुतेरे साहस करनेकी हिम्मत बख्शाती है। तदुपरांत नवप्रभात प्रिन्टिंग प्रेस के मालिक श्री मणिलाल छगनलाल शाह ने छापकाम में जो मेहनत की है, सो मैं उन्हें जो कुछ बदला दे सकता हूँ उसकी अपेक्षा भारी आदर और प्रशंसा के पात्र है। और बाद में मेरा हिंदी का ज्ञान सुव्यवस्थित करने के लिये जो अनेक हिंदी और गुजराती लेखकों के लिखे हुए व्याकरण, शब्दकोश, मुहाविरों और कहानियों की पुस्तकें वगैरह का मैंने आश्रय लिया है उन सब के लिये भी मैं आभार प्रदर्शित करता हूँ।

अगाऊ से जाहिर किये बमूजिब यह पुस्तक कुछ समय पहले ही प्रकट होनी चाहिये थी। लेकिन युद्ध, हुल्लड़, और रेलसंकटों के बीच में से ठेठ आज भी वह प्रकट हो सकती है उसको भी मैं ईश्वर का उपकार ही मानता हूँ। अस्तु।

लाठी—(काठियावाड़)

ता : २४-८-४१

हरिकृष्ण व्यास

સૌ થી પ હે લું આ વાંચો

તમે આ પુસ્તક વાંચવું શરૂ કરો એ પહેલાં આટલા પ્રશ્નોના જવાબ હકારમાં મળવા જોઈએ :

(૧) તમને બાળબોધ અક્ષરોનું જ્ઞાન છેજ, અને રેડિયો તેમ જ બોલપટમાં બોલાતું હિંદી તમે ઘણુંખરું સમજી શકો છો, અને હવે હિંદીમાં બોલવા તથા લખવાની શક્તિ કેળવવા માગો છો : આ માન્યતા પર આ પુસ્તક રચાયું છે. એ માન્યતા બરાબર છે ?

(૨) તમારામાં શીખવાની સાચી તમન્ના છે, અને તેથી શીખવા માટે જે થોડી ઘણી મહેનત કરવી પડે તે કરવા તમે તૈયાર છો - મહેનત એટલે માત્ર ગદ્દા મજૂરી નહિ, પણ ખુદ વિચાર શક્તિને આપવાનો શ્રમ. લેખકની આ ગણતરી બરાબર છે ?

(૩) તમને ગુજરાતી ભાષા પૂરેપૂરી આવડે છે, અને તેથી એ ભાષામાં લખેલું ગમે ગમે લખાણ પણ તમે વાંચી પચાવી શકો તેમ છો. આ વાત પણ સાચી જ છે ને ?

હવે જે ઉપરના ત્રણ પ્રશ્નોના જવાબ હકારમાં આવ્યા હોય તો આ પુસ્તક તમારે માટે બરાબર છે. એટલે હવે આ પુસ્તકની મદદથી તમારે અભ્યાસ શી રીતે કરવાનો છે તે આ નીચેની સૂચનાઓ વાંચી બરાબર સમજી લો. અને પછી જ આગળ વધો.

પ્રથમ તો તમારે આ પુસ્તકની યોજના સમજી લેવી જોઈએ. એને એ માટે 'અનુક્રમ' (પૃ. ૬) જુઓ. જોઈ શકાશે કે પુસ્તકમાં કુલ ૪ વિભાગ છે. એમાં પહેલો વિભાગ (પૃ. ૧) જેમાં એક જ દિવસનું કામ છે તે તમને ભાષા શીખવાની પદ્ધતિથી વાકેફ કરે છે. બીજા વિભાગમાં (પૃ. ૧૯) તમે અત્યાર સુધીમાં હિંદીનું જે જ્ઞાન વગર અભ્યાસે ધરાવો છો તે અવસ્થિત કરી આપ્યું છે, જેથી આગળ અભ્યાસમાં તે ઉપયોગી થાય; એ વાંચતાં બાર દિવસ થશે. ત્રીજા

વિભાગમાં (પૃ. ૧૧૯) તમે હિંદી ભાષાના અથવા મુદ્દાઓનો અવ-
સ્થિત અભ્યાસ કરો છો; આ કામ પણ બાર જ દિવસનું છે. અને
ચોથા વિભાગમાં (પૃ. ૨૧૧) હિંદી શબ્દો આપેલા છે તેમાંના ઘણા
ખરા ચાર પાંચ દિવસમાં તમે શીખી શકશો.

હવે તમે આ પહેલાં હિંદીનો અભ્યાસ કર્યો હોય અને તેથી
આ પુસ્તકના શબ્દ શબ્દ વાંચતાં તમને કંટાળો આવતો હોય તો
બાળુમાં ઊભી લીટીઓ મૂકી હોય એવા ભાગ તો ખાસ વાંચી જાઓ.
અને તે ઉપરાંત દરેક પ્રકરણને અંતે પ્રશ્નો આપેલા છે તે વાંચી તેના
જવાબ દેવા પ્રયાસ કરજો. કોઈ પણ પ્રકરણ વાંચ્યા વિના પણ તેને
અંતેના પ્રશ્નોના તમે સાચા જવાબ આપી શકો તો પછી એ પ્રકરણ
વાંચવાની તમારે જરૂર રહેતી નથી. એ બધા પ્રશ્નોના જવાબ ‘ પરિ-
શિષ્ટ ’માં (પૃ. ૨૫૧) ક્રમવાર આપ્યા છે, તેની સાથે તમે આપેલા
જવાબો સરખાવી શકશો.

ઘણા વાચકોની જિજ્ઞાસાવૃત્તિ એટલી સતેજ હોય છે કે પુસ્તક
હાથમાં આવતાં બધાં પાનાં એકી સાથે વાંચવા પ્રયાસ કરે છે - અને
પરિણામે એક પણ પાનું પૂરું વાંચી શકતા નથી. તમે એવા વાચકો
માંહેના હો તો જરા સ્ટીમ ઓછી કરવા પુસ્તકનાં પ્રકરણ ૮-૯ પહેલાં
વાંચી નાખો. એ બે પ્રકરણો પુસ્તકના કેન્દ્ર સ્થાને છે, અને બાકીનાં
પ્રકરણો માત્ર એને ઉઠાવ આપવા માટે છે.

જેમને આખું પુસ્તક વાંચતાં કંટાળો આવતો હોય અને થોડાં
જ પાનાં વાંચીને વધુમાં વધુ લાલ ઉઠાવવા માગતા હોય તેમને પણ
પ્રકરણ ૮-૯ વાંચી જવાની ભલામણ છે.

કદાચ તમારે પુસ્તક વાંચવું શરૂ કર્યા પહેલાં અગર તો અભ્યાસ
પૂરો કર્યા પછી આખા પુસ્તકનું વિહંગાવલોકન કરી જવું હોય તો
‘ પરિશિષ્ટ ’ (પૃ. ૨૫૧) વાંચી જાઓ. કેમકે શીખવાનાં બધાં પ્રકરણોના
સાર ખેંચતા પ્રશ્નોના ઉત્તરો એમાં હોવાથી શીખવાના બધા વસ્તુની
ટૂંકી નોંધ તેમાં આવી જાય છે.

ઉપરની થોડી સૂચનાઓ જેને પુસ્તક નથી વાંચવું અથવા જેવું તેવું જોઈ જવું છે તેને માટે કરી. પણ જે શ્રદ્ધાપૂર્વક અને નિશ્ચયપૂર્વક અભ્યાસ ઉપર લાગી જવા જ માગે છે એવા અભ્યાસીને માટે એક જ સૂચના કરવાની કે ૧ લે પાનેથી વાંચવું હમણાં જ શરૂ કરી દો, અને આડું અવળું જોયા વિના પાટે પાટે ચાલ્યા જાઓ. એમાં ઉતાવળ કરવાની જરાય જરૂર નથી, કેમકે એક સામટી ઝડી થાય તેનું પાણી ભોમાં પચ્યા વિના સમુદ્રમાં જ તણાઈ જાય છે. માટે ધીમે અને સંગીનપણે અભ્યાસ ચલાવ્યે રાખો.

પુસ્તકમાં કોઈ કોઈ સ્થળે ટાઈપિ ભાંગવાને અંગે કે એવા બીજા કારણથી છાપની ભૂલો રહી ગઈ હશે. ભૂલ રહિત પુસ્તક પ્રકટ કરવાના આદર્શ છતાં આમ બન્યું હશે. પણ એવી ભૂલો સુધારવામાં તમને આપોઆપ કસરત અને આત્મશ્રદ્ધા મળશે. કેમકે એ ભૂલો એવી નજીની જ હશે કે તમે આપ પછે તે સુધારી શકશો. આથી એના શુદ્ધિપત્રકની જરૂર રહેતી નથી.

પણ કદાચ કોઈ સ્થળે કાંઈ મુશ્કેલી પડે, અગર કાંઈ પૂછપરછ કરવા જેવું લાગે તો એવા શંકાસ્પદ મુદ્દાઓની નોંધ કરતા રહો. અને એ નોંધ પુસ્તકમાં જ કરી શકાશે, કેમકે દરેક વિભાગની શરૂઆતમાં એકેક પાનું કોઈ જે તે આ માટે ઠીક કામ લાગી શકશે. અને એવા થોડા મુદ્દાઓ એકઠા થાય એટલે જવાબી ક્વર સાથે ‘હરિકૃષ્ણ વ્યાસ, લાડી (કાઠિયાવાડ)’ એ સીરનામે પૂછાવી લો. તમને પુસ્તક વાંચવામાં કાંઈ મુશ્કેલી પડે તેનો ઉકેલ સૂચવવાની પુસ્તકના લેખકની નૈતિક દ્રવ્ય છે. અને પુસ્તકની જરા ગંચી રખાયેલી કિંમતમાં જ એવી મુશ્કેલી જ ન જોઈ થાય એને માટે રખાયેલી ચીવટ અથવા મુશ્કેલી જોઈ થય તો તેનો નિકાલ લાવી આપવાની તૈયારીની શી સમાઈ જાય છે. માત્ર એ પત્રવ્યવહાર વખતે તમારા પુસ્તક ઉપર પાછળ છાપેલો પુસ્તકનો નંબર અવશ્ય જણાવશો. એ

નંબર નહિ ધરાવતા તેમજ જવાબી કવર વિનાના પત્રોના જવાબ ખાસ જરૂર વિના લેખક નહિ આપી શકે.

ખીજું ખાસ એ કહેવાનું કે પુસ્તકનું કદ કે રચના જોઈ હતાશ થવાની જરૂર નથી. શીખનારને ઓછામાં ઓછી તકલીફ પડે એ હેતુ નજર સામે રાખીને જ લેખકે પુસ્તકની યોજના કરી છે. પણ તમે ક્રમબદ્ધ રીતે પુસ્તક વાંચો તો જ એ યોજના તમને ઉપયોગી થાય. બાકી માત્ર પાનાં જ ફેરવ્યા કરો અને જુદી જુદી રચનાઓથી આશ્ચર્ય જ પામ્યા કરો તો પુસ્તક તમારે માટે નકામું થઈ જાય.

અને બીજાં તમે આ પુસ્તકનો પૂરો કસ ચૂસી લો, અને કાંઈક હિંદી સાહિત્ય વાંચવાની તમને ઈચ્છા થાય ત્યારે જો તમને ખીજું મનપસંદ સાહિત્ય મળી શકતું હોય તો બહુ સારી વાત છે. પણ જો તમે ક્યાંક ખૂણે પડ્યા હો અને ઓછા ખર્ચમાં પુષ્કળ રસિક સાહિત્ય વસાવવું હોય તો ‘ગલ્પ સંસાર માલ’નાં પુસ્તકોનો એક સેટ વસાવી લેજો. એ ગ્રંથમાળામાં સરાસરી બરસો પૃષ્ઠનાં પુસ્તક આઠ આઠ આનાની કિંમતે આવે છે. અને તેમાં જુદા જુદા રસવાળી જુદી જુદી પ્રાન્તભાષાઓમાંથી ચૂંટેલી ઉત્તમ નવલિકાઓ છે. એ પુસ્તકો ‘સરસ્વતી પ્રેસ, બનારસ’ એ સરનામેથી મળી શકે છે. આ પુસ્તકના લેખકને એ પુસ્તકો ઉપયોગી થયેલાં અને ખીજાઓને પણ તે ઉપયોગી થાય તેવાં લાભ્યાં તેથી માત્ર સદ્ભાવે જ કરાતી આ ભલામણ છે. એને જાહેરાત માની લેવાની નથી.

અને જો કદાચ તમને હિંદી અને ગુજરાતીમાં એકબીજાના અનુવાદ રૂપે આપેલા વાચનની જરૂર લાગે તો આ લેખકના આ અગાઉ પ્રકટ થઈ ગયેલા ગુજરાતી વાર્તા સંગ્રહ ‘પ્રકંપ’ની હિંદી તથા અંગ્રાળી આવૃત્તિઓ આ કાર્યાલય તરફથી બહાર પાડવા વિચાર થઈ રહ્યો છે, એ તમને ઉપયોગી થશે. માટે એની જાહેરાત જોતા રહેશો..

વિભાગ પહેલો
શિક્ષણ પદ્ધતિની સમજૂતી
[સમય ૧ દિવસ]

માત્ર હિંદી જ નહિ, પણ કોઈ પણ પરભાષા આપણે
શીખવી હોય ત્યારે તેમાં કયો વસ્તુઓ કયા ક્રમે
આપણે શીખવી જોઈએ તેની ચર્ચા આ ભાગમાં
આપી છે. આ ભાગનું વાચન તમારો એક જ દિવસ
લેશે, પણ એમાં હવે પછીના ૨૬ દિવસમાં
તમારે કરવાના કામનો તમને નકશો મળી જશે.

પ્રકરણ ૧ હું

અભ્યાસની શરૂઆત

વાચક મિત્ર ! તમે જાણો જ છે કે હિંદની રાષ્ટ્રીય એકતા સાધવા માટે ભાષાની એકતા થવાની જરૂર છે. અને તમે એ પણ જાણો છો કે દિનપ્રતિદિન આપણી રાષ્ટ્રભાષા વિકાસ પામતાં છેવટ સમય હિંદની માતૃભાષા બનવાની આશા આપી રહી છે. આ પુસ્તકમાં એ ભાષા તમારી સમક્ષ એવી હશે લેખક રજૂ કરવા માગે છે કે માત્ર એક મહિનામાં તમે તમારા કોઇ પણ વિચારો એ ભાષામાં છૂટથી વ્યક્ત કરી શકો. અને આ એક માસની અવધિ એ કાંઈ અતિશયોક્તિ નથી; કેમકે એ ભાષા તમને પરિચિત તો છે જ. માલમાસિકા, રેડિયો, ટોકીઝ, રામાયણ આદિ પુસ્તકો, કે ઉર્દૂમાં રૂબેલી કિતાબો એ બધા મારફત આપણા સમાજના બધા વર્ગોનાં માણસો એ ભાષાથી પરિચિત થઈ ગયા હોય છે. માત્ર બોલતાં શીખવા માટે વ્યવસ્થિત તાલીમની જરૂર છે. અને આ પુસ્તક તમને એ તાલીમ આપશે.

ભૂમિકા

હવે પ્રશ્ન એ થાય છે કે તાલીમ ‘વ્યવસ્થિત’ કેવી રીતે થઈ શકે ? આ વસ્તુ તમારે પહેલી જ સમજવાની જરૂર છે; કેમકે એના ઉપર જ તમે કેટલા સમયમાં હિંદી બોલતાં શીખી શકો એનો આધાર છે.

ધારો કે એક માણસને યંત્રકામનો બિલકુલ અનુભવ નથી; અને એની આગળ અટકી પડેલું એક યંત્ર દુરસ્ત કરવા માટે મૂકવામાં આવે છે. આવો માણસ એ યંત્રને હાથ લગાડતાં પણ કરશે. યંત્રના છૂટા છૂટા ભાગો એક બીજા સાથે કેવી રીતે જોડાયેલા છે, તથા

એ છૂટા ભાગેની સંયુક્ત ગતિને લીધે કયો યાંત્રિક ક્રિયાઓ શક્ય બને છે, એ જોવાની શક્તિ તેની આંખોમાં નહિ હોય. તેને તો એ આખું યંત્ર કોઈ જાસૂસી બેદબરમ જેવી એકાદી લોહકથા જ લાગશે. મોટાં યંત્રની વાત શીદ કરવી જોઈએ ! આપણું સાદું હરીકેન કાનસ સળગાવવામાં પણ કેટલાંક જૂના જમાનાનાં માણસોને મગજ કેટલો કસવો પડે છે એ જોશો એટલે આ વાત સમજશે.

હવે ધારો કે યંત્રકામ જાણનાર કોઈ કારીગરની પાસે કોઈ ખોટકેલું યંત્ર આવે છે. એ જાતનું યંત્ર એણે પહેલાં કદી નહિ જોયેલું હોય તો પણ એની નજર એવી અનુભવી બની ગઈ હશે કે યંત્રનો કયો ભાગ સૌથી પહેલો છૂટો કરી શકાય એવો છે એ તે જોઈ શકશે, અને પછી અનુક્રમે બધા ભાગોની યાંત્રિક ક્રિયાઓ પણ તે સમજી શકશે. આવા માણસની દૃષ્ટિમાં યંત્રનો દરેક ભાગ એક છૂટા ધાતુના ટુકડા તરીકે નહિ દેખાય, અથવા તો બિનઅનુભવી માણસને આખું યંત્ર જેમ કોઈ ગૂઢ બેદ જેવું લાગે છે તેવું પણ નહિ દેખાય. પણ તેની નજર દરેક ભાગને અમુક યાંત્રિક ક્રિયા કરનાર અવયવ તરીકે જોશે, અને આખા યંત્રનું રહસ્ય યાંત્રિક ક્રિયાઓની ભાષામાં જ તેના મગજમાં ઉકલતું જશે. આવા માણસને કોઈ પણ અજાણ્યું યંત્ર દુરસ્ત કરવું અઘરું નહિ લાગે. અને ભાષાનું પણ એ યંત્રકામ જેવું જ છે.

પણ તમને આ બધું વાંચતાં કંટાળો તો આવતો નથી ને ? કંટાળો આવતો હોય તો એનાં બે કારણ હોઈ શકે : કાં તો તમને યંત્ર કામમાં રસ નથી, અને તેથી યંત્રોનું આ ઉદાહરણ તમારા કાનને બિનકારીગરોને લાગતા યંત્રના અવાજ જેવું કર્કશ લાગે છે. અથવા તો હિંદી એકદમ શીખી લેવાની તમને એવી ઉત્કટ ઇચ્છા છે, કે વચ્ચે આવતી આ બધી વાત તમારો સમય નકામો લઈ લે છે એમ તમને લાગે છે.

તો બીજું ઉદાહરણ લઈએ. મકાન બાંધવાના કામમાં તો તમને રસ હશે જ. કાં તો તમે તમારું મકાન જાતે બાંધાવ્યું હશે, અગર તો ભવિષ્યમાં કુદરત ચારી આપે તો એક દિવસ સંદ મકાન બાંધવાનો વિચાર તમે કરી રહ્યા હશો. વારુ. વ્યવહારમાં કે કલ્પનામાં તમે એ મકાન કેવી રીતે બાંધો છો ? કાર્પ માણસ નવા મકાનમાં એકદમ રહેવા જવાની ઉતાવળમાં પહેલાં મકાનના પાયા બોદાવે, અને પછી પાયા બહાર આવતાં તેને જણાય કે ખેડકને ઓરડો અને વરંડા એક બીજા સાથે બરાબર મેળમાં નથી આવતાં, માટે ફરીથી એ નવી યોજના પ્રમાણે પાયા બોદાવે; પછી વળી દીવાલો ચણે, અને એક માળ જેટલું કામ પૂરું થયા પછી તેને યાદ આવે કે પિતાજીનું તૈલચિત્ર ખેડકના ઓરડામાં મૂકવા માટે દીવાલમાં મૂકવી જોઈતી લાકડાની પટ્ટી કાન્કીટ કરતી વખતે બોક્સીંગ સાથે લેવાવી રહી ગઈ—અને એ તો ઠીક, પણ પાણીની નિકાસ કરવા માટે મ્યુનિસિપાલિટીએ માત્ર ઉત્તર દિશાની જ મંજૂરી આપી છે, અને શયનગૃહ પૂર્વમાં આવેલું છે એની ખાજીની પાર્શ્વ કયાં નાખવા ? આમ એક પછી એક ભૂલો કર્યા કરે એ માણસનું મકાન કેટલે વખતે પૂરું થાય ? અને એવા માણસ માટે તમે શું કહો ?

એને બદલે મકાનનું કામ શરૂ કરતા પહેલાં અઠવાડિયું કે એકાદ માસ એ માણસે મકાનની યોજના ઉપર પૂરેપૂરો વિચાર કરીને પછી જ કામ શરૂ કર્યું હોય તો ? તો પાછળથી નકામી ભૂલો સુધારવા પાછળ ખર્ચાતાં સમય, શક્તિ અને દ્રવ્ય બચાવી શકાય.

એમ જ તમારે પણ હિંદી ફેંકવાની ગમે એટલી ઉતાવળ હોય તો પણ અભ્યાસની શરૂઆત કરતા પહેલાં અભ્યાસનો નકશો તો અગાઉથી દોરવો જ જોઈએ. એટલે આ પ્રકરણમાં ખર્ચાતો તમારો સમય ભવિષ્યના બીજા ધણા નકામા જતા સમયને બચાવ કરશે. વળી આ પુસ્તકના લખનારે તમને એક માસમાં હિંદીમાં બોલતા

કરવાનું વચન આપ્યું છે; એટલે તમને એટલા સમયમાં એ શી રીતે શીખવવું એ ચિંતા લેખકને છે. તમારી ફરજ પુસ્તક વાંચ્યે જવાની છે. અને પુસ્તકમાં તમને સીધેસીધા હિંદી વ્યાકરણના પાઠો આપવાને બદલે બાષાનો અભ્યાસ કરવાની પદ્ધતિની પાછળ શું રહસ્ય રહેલું છે તે લેખક તમારી સમક્ષ સ્પષ્ટ કરવા માગે છે.

બાળક બોલતાં શીખે ત્યારે

ત્યારે બાષાનો અભ્યાસ કેવી રીતે થઈ શકે છે તે આપણે જોઈએ. બાષા શીખવાની એક પદ્ધતિનો તો આપણને બધાને પરિચય છે: આપણા બાળપણમાં બાષા કે વ્યાકરણ કેઈ પણ ચીજના પૂર્વ જ્ઞાન વિના આપણે માતૃબાષાનો અભ્યાસ શરૂ કરીએ છીએ. જો કે પોતે બોલતાં શીખ્યા હોય એટલી નાની ઉંમરની કાંઈ વાત મોટી ઉંમરે બાળ્યે જ માણસને સાંભરે, પણ બાળકોને બોલતાં શીખતા જોવાથી એ પદ્ધતિ આપણને તાજી થાય છે. તમે સદ્‌ભાગી હશે અને કદાચ તમારા પોતાના જ ઘરમાં નાનું બાળક હશે, એ બોલતાં કેવી રીતે શીખે છે તે જોશો તો એનું નાનું મગજ મોટી ગૂંચો કેવી રીતે ઉકેલી શકે છે તે જોવામાં ખૂબ રસ પડશે. આપણી બાષાના સાદા શબ્દો ક્યારેક એવા ખૂબીભર્યા અર્થમાં તે વાપરે છે કે એને બચી ભરવાનું મન થઈ જાય છે. બાળકનું મગજ વ્યાકરણના નિયમોથી પર છે. તે શબ્દોને બાવો અને ચિત્રોની બાષામાં જ શીખી શકે છે. અને ઘણા એવા શબ્દોથી તે ઘણી ઘણી વાતો કરી શકે છે. અને છતાં એનો પદ્ધતિ એના પોતાના પૂરતી પૂરેપૂરી કાર્યસાધક નીવડે છે.

શાળામાં બાષાશિક્ષણ

અને હવે આપણે નિશાળામાં સ્વીકારાતી બાષા શીખવાની રીત તરફ નજર કરીએ. ત્યાં પહેલું માતૃબાષાનું વ્યાકરણ શીખવવામાં આવે છે. પછી એ વ્યાકરણને આધારે જે બાષા શીખવી હોય તેનું વ્યાકરણ શીખવવામાં આવે છે. અને ત્યાર બાદ એ શીખવાની બાષા

તેની આગળ સમગ્ર સ્વરૂપમાં રળૂ થાય છે. પ્રથમ દૃષ્ટિએ આ આખી ક્રિયા કુદરતની પદ્ધતિથી તદ્દન સામેને છેડેની લાગે છે; અને તેથી ફેટલાક વખત થયાં નિશાળોના શિક્ષણમાં ભાષા શીખવતી વખતે બ્યાકરણનો ખિલકુલ આશ્રય લીધા વિના માત્ર પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન જ આપવાની એક ફેશનનું મોજી આવવા લાગ્યું છે. આ નવા મત પાછળની દલીલ એ છે કે માણસ પરદેશમાં વસવાટ કરતો હોય અને એ પરદેશની ભાષા શીખે, ત્યારે તે બાળક જે પદ્ધતિએ માતૃભાષા શીખે છે એ પદ્ધતિએ જ શીખે છે. અને તેથી શાળાના વર્ગને પણ પરદેશી વસવાટની આવૃત્તિ જેવો માનીને એ ઢબે પરદેશી ભાષા શીખવી શકાય. આ પદ્ધતિને ‘ ડીરેક્ટ મેથડ ’ કહે છે. આ ડીરેક્ટ મેથડની મુખ્ય ઊણપ એ છે કે તેમાં શીખનારને શું શીખવાનું છે તેની તેને કાંઈ જ ગમ પાડવા પ્રયાસ થતો નથી; બધું સંચાલન શીખવનારના જ હાથમાં રહે છે. આથી જેમની બુદ્ધિ, અને ખાસ કરીને તો ઈચ્છા શક્તિ, ઓછી વિકસી હોય એવાં બાળકો માટે એ પદ્ધતિ વધુ અનુકૂળ આવે છે. બાકી જેમનામાં સતેજ કુતૂહલ વૃત્તિ છે, અને કારણ જાણ્યા વિના કોઈ વસ્તુ ગ્રહણ કરવા જેમની બુદ્ધિ ના પાડતી હોય છે, એવાં સક્રિય બેજનું આ પદ્ધતિ અપમાન કરતી લાગે છે; અને તેથી તેમને માટે બિનઉપયોગી છે. તેમ છતાં અમુક મર્યાદામાં આ પદ્ધતિનો ઉપયોગ થાય તો ફેટલેક સ્થળે કંટાળો ઓછો કરવાની શક્તિ તેમાં છે. અને એટલા પૂરતો એ પદ્ધતિનો કાંઈક અંશે આ પુસ્તકની યોજનામાં ઉપયોગ થયો છે.

મગજમાં થતી ક્રિયા

પણ ભાષા શીખવાની પદ્ધતિઓની આ બધી ચર્ચામાં એક મુખ્ય વસ્તુ ભૂલી જવાય છે: શીખનારના માનસમાં થતી સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓ તપાસવાની. બાળક માતૃભાષા શીખે, અથવા તો પુખ્ત ઉમરનો માણસ પરદેશમાં વસવાટ કરતો ત્યાંના લોકોના સંસર્ગે પરદેશી ભાષા

શીખે, એ બધા પ્રસંગોમાં ભાષા શીખનારના મગજમાં થતી ક્રિયાઓ તપાસવામાં આવે તો પછી પદ્ધતિઓને બુદ્ધાં બુદ્ધાં નામ આપવાની કડાકૂટમાંથી આપણે બચી જઈ શકીએ છીએ. એટલે આપણે જોવાનું એટલું જ છે કે માણસ પરદેશી ભાષા શીખે ત્યારે તેના મગજનાં ચક્ષુ કેવી રીતે ગતિ કરે છે. જે આ વસ્તુ આપણે બરાબર સમજી લઈએ તો પછી કોઈ પણ ભાષાનો અભ્યાસ કરવાનું કામ એકદમ સરળ બની જાય.

પરદેશમાં ભૂલો પડેલો

અને આ વસ્તુ સમજવા માટે આપણે મધ્ય આફ્રિકાના કોઈ અનુભવી પ્રદેશમાં મુકાયેલા આપણને કલ્પી શકીએ. આપણી આસપાસ સેંકડો માણસો કાંઈ ને કાંઈ બોલી રહ્યાં છે. પણ આપણા કાન ઉપર એ લોકોની બોલીના અવાજ સ્પષ્ટ પડતા નથી. આપણને ધણું હૃદયમંથન થાય છે, કાંઈક કહેવા માટે આપણે તલપાપડ થઈએ છીએ, પણ ગમે એટલું જોર કરવા છતાં આપણી જીભમાંથી બહુ તો માતૃ-ભાષાના જ શબ્દો નીકળે છે. અથવા તો આપણે મસારાથી એ લોકોને સમજાવવા પ્રયાસ કરીએ છીએ. આપણને તરશ્ચ લાગી હોય ત્યારે મોઢા સામે પ્યાલો ધરવાનો સંકેત કરી ‘પાણી’ એટલું જ આપણે બોલીએ છીએ. અને એ બધામાંથી કાંઈ આપણો હેતુ સમજી લઈ ‘પાણી’ માટેનો તેમની ભાષાનો શબ્દ બોલે છે. આપણે એ શીખેલા શબ્દને જીવનની દોરી હોય એવી દૃઢતાથી પકડી લઈએ છીએ. અને પછી જ્યારે જ્યારે આપણે પાણીની જરૂર હોય ત્યારે ત્યારે એ એક શબ્દ આપણે બોલીશું, એટલે ‘મારે પાણી જોઈએ છે’ એ આખું વાક્ય તેઓ સમજી જશે.

આમ આપણું પહેલું કામ જેટલી બને એટલી વસ્તુઓનાં નામ શીખવાનું રહેશે. પણ દુનિયામાં લાખો વસ્તુઓ છે, અને એ બધીનાં નામ જ શીખ્યા કરવાથી ભાષા ન બની શકે. એટલે આપણી જરૂર

રિયાત પૂરતી ચીજોનાં નામ શીખીને આપણે સંતોષ માનવો પડે છે. અને સાથેસાથ આપણી નજરે એક બીજી વસ્તુ આવે છે. આપણે જોઈએ છીએ કે જુદી જુદી વસ્તુઓ એક બીજીના હિસાબે કેવી રીતે સંકળાયેલી છે એ બતાવવા માટેના શબ્દો પણ વસ્તુઓનાં નામ જોડવા જ જરૂરના છે. જેમકે ઉપર, નીચે, આગળ, પાછળ, માં, થી, ને, અંદર, બહાર, સુધી, આવા બધા શબ્દોની આપણને હાલતાં ચાલતાં જરૂર પડશે. જે કોઈ ફિરસ્તો આવીને એ અજાણી ભાષામાં આ જાતના જોડવા શબ્દો હોય તે બધા આપણને એક કાગળમાં ઉતારી આપે, તો આપણે તે રાતોરાત શીખી લઈએ એમ જ આપણને થયા કરે છે. આવા શબ્દો તે કેટલાક હશે? સો? બસો? પાંચસો? હજાર? આ શબ્દો વિના આપણે અકળાઈએ છીએ. પણ એનો આપણને સ્પષ્ટ જવાબ મળતો નથી. એટલે આપણે એ લોકોના સંસર્ગમાં આવતા જઈએ તેમ તેમ આવા શબ્દો આપણા સમજવામાં આવે કે તુરત મગજના એક ખૂણામાં આપણે એની જુદી નોંધ રાખતા જઈએ છીએ. વ્યાકરણ જાણનારાઓ આ શબ્દોને ‘અવ્યય’ એવું નામ આપે છે. આપણને વ્યાકરણનું તો કાંઈ ખાસ જ્ઞાન નથી. પણ લાલ અને લીલા વચ્ચેનો ભેદ પારખી શકે એટલી સાદી બુદ્ધિ આપણને સમજાવે છે કે આ જાતના શબ્દો અમુક ચોક્કસ જાતનું કામ કરી રહ્યા છે. એ કામની વ્યાખ્યા આપવાનું કોઈ આપણને કહે તો આપણે તે આપી શકતા નથી. પણ આપણા મનમાં એ શું કામ છે તે આપણે બરાબર સમજીએ છીએ. ઠીક છે. ભાષા શીખવા માટે એથી વધુ ઊંડી સમજણની જરૂર પણ નથી.

આ ઉપરાંત અમુક વસ્તુ કેવી છે એનું વર્ણન કરનારા થોડા શબ્દોની પણ આપણને જરૂર પડશે. આપણી ઇન્દ્રિયો ઉપર અથવા મન ઉપર એ વસ્તુની થતી અસર બતાવતા આ શબ્દો, જેવા કે ઊંચું, નીચું, લાલ, પીળું, સુંદર, સીધું, ગોળ, મીઠું, તુરું, ઈ. જે કે આપણે બહુ મોટી સંખ્યામાં શીખવા પડે તેમ નથી. પરંતુ એવા

સો બસોના જ્ઞાન વગર આપણે ચલાવી ન જ શકીએ. અને આ શબ્દો શીખતી વખતે વ્યાકરણમાં એને વિશેષણ કહેવામાં આવે છે એ જ્ઞાન આપણને ન હોય તો પણ ચાલી શકે તેમ છે.

અને હવે આપણી જીભ જરા વધુ ખૂલે છે. આપણી મહત્વાકાંક્ષા હવે વધે છે, અને અત્રી વાતો કરવા આપણે ઇચ્છીએ છીએ. આપણે જુદા જુદા માણસોને જુદા જુદા હુકમ કરવા અથવા તો મના કરવા માગીએ છીએ. આપણે ગદ્ય કાલે શું શું કર્યું. અથવા તો આવતી કાલે શું શું કરવા ધારીએ છીએ, તે આપણે કહેવું છે. અને આપણી એકની જ શા માટે વાત કરવી ! બીજા માણસોને ઉદ્દેશીને તેઓની પ્રવૃત્તિઓ સંબંધે, અથવા તો જગતમાં બની રહેલા, બની ગયેલા, કે બનવાના બનાવો વિશે આપણે બોલવા માગીએ છીએ. આમ આપણે કહેવાની વાતો હજારો જાતની છે. પણ સુખાચે આપણે જોઈએ છીએ કે જેમ એ પાંચ જુદા જુદા આકારના પથ્થરોને જુદી જુદી રીતે ગોઠવવાથી હજારો ડીઝાઇનો નીપજતી શકાય, એમ જ મૂળ એ પાંચ સાદી વાક્ય રચનાઓને જુદી જુદી રીતે ગોઠવવાથી આપણે હજારો નવાં વાક્યો બનાવી શકીએ છીએ. આથી આ સાદી વાક્યરચનાઓ જ્યારે જ્યારે આપણા સાંભળવામાં આવે ત્યારે આપણે તેની જુદી નોંધ રાખીએ છીએ. હવે, એ નોંધ રાખતી વખતે આપણે એ ખાસ જોઈ શકીએ છીએ કે એ નવી ભાષામાં પણ વિચાર રજૂ કરવાની કેટલીક તદ્દબીરો તો આપણી માતૃભાષામાં હોય એવી જ છે. જેમકે કેટલીક કહેવતો જે સ્વરૂપમાં આપણી માતૃભાષામાં હોય, લગભગ એ જ સ્વરૂપમાં એ નવી ભાષામાં પણ આપણને દેખાય છે. અથવા તો અમુક એ ચાર શબ્દો એકી સાથે આવવાથી આપણી માતૃભાષામાં જે અર્થ ઉપજાવતા હોય એવો જ અર્થ એ નવી ભાષામાં પણ ઉપજાવતા હોય છે. અને કોઈ વખતે એ નવી ભાષાના શબ્દોની યોજના કદાચ આપણી માતૃભાષાથી જુદી પડતી હોય છે, તો પણ એ બંનેમાં કાંઈક મળતાપણું આપણે પ્રેરણા શુદ્ધિથી જોઈ શકીએ

છીએ. જેમ વાદળાંમાં થતા ચિત્ર વિચિત્ર આકાશમાં આપણને પરિચિત વસ્તુઓ કે માણસોની આકૃતિઓ સ્વભાવિકપણે જ દેખાય છે, તેમ જ પરભાષામાંનું આ પરિચિત તત્ત્વ પણ આપણે આપણી જાતે જ જોઈ શકીએ છીએ. આપણને એ બતાવવા માટે કોઈ શિક્ષકની જરૂર પડતી નથી. શિક્ષકથી શીખવ્યા વગર રહી ન શકાતું હોય તો માત્ર આવી વસ્તુઓ આપણી નજર સામે મૂકે એટલું જ બસ થઈ પડે છે. એના ઉપર લાંબું વિવેચન તે કરવા જાય ત્યારે તેને તમારો મારવાનું આપણને મન થઈ જાય છે.

ભાષાશિક્ષકનું કાર્ય

પણ એ શિક્ષકને આપણે એક છૂટ આપી શકીએ : આપણી ભાષામાં ‘ફરવા જવા’ માટે આપણે ‘હવા ખાવા’ જવાનું કહેતા હોઈએ, અને એ નવીન દેશમાં ‘હું હવા ખાવા જઈ છું’ એમ બોલવાથી ત્યાંના માણસો આપણો ભૂખે મરવાનો ધરોદો સમજવાનો બચ હોય, ત્યારે આપણને એ શબ્દ ત્યાં ન વાપરવાની ચેતવણી આપવાનો એ શિક્ષકનો હક્ક પણ છે, અને ફરજ પણ છે. અને વસ્તુતઃ આપણને એ નવા દેશમાં શિક્ષકની ગરજ આવી નવી વસ્તુઓ બતાવવા માટે જ છે. એટલી મર્યાદાની બહાર બીજા કોઈ પણ હક્ક આપણે એ શિક્ષકને આપવા તૈયાર નથી હોતા. કેમકે આપણામાં પણ ભુદ્ધિ છે, અને હિસાબ કરતાં વધુ પડતી લવારી કરતો શિક્ષક આપણી ભુદ્ધિનું અપમાન કરતો હોય એમ આપણને લાગે છે. અને કદાચ આપણામાં ભુદ્ધિ ઓછી વિકસેલો હોય તો પણ એ ભુદ્ધિ ખીલવવાની આપણને હેંશ છે; અને અધરા કાયડા પોતાની જાતે ઉડેલવાથી જ ભુદ્ધિ ખીલતી હોવાથી, જ્યારે શિક્ષક કોઈ કાયડો આપણે બદલે ઉડેલો નાખે છે ત્યારે ભુદ્ધિ ખીલવવાની એક તક તે આપણી પાસેથી ઝૂંટવી લેતો આપણને લાગે છે. અને એટલા પૂરતો આપણને તેના પ્રત્યે રોષ થાય છે. એટલે, દૂંકામાં, ભાષા શીખનાર શિક્ષકને

વધુમાં વધુ આપણા ભોમિયાનો જ પાઠ ભજવવા આપણે દૃઢ શક્તિએ. અને ભોમિયાનું કામ એ કે પૂછે એનો જવાબ દેવો, જોખમી જગ્યા-એની વગર પૂછ્યે પણ ચેતવણી આપવી, અને પછી લવારો એાછો કરવો, એટલું જ હોઈ શકે. કદાચ આપણા મંત્રી તરીકેનું કામ કરી આપણી થોડી કારકુની તે કરી આપે, એટલે કે આપણે જુદી તારવી કાઢેલી બહુ જરૂરી બાબતો એક કાગળ ઉપર આપણને લખી આપે, તો બહુ સારું. પણ આપણો ભોમિયો મરી જ્યારે તે કમાન્ડર થવા જાય ત્યારે આપણે તેને નભાવી નથી શકતા. કાંઈ નહિ તો છેવટ આપણને એની સૂઝ આવવા માંડે છે. અને એથી અભ્યાસ કરવાની વૃત્તિ શિથિલ થાય છે. અને પરિણામે એ શિક્ષકનું શિક્ષણ અથવા તો તેનું પુસ્તક વાંચવું અશ્વરૂં પડે છે. ભાષાઓ શીખવાના કંટાળા પાછળ આ જ વસ્તુ કામ કરી રહી હોય છે.

ભાષા શીખવતાં પુસ્તકોમાં દેખાતી ઊણપ

આ જાતના કંટાળામાંથી આ પુસ્તકના લેખકને અનેક વાર પસાર થવું પડ્યું છે. હિંદી, બંગાળી, મરાઠી, ફ્રેંચ, જર્મન, જપાનીઝ એમ જુદી જુદી ભાષાઓ શીખવતાં અનેક પુસ્તકો તેણે જોયાં છે, અને એક કરતાં વધારે વખત તે તે ભાષાઓ શીખવા તેણે પ્રયાસ કરેલ છે. અને તેથી શીખનારની દૃષ્ટિએ એ પુસ્તકોમાં કયી કયી જાતની ઊણપો રહે છે તેનો તેણે અનુભવ કરેલ છે. એ બધામાંથી હિંદી શીખતાં લેખકને કયાં કયાં મુશ્કેલી પડી છે તે જાણવામાં વાચકને જરૂર રસ પડશે.

હિંદી પાઠ્ય પુસ્તક કેવું જોઈએ

ત્યારે હિંદી શીખવતાં પુસ્તકોમાં હિંદીનાં પાઠ્ય પુસ્તકો, ગુજરાતી અથવા તો હિંદીમાં લખાયેલાં હિંદી વ્યાકરણો, અને હિંદી શબ્દકોશો તરફ આપણું ધ્યાન જાય છે. હિંદીનાં પાઠ્યપુસ્તકો હિંદી

વાંચતાં શીખવવાના ધ્યેયથી લખાયેલાં હોય છે—જાણે કેમ આપણે બિલકુલ હિંદી સમજતા જ ન હોઈએ! કોઈ અંગ્રેજને હિંદી શીખવું હોય તો તો બરાબર કે તેણે એકઠે એકથી શરૂઆત કરવી જોઈએ. પણ જે માણસને ગુજરાતી બાણાનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન છે, અને જે હંમેશાં એકાદ વાર ફિલ્મ જુએ છે કે દિવસમાં પાંચ પચીસ બાવા સાધુઓના પરિચયમાં આવે છે, તેમ જ જે હંમેશાં સાંજે રેડીઓમાં આવતા હિંદી પ્રોગ્રામો રસપૂર્વક સાંભળતો હોય છે, એવા માણસને પહેલા પાઠમાં હિંદીની બારાખડી શીખવવા એસવું એ એની બુદ્ધિનું અપમાન નથી? કોઈ પણ ગુજરાતી જ્યારે એમ કહે છે કે “ મારે હિંદી શીખવું છે ” ત્યારે એનો અર્થ “ મારે હિંદીમાં ઝપાટાબંધ અને મીઠાશથી બોલતાં શીખવું છે ” એવો જ થતો હોય છે. એને બદલે હિંદી પાઠ્યપુસ્તકોના લખનારા એનો અર્થ “ હું હિંદીમાં કોઈ બોલે તે સમજી શકું એવી શક્તિ કેળવવા માગું છું ” આવો કરતા હોય છે. અને પછી એ પુસ્તક લખનાર તથા વાંચનારનો સંઘ દારકા ન પહોંચે એમાં કોઈ આશ્ચર્ય નથી. અલબત્ત, બાળકો માટે આવાં પુસ્તકો બરાબર છે, કેમકે તેમના કાનને હિંદી જાનનાથી કેળવવા માટે પુસ્તકો જોઈએ. પણ બાળકો માટેનાં હિંદી પાઠ્યપુસ્તકની રચના વધુ સરળ જોઈએ. અને એ માટે આપણાં બાળમાસિકોએ સામસામાં પાનાંઓમાં હિંદી-ગુજરાતી ફકરાઓ સમાંતર કાલમે આપવાની જે રીત શરૂ કરી છે તેથી વધુ સરળ અને વધુ વ્યવહારુ રીત બીજી શોધાઈ નથી, સિવાય કે રેડીઓ ઉપર હિંદીમાં કહેવાતી બાળવાર્તાઓ સાંભળવા માટે દરેક બાળક પાસે રેડીઓ યંત્ર હોય.

બીજી બાજુ હિંદી વ્યાકરણ કદાચ આપણે હાથમાં લઈએ, પણ તોબાહ! આપણા ગુજરાતી વ્યાકરણથી જ આપણું બેભું ચરકી જાય છે, તો પછી હિંદી વ્યાકરણની વાત જ શું કરવી! માટે એ વાત જ જવા દો ચાર!

અને શબ્દકોશ ? ખિસ્સામાં એક સૈકા સુધી શબ્દકોશ ફેરવીને પણ કોઈ ભાષા શીખી શકે એમ તમને લાગે છે ?

પણ ત્યારે કરના કયા ? હિંદી મેં કુછ બોલના તો જરૂર આહિયે ! ગમે તેમ ફેંકે રખના, ઇસસે કયા હિંદી આવડી જાયગા ? ભારી મુશ્કેલી હૈય !

હા ! આપણા મગજમાં જરા પ્રકાશ પડે છે. હિંદી ભાષા છે તો ગૂજરાતીને તદ્દન મળતી. થોડોક ફેર તો જો કે પહેલીનજરે જ દેખાય છે. આપણાં ક્રિયાપદોમાં અંતે ‘વું’ કે ‘વવું’ આવે ત્યાં તેમાં ના આવે છે. આપણા વિશેષણોમાં છેવટે ‘ઉ’ આવે ત્યાં તેમાં આ આવે છે. જેમકે બોલવું=બોલના, પીળું=પોલા (અહીં એ પણ આપણે જોઈએ છીએ કે આપણી ભાષામાં જ્યાં ‘ળ’ આવે છે ત્યાં હિંદીમાં લ આવે છે.) એટલે જો આપણે ગૂજરાતી ભાષાને આવી રીતનો જરા મરોડ આપી દઈએ તો રહેજો હિંદી બનવા માંડે છે.

પણ હિંદીમાં મોઠાશ લાવનારી કોઈ ભુદી જ ચીજ છે, એનું શું ? ઉસકે લિયે બી કુછ ઈતજમ કરના હોગા. અને આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે આપણા હંમેશના વપરાશના કેટલાક શબ્દો કાં તો હિંદીમાં જરા ભુદા ઝોકથી બોલાય છે, અથવા તો એને બદલે શુદ્ધ હિંદી શબ્દો ઉર્દૂ બાટીના હોય છે, એથી જ એ મોઠાશ આવે છે. આપણે આવા શબ્દોનું એક ભુદું જ લિસ્ટ કરવા માગીએ છીએ, જેથી એક ઝપાટે તે શીખી લેવાય. પણ કમજખતી એ છે કે કોઈ પુસ્તક આપણે માટે આટલી ઠારકુની કરી આપતું નથી; અને તેથી આપણો કિંમતી સમય આપણે એ કામ કરવા પાછળ ખર્ચવો પડે છે.

વળી આપણે પાઠ્ય પુસ્તકોમાં બીજી પણ એક અપૂર્ણતા જોઈએ છીએ. આપણે હિંદીમાં લખેલું ઘણું ઘણું વાંચીએ એ વખતે આપણને એમ જ લાગ્યા કરે કે આપણે પણ એવું બોલી કે લખી શકીએ. હિંદી આપણને એટલી બધી સ્વભાવ સહજ લાગે છે. અને

આપણે ધણી ધણી વાત એવી રીતે બોલી શકીએ પણ છીએ. પણ ક્યાંક ક્યાંક આપણી જીભ અચકાય છે. જેમકે “ હું અહીંથી ચાલ્યો નઈશ ” એ વાત આપણે હિંદીમાં વ્યાકરણના જ્ઞાન વિના પણ બોલી શકીએ છીએ. પણ “ જો હું અહીંથી ચાલ્યો ગયો હોઉં તો પછી..... ” આવું કાંઈક બોલતાં આપણે માથું ખંજવાળવું પડે છે. અને એ વખતે આપણને લાગે છે કે આપણને હિંદી પાઠ્ય પુસ્તક, વ્યાકરણ, કે શબ્દકોશની જરૂર નથી, પણ જે માણસને આવી રીતે માથું ખંજવાળવાના પ્રસંગો ઊભા થયા હોય એવો કોઈ માણસ એક કાગળની કાપલીમાં આપણને એવા બધા અધરા મુદ્દાનું એક લિસ્ટ માત્ર કરી આપે તો બાકીનું તો આપણે આપણું ફાટી લઈશું.

ટૂંકામાં, હિંદી બોલતાં શીખવા માટે આપણને જરૂર હિંદી શીખી ગયેલા કોઈ માણસે પોતાના ઉપયોગ માટે કરેલી ટૂંકી નોંધોની જ માત્ર લાગે છે. આપણા દિલમાં એમ થાય છે કે એવી નોંધોની ખાનગી ડાયરી આપણા હાથમાં આવી ચડે તો સવારે વાંચવા બેસીએ તે સાંજે હિંદી શીખી લઈએ, એટલે એક કામ પત્યું. અને કહેવાની જરૂર નથી કે આ પુસ્તક એવી જ નોંધોનું બન્યું છે. આ પુસ્તકમાં આવતાં પ્રકરણો એ કોઈને હિંદી શીખવવા માટે લખાયાં નથી. પણ લેખકે પોતે પોતાની જાતે હિંદી ટૂંકામાં ટૂંકા સમયમાં બોલતાં શીખવા માટે ટપકાવેલી નોંધો જ છે. એને પુસ્તકનું રૂપ આપવા માટે ‘ હવે મારે આમ કરવું ’ એ સ્વાધ્યાયના શબ્દોને બદલે ‘ હવે તમારે આટલું કામ કરી લાવવું ’ એ શીખનારને ઉદ્દેશીને લખાયેલા શબ્દો મૂકાયા છે. અને ક્યાંક મૂળ નોંધોમાં અધ્યાહાર રાખેલી ભૂમિકા લેખકે વાચકના ઉપયોગ માટે સ્પષ્ટ કરી બતાવી છે. અને એ સાદા રૂપાંતરથી ખાનગી નોંધોમાંથી આ આખી ડાયરી શિક્ષણનું પુસ્તક બની ગઈ છે.

આ પુસ્તકની રચના

આથી આ પુસ્તકની રચના બીજાં પુસ્તકોથી જુદા જ પ્રકારની

બની ગઈ છે. જેમકે કોઈ પુસ્તક વાંચતી વખતે આપણને જે ભાગ બહુ જરૂરનો લાગે ત્યાં આપણે હાંસિયામાં ઊભી લીટી મારી દઈએ છીએ. પણ આ પુસ્તકમાં એવી લીટીઓ મારેલી તૈયાર હોવાથી વાંચનાર ખીખ કોઈનું લખેલું પુસ્તક વાંચતા હોય તેને બદલે પોતે લખેલી નોંધો તે વાંચતા હોય એમ જ આ પુસ્તકને માની શકે છે. વળી ભાષા શીખવાના કોઈ પણ પુસ્તકનો અભ્યાસ કરતી વખતે વધારેમાં વધારે મહત્ત્વવાળો ભાગ જુદી નોટમાં આપણે તારવવો પડે છે. તેને બદલે આ પુસ્તકમાં જ્યાં જરૂર પડી છે ત્યાં “શીખનારની નોંધ” એ મથાળા નીચે શીખનારના મનમાં થવાની એ ક્રિયા તૈયાર આપેલી છે. અલબત્ત, વાચક ખ્યાલમાં રાખે કે એ કામ કરવામાં લેખકે વાંચનારની કારકુની કરી છે, કમાન્ડરી નહિ! એટલે શીખનારે એ ભાગને પણ ખૂબ પાકા કરવા માટે પોતે જ જુદો તારવ્યો હોય, એવો ગણી શકશે. આથી ટૂંકામાં આ પુસ્તક વાંચતી વખતે શીખનારે કાગળ પેન્સિલનો બહુ ઓછો ઉપયોગ કરવો પડશે.

અને એમ સ્વભાવિક ક્રમે એક પ્રકરણ શીખી લીધા પછી, તે પ્રકરણમાંના જ્ઞાનની કસોટી કરતા પ્રશ્નો પ્રકરણને અંતે આપેલા હશે તેના ઉત્તર શીખનારે કાગળ પર પ્રથમ લખી, છેવટ આપેલા તેના જવાબો સાથે તે મેળવી જવાના રહેશે.

શીખનારની નોંધ

ચંત્રકામ દુરસ્ત કરવામાં અથવા તો મકાન બાંધવામાં જેમ અગાઉથી વિચારાયેલી યોજના ખૂબ મદદરૂપ થાય છે, તેમ જ ભાષા શીખવામાં પણ અગાઉથી બાધાના અભ્યાસની યોજના વિચારી રાખી હોય તો પછી અભ્યાસ ઝડપભેર આગળ વધી શકે છે.

પરભાષાનો અભ્યાસ શરૂ કરતા પહેલાં કોઈ અન્યથા પ્રદેશમાં આપણે જઈ ચડ્યા હોઈએ, ત્યારે ત્યાંની ભાષા શીખવા માટે આપણે કેવી રીતે પ્રયાસ કરીએ, એની કલ્પના કરવાથી ભાષાના અભ્યાસમાં કયી કયી વસ્તુઓ મહત્ત્વની હોય તેનો આપણને ખ્યાલ આવી શકે છે.

જેમકે વસ્તુઓનાં નામ આપણે જાણવાં જોઈએ. બધે એ વસ્તુ હાથમાં પકડાય એવી હોય કે માત્ર મનથી કલ્પી શકાય એવી હોય, પણ એનું કાંઈક નામ તો હોય જ. ત્યારબાદ વસ્તુઓ કે બનાવો પરસ્પર કેવા સંબંધથી જોડાયેલ છે તે બતાવનાર શબ્દોની, તથા વસ્તુઓ કેવી છે તેનું વર્ણન કરતા શબ્દોની, આપણને જરૂર પડે. ઉપરાંત હુકમો કે મના કરવા માટે કે બનાવોનું જીદા જીદા સમયનું વર્ણન કરવા માટેના શબ્દો પણ જોઈએ. પણ આ બધામાં થોડી સાદી રચનાઓથી ઘણું કામ લઈ શકાતું હોય છે, તેથી આપણું મુખ્ય કામ તો આ સાદી રચનાઓની તારવણી કરવાનું છે.

વળી પરભાષા શીખતી વખતે તેમાં ઘણી વસ્તુ આપણી માતૃભાષાને મળતી આવતી હોય છે. જેમકે જાણીતી કહેવતો, શબ્દસમૂહો, વગેરે. આ જાણીતાં તત્ત્વો આપણે સરળતાથી ઉપયોગમાં લઈ શકતા હોઈએ છીએ, તેથી પહેલાં એ શીખી લેવાથી ઓછી મહેનતે ઘણું કામ કરી શકાય છે.

તે ઉપરાંત પરભાષામાં ઘણી બાબતો આપણી માતૃભાષાથી તદ્દન જુદી જ હોય છે. આપણી બૂલ ચવાનો સંજવ આવી બાબતોમાં જ હોવાથી એનું એક જીદું ધિરે ધિરે કરી આપણે તે યાદ કરી જવું જોઈએ.

આમ પરભાષા શીખવતા શિક્ષકનું કામ પરિચિત તત્ત્વો તથા અપરિચિત તત્ત્વો તરફ આપણું ધ્યાન દોરવાનું જ છે. અને એ શિક્ષકને પોતાને શીખતી વખતે જે નોંધા કરવી પડી હોય તેને પણ આપણે ઉપયોગમાં લઈ શકીએ, જેથી એવી નોંધા નવેસરથી કરવાની આપણી તકલીફ બને; અને આ પુસ્તક એવી નોંધાનું જ બનેલું છે. કેમકે આ પુસ્તકમાં જરૂર પડે ત્યાં હાંસિયામાં લીટીઓ પણ મારેલી છે, અને ખાસ જરૂરની વસ્તુઓ જીદી શીખવા માટે તારવી પણ આપેલી છે.

હવે આપણે હિંદીમાં શીખવાની ક્ષત આટલી વસ્તુ છે:

- (૧) પહેલાં તો ગુજરાતી ભાષાનું જે જ્ઞાન આપણને હિંદીમાં કામ લાગી શકે તેમ હોય તેનું વિહંગાવલોકન કરી જવું.
- (૨) ત્યારબાદ જે શબ્દોની હાલતાં ચાલતાં જરૂર પડે છે, અને જે શબ્દો જગતની કોઈ પણ ભાષામાં હંમેશાં હાડપિંજર હોય

છે, એ બધા શબ્દો હિંદીમાં કેમ બોલાય છે તે જોવું; અને એ બધાને ખૂબ, ખૂબ પાઠા કરી નાખવા: જેવા કે સર્વનામો, અવ્યયો, સાદાં ક્રિયાપદો, ઈ.

- (૩) ઉપરના જાણીતા અને નવા શીખેલા એ બે જાતના શબ્દોની મદદથી શું શું કરી શકાય તે જોવું.
- (૪) કોઈ પણ વાત કરતી વખતે આપણે વધુમાં વધુ ફેટલી જાતની વાક્યરચનાઓની જરૂર પડવાની છે તે જોઈ જવું. એ બધીને હિંદીમાં એક ઝપાટે શીખી લેવી.
- (૫) ગુજરાતી ભાષા કરતાં હિંદીમાં જે જે બાબતો વિરૂદ્ધ હોય તેની એક નોંધ કરી લેવી. જેથી એ જાતની ભૂલો ન થાય.
- (૬) ખસ, પછી તો જેમ વધારે હિંદી શબ્દો આપણને આવડે તેમ વધુ છૂટથી બોલી શકીએ; એટલે આપણે નવા નવા શબ્દો જ શીખવાના બાકી રહેશે. આ પુસ્તકના લેખકે એનું સિસ્ટ તો બહુ લાંબુ આપ્યું હશે, એમાંથી આપણે શીખાય તેટલા શીખીશું. બાકી તો રેડિયો કે ટાકીમાંથી એવા શબ્દ એક વાર કાને પડ્યો એટલે પછી ભુલાવાનો નથી.

પ્રશ્નો ૧

- [૧] હિંદી ભાષાનો અભ્યાસ આપણે કયાં તરવોથી શરૂ કરીએ તો આપણા જ્ઞાનનો પૂરેપૂરો ઉપયોગ કરી શકીએ ?
- [૨] ગુજરાતી તથા હિંદીને કયી કયી બાબતોમાં મળતાપણું છે ?
- [૩] હિંદી ભાષામાં ઝડપથી બોલતાં શીખવા માટે કયી બાબતો તરફ ખાસ લક્ષ આપવું જોઈએ ?
- [૪] હિંદી ભાષા શીખતાં કયા પ્રકારનાં તરવો વખતે આપણે બુદ્ધિને ખાસ સતેજ રાખવી પડશે ?

વિભાગ બીજો
પરિચિત હિંદીનું પુનરાવર્તન
[સમય ૧૨ દિવસ]

આ પુસ્તક વાંચવું શરૂ કર્યા પહેલાં જ તમે કેટલું બધું હિંદી જાણતા હતા તેનો તમે કદી ક્યાસ કાઢ્યો છે ? ન કાઢ્યો હોય તો આ ભાગમાં તમે જે કાંઈ હિંદી આ પહેલાં જ જાણતા હતા તે તમારી સામે પાથરી બતાવ્યું છે. આમાં નવું શીખવાનું તો કાંઈ નથી જ, માત્ર વાંચ્યો જ જવાનું છે. એટલે બખ્ખે દિવસે અકેક પ્રકરણ તમે જરૂર પૂરું કરી શકશો. અને પછી એ પૂર્વપરિચિત જ્ઞાનનો તક મળે ત્યારે ઉપયોગ કરતા રહેવાની ભલામણ કરવાની ભાગ્યે જ જરૂર રહેશે.

પ્રકરણ ૨ જી હિંદી વર્ણ વિચાર

હિંદી ભાષા દેવનાગરી અને ઉર્દૂ એમ બન્ને લિપિમાં લખી શકાય છે. જેઓ ઉર્દૂ લિપિ લખી જાણતા હોય છે તેમને ભાષાનું જ્ઞાન પણ લિપિની સાથે સંકળાયેલું જ મળ્યું હોય છે. એટલે તેમને માટે આ પુસ્તકની જરૂર નથી. એટલે આ પુસ્તક દેવનાગરી અથવા બાળબોધ લિપિ મારફત હિંદી ભાષા રજૂ કરે છે.

બાળબોધ લિપિ આ પુસ્તકના દરેક વાચકને પૂર્ણ પરિચિત હોવી જ જોઈએ. એટલે એ લિપિ અહીં આપવાની જરૂર રહેતી નથી. માત્ર જે થોડા અક્ષરો તરફ ખાસ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે તેની જ ચર્ચા કરીશું.

(૧) કેટલાક અક્ષરોનાં બળ્ળે રૂપ છે. તે નીચે પ્રમાણે :]

વ્યંજનો :	અ-ઝ, જ્ઞ-ઙ્ઞ, ણ-ળ, ક્ષ-ઙ્ઞ, જ્ઞ-જ્ઞ, ત્ર-ત્ત
સ્વરો :	ઈ-ઞિ, ઈ-ઞી, ઉ-ઞુ, ઊ-ઞૂ, એ-ઞે, ઐ-ઞૈ
નોડાક્ષરો :	ક્ષ-ક્ષ, દ્વ-દ્વ, શ્વ-શ્વ, ક્ષ-ક્ષ, ક્ષ-ક્ષ
રેફ અને માત્રા :	સર્વોદય-સર્વોદય, કાલેલકર-કાલેલકર

(૨) હિંદી અક્ષરો જે લીટી બાંધીને લખાય છે તે લીટીને શિરોરેખા કહે છે. શુદ્ધિનો ઉપયોગ કરી જાણનારા કેટલાક વિદ્વાનોના અથાગ પ્રયાસને અંતે આ શિરોરેખા હવે ફરજિયાત રહી નથી; દ્વિત્વમાં આવે તો લીટી કરીને લખો અગર લીટી વગર પણ લખી શકો. અને ત્યારે શિરોરેખા વિના લખીએ ત્યારે બહુખરા હિંદી અક્ષરો ગુજરાતીને મળતા જ બની જશે. માત્ર અ, ક, ષ, ચ, જ,

જ, ણ, દ, ફ, વ, મ, લ, આટલા અક્ષરો શિરોરેખા કાઢીને લખવા છતાં ગુજરાતીને મળતા બનતા નથી. આના ઉપાય તરીકે ગુજરાતી ભાષાએ થોડું સામે ચાલીને પોતાની લિપિમાં થોડો સુધારો કરવો એ ઉપાય સૂચવાયો છે, તેમ જ અમલમાં પણ મુકાઇ રહ્યો છે. એટલે એ સુધારો ગુજરાતીમાં આપણે કરીએ, અને હિંદી ભાષાનાં પુસ્તકો શિરોરેખા વિનાની લિપિમાં લખાય, તો ગુજરાતી અને હિંદી બન્ને લિપિ એક સરખી બની રહે. નીચેના નમૂનાઓથી આ વાત સમજશે:

ગુજરાતી અક્ષર : અ, ક, ખ, ચ જ ઝ ણ દ ફ બ લ
 એ જ અક્ષર હિંદીમાં : અ, ક, ख, च ज झ ण द फ ब म ल
 ખત્રે લિપિમાં આમ લખાય : अ, क, ख, च ज झ ए द फ ब म ल
 તો વધુ સારું

કેટલાક લેખકો પોતાના લેખો આ હિંદી-ગુજરાતી લિપિમાં છપાવવા આગ્રહ રાખતા હોય છે તેની પાછળનો હેતુ હવે સમજશે.

(૩) હિંદીમાં અનુસ્વારના ઉચ્ચાર માટે એ ચિહ્ન છે. તે નીચે મુજબ :

(ક) અનુસ્વાર - (આ ચિહ્ન તદ્દન સ્પષ્ટ ઉચ્ચાર સૂચવે છે.)

ઉદા : चंद्र, बिंदु, हिंदी, अंत्य, कंठ, संधि, सायंकाल

(ખ) અનુનાસિક સ્વર * (આ ચિહ્ન અર્ધસ્પષ્ટ ઉચ્ચારનું છે.)

ઉદા : मुँह, गोंव, ऊँचा, जाऊंगा, जायँगे, जायँ

(૪) હિંદીમાં જ નો ઉચ્ચાર મ્ય ને મળતો, ઈ નો ઉચ્ચાર બ્ય ને મળતો, તથા ઔ નો ઉચ્ચાર અવ ને મળતો કરવામાં આવે છે.

(૫) હિંદીમાં જ્યારે કોઈ અક્ષર નીચે ટપકું (િંદી) મૂકેલ હોય ત્યારે તેનો ઉચ્ચાર પહોળો, ગળામાંથી અને બેપરવાઈથી કે મિશ્રબધી થતો હોય એવો કરવો. એ અક્ષરો આટલા છે. क ख ग | ज ङ ढ फ. નીચેના નમૂનાઓથી આ ઉચ્ચારભેદ સમજશે.

બિંદી વિગરના ઉચ્ચાર	બિંદી સહિત ઉચ્ચાર
ક કચ્છી-પક્કો, કંગન, કમરબંધ	ક કદીમ, કબૂલ, કયામત
ખ ટપટ, ટુજલી, ટુલના	ખ કમબસ્ત, ટુજાના, ટુબર, ટુદા
ગ ગંદગી, ગિનતી, ગિલાસ	ગ ગજબ, ગરીબ-ટાના, ગૈરહાજિર
ઝ જગહ, જાનકાર, જિગર	ઝ કબ્જિયત, ઝનાના, ઝમાના
ડ ડગમગાના, ડુબાના, ડિબિયા	ડ કડક, ગડબડ
ઢ ઢબ, ઢંગ. ઢીલ, ઢોલક	ઢ ડાઢી, ઢેઢ, પઢના
ફ ફાટક, ફિટકિરિ	ફ કફન, ટલીફા, ફજૂલ

પ્રશ્નો ૨

- [૧] અ, ક, ચ, જ, ઝ, ટ, ડ, બ, લ, લ : આ અક્ષરોનાં કયાં સ્વરૂપ હિંદી અને ગુજરાતી બંને લિપિ-ને સામાન્ય થઈ શકે છે ?
- [૨] હિંદીમાં અનુસ્વાર તથા અનુનાસિક સ્વરનાં શાં શાં ચિહ્નો છે, તથા તેના ઉચ્ચારમાં શો ભેદ છે ?
- [૩] હિંદીમાં રૂ, અ, ઔ, આ ત્રણ ઉચ્ચારો કેવી રીતે થાય છે ?
- [૪] હિંદીમાં બિંદીનો શો ઉપયોગ છે ? તેનાં થોડા ઉદાહરણ આપો.

પ્રકરણ ૩ જી

પરિચિત હિંદી શબ્દો

હિંદી ભાષા શીખવાનું પહેલું પગથિયું એ ભાષાના શબ્દોનું જરૂર પૂરતું ભંડોળ એકઠું કરવું તે છે. એટલે પહેલાં હિંદી શબ્દો જોઈ જમશું.

સામાન્ય રીતે આપણે કોઈ પરભાષા શીખતા હોઈએ ત્યારે તેના શબ્દો એકલા અટૂલા યાદ રહી નથી શકતા, પણ વાક્યોમાં યોગ્યથેલા શબ્દો વાચનમાં આવે તેમ તેમ જ યાદ રહી શકે. અને તેથી અંગ્રેજી જેવી ભાષા શીખતી વખતે આપણે શબ્દકોશથી નહિ પણ પ્રાયમર અને રીડર જેવી વાચનની ચોપડીઓથી અભ્યાસની શરૂઆત કરીએ છીએ.

પણ હિંદીની વાત જુદી જ છે. હિંદી એ આપણે માટે પરભાષા નથી. એ આપણી પોતાની ભાષા છે. એમાં કેટલાય શબ્દો તો ગુજરાતીમાં છે તેવા ને તેવા જ છે, કેટલાય સહેજ ફેરફારવાળા છે, અને બાકીના બહુ થોડા નવા શીખવા પડે તેવા છે.

હવે હિંદી પાઠ્યપુસ્તકોમાં જોમ અને છે તેમ આ ત્રણ પ્રકારના શબ્દોને સેળભેળ કરીને શીખવા પ્રયાસ કરીએ ત્યારે કયા શબ્દ વગર પ્રયાસે આપણને આવડી શકે એવા છે, અને કયા શબ્દ શીખવામાં યાદશક્તિને સતેજ રાખવાની જરૂર છે, એ વાત આપણે શબ્દે શબ્દે નક્કી કરતી જવી પડે છે. અને પરિણામે તે યાદ રાખવા અધરા પડે છે.

પણ જો આ ત્રણ જાતના શબ્દોને જુદા જુદા ગોઠવી દીધા હોય તો પરિચિત અને અર્ધપરિચિત ઉપર માત્ર નજર ફેરવી જવાથી જ તે યાદ રહી જાય, અને બાકીના નિરાંતે પ્રયાસ કરીને શીખી લેવાય. હિંદી બાષામાં ગુજરાતી બાષાને મળતા આવતા હોય એવા લગભગ ચૌદ હજાર શબ્દો છે. એ “ ગુજરાતમાં પ્રચલિત ૧૪૦૦૦ હિંદી શબ્દો ” આ પુસ્તકના લેખક તરફથી થોડા વખતમાં જુદા પુસ્તક રૂપે બહાર પડશે, x કેમકે આ પુસ્તકમાં તે બધા તો સમાર્થ શકાય તેમ નથી. તેમ છતાં તેમાંના જે શબ્દોની આપણા દૈનિક વ્યવહારમાં આપણને ખાસ જરૂર પડે છે એવા શબ્દો અહીં સંગ્રહાયા છે. એટલે આટલા શબ્દો શીખ્યા પછી વિચારોની રજૂઆત બહુ સહેલી થઈ જશે.

આમ આ શબ્દોમાં: (ક) પરિચિત, એટલે કે ગુજરાતીને તદ્દન મળતા, શબ્દો સૌથી પહેલા આપ્યા છે. તે માત્ર વાંચી જ જવાથી યાદ રહી જશે. તે પછી (જ) અર્ધપરિચિત શબ્દો આવે છે. એ હિંદી-ગુજરાતી બન્ને બાષામાં આપ્યા છે. એમાં કેટલાય ગુજરાતી શબ્દો સહેજે મરડવાથી કેવા હિંદી બની જાય છે, તે જોવાનું મળશે. અને સાર બાદ (ગ) અપરિચિત શબ્દો આપ્યા છે. એ શબ્દો શુદ્ધ હિંદી છે, એટલે કે ગુજરાતીમાં એની જોડી નથી. એવા શબ્દો ખાસ યાદ કરી લેવા.

x આ પુસ્તક લગભગ બે રૂપિયાની કિંમતે અનુકૂળતાએ પ્રકટ થશે.

એ ઉપરાંત આ શબ્દોની ગોઠવણીમાં એક બીજી પણ સમવડ કરી છે: શબ્દોની ગોઠવણી જાતવાર કરી આપી છે. એથી એક જ પ્રકારના શબ્દો એકી સાથે શીખી શકાશે. આવી રીતે શબ્દો યાદ રાખવા વધુ સહેલા પડે છે. જેમકે ‘શરીરના ભાગો’નાં નામ બધાં એકી સાથે આપેલાં છે. એમાંથી હાથ, મોં, પગ, ઇ. માટે હિંદીમાં શા શા શબ્દો છે તે એક બીજાના અનુસંધાને યાદ રાખી શકાશે.

આવી રીતે માત્ર શબ્દો જ જાણ્યાથી કાંઈ તમે હિંદીમાં એકદમ બોલવા નહિ માંડી શકો. પણ શબ્દો તમારા મગજના કોઈ ખૂણામાં સલામત પડ્યા હશે તો પછી જ્યારે તેની જરૂર પડશે ત્યારે એક અવાજે જાગ્રત થઈ શકશે. હાલ તો એને સંસ્કરી રાખવા પૂરતો જ ઉદ્દેશ છે.

આ શબ્દો જાણ્યા પછી પણ તમને હિંદી બોલવા જતી વખતે એક નવી જ મુશ્કેલીનો અનુભવ થશે. આપણે કોઈ પણ વિચાર દર્શાવવો હોય ત્યારે ગુજરાતીને તદ્દન મળતો શબ્દ આપણને હિંદીમાં મળી શકે તેમ છે, એ વાતની ખાતરી હોવા છતાં ઘણી વખત આપણે બંધબેસતો હિંદી શબ્દ શોધી શકતા નથી. આનું કારણ એ છે કે એક જ વસ્તુ માટે પાંચ સાત શબ્દો હોય તેમાંથી કયા શબ્દનું હિંદીમાં રૂપાંતર થઈ શકે છે, અને કયાનું થઈ શકતું નથી, તે આપણને તુરત યાદ આવતું નથી. જેમકે, ધારો કે તમારે ‘નાનો ઓરડો’ એ વસ્તુ હિંદીમાં બતાવવી છે. ગુજરાતીમાં તેને માટે ‘ઓરડો’, ‘કાટડો’, ‘ખોલી’, ‘ભંડકિયું’ એ શબ્દો છે. એમાંથી ‘ઓરડો’, ‘ભંડકિયું’ એ શબ્દો આપણને હિંદીમાં નકામા છે. અને ‘કાટડો’ને મળતો ‘કોટરી’ શબ્દ આપણને હિંદીમાં મળે છે. અને આપણે કેવી રીતે જાણવું કે એક જ વસ્તુ માટેના અમુક શબ્દોમાંથી અમુક ચોક્કસ શબ્દો જ આપણને હિંદીમાં કામ લાગી શકે તેવા છે? પણ આને માટે કોઈ નિયમ ન આપી શકાય. માત્ર શબ્દોથી કાન ટેવાઈ જવા જોઈએ, અને એ ટેવાવા માટે એની સાથે નિકટનો પરિચય થવો જોઈએ.

પણ આ વસ્તુ કેમ બને છે તેનો ઝાંખો ખ્યાલ આપી શકાય. તમે ઉત્તર હિંદમાં લાંબા સમયનો વસવાટ કરીને આવેલા ગુજરાતીની માતૃભાષામાં થતો સૂક્ષ્મ ફેરફાર તો જોયો જ હશે. આવા માણસ ગુજરાતી ભાષા શુદ્ધ રીતે જ બોલતો હશે; અને છતાં તેની શબ્દોની પસંદગી કાંઈક એવી હશે કે આપણાથી તેની બોલવાની ઢંગ આપણને જરા જુદી લાગે. હિંદી ભાષા બોલનારી પ્રજાની વચ્ચે લાંબા સમયના વસવાટને કારણે આવા માણસની માતૃભાષામાંથી હિંદીને મળતા ન હોય એવા શબ્દો ધસાઈ ભૂંસાઈ ગયા હોય છે, અને તેથી જાણે અજાણ્યે તે માતૃભાષા બોલતો હોય ત્યારે પણ માતૃભાષામાં હિંદીને મળતા હોય એવા શબ્દો જ પસંદ કરે છે. તે બોલે ત્યારે ‘ મને આ ગમતું નથી ’ એમ કહેવાને બદલે ‘ મને આ પસંદ નથી આવતું ’ એમ કહેશે; ‘ મને ખબર ન હતી ’ એમ કહેવાને બદલે ‘ મને માલૂમ નહીં હતું ’ એમ કહેશે; અને તમે બારીકાઈથી જોશો તો જણાશે કે એની ગુજરાતી ભાષા હિંદીની એટલી બધી નજીક છે કે જરાક ફેરફારથી તેનું હિંદીમાં તુરત રૂપાંતર થઈ શકે, જેમકે: મુझे यह पसंद नहीं आता । मुझे मालूम नहीं था ।

અને આપણે ત્યાં પણ ટાંકીના આ યુગમાં ગુજરાતી ભાષાનું સ્વરૂપ હિંદીને વધુ અને વધુ નજીકનું ધસાતું જાય છે. બોલપટ જોઈને હિંદીની ધૂન ઘેર લઈ આવતો ગુજરાતી પોતાના ખાનગી વ્યવહારમાં પણ હિંદીને મળતી જતી ગુજરાતી બોલવા માંડ્યો છે. એ ભાષાઓની બાવી સંક્રાન્તિનું આ પ્રથમ પાદચ્છિદ્ધ છે.

એટલે ટૂંકામાં જેમને છટાથી હિંદીમાં બોલતાં શીખવું છે એમને માટે પોતાની માતૃભાષામાં સૂક્ષ્મપણે થઈ રહેલા આ રૂપાંતરનું અવલોકન કરતા રહેવું, અને વખતે વખતે એનું અનુકરણ પણ કરવું, એ એક બોધદાયક પાઠ થઈ રહે તેમ છે. કેમકે એવા અવલોકનથી જ આપણી માતૃભાષાના કયા શબ્દોને સ્મૃતિના ઉપરના થરોમાં તરતા રહેવા દેવા, અને કયાને આછરી જવા દેવા, એ ખ્યાલ આપણને આવી શકે.

પણ આ બધું શીખતી વખતે એક વાત બૂલવાની નથી કે બધી વખત એક જ વસ્તુ માટે હિંદીમાં આપણને પરિચિત અને અર્ધપરિચિત એમ બન્ને પ્રકારના શબ્દો મળી શકે છે. એ વખતે પરિચિત શબ્દ વાપરો તો ચાલી શકે, પણ અર્ધપરિચિત વાપરવાથી વધુ ઝમકદાર ભાષા લાગે. આ બે વચ્ચેનો ભેદ સમજવા આપણે એક જ વાક્ય લઈએ: “ એને પાછળથી બણો પરતાવો થયો ” આ વાક્યનો અનુવાદ હિંદીમાં આમ થઈ શકે :

પીછે સે ઉસકો खूब पश्चात्ताप हुआ ।

પીછે સે ઉસકો भारी पछतावा-अफसोस हुआ ।

પીછે સે वह खूब पछताया ।

આમાં પહેલામાં આપણે ગુજરાતીમાંથી સીધા હિંદી શબ્દો મૂકેલા હોવાથી આપણને તે લૂખું લાગે છે, ત્યારે ત્રીજામાં હિંદીનો વધુ નિકટનો પરિચય જાણે આપણે મેળવ્યો હોય એમ આપણને લાગે છે, અને તેથી આપણો આત્મસંતોષ એ અનુવાદ વખતે પરાકાષ્ટાએ પહોંચે છે. તેમ છતાં ત્રણે અનુવાદ શુદ્ધ હિંદી છે, એ વાત પણ એટલી જ સાચી છે. ‘કલ્યાણ’ જેવાં કોઈ કોઈ હિંદી માસિકોમાં જેમાં સંસ્કૃતપ્રધાન ભાષા વધુ આવે છે તેમાં પહેલા પ્રકારની ભાષા વપરાય છે, અને વાર્તાનાં પુસ્તકો કે પત્રોમાં જેમાં આમજનતા માટેનું મિશ્ર સાહિત્ય પીરસાતું હોય છે, તેમાં ત્રીજા નમૂના મુજબની ભાષા વપરાય છે. અને સમજાય એવું છે કે આપણે ગુજરાતી શીખનારાઓએ પહેલા પ્રકારની ભાષાને હાલ વળગી રહેવું વધુ સમગ્ર અર્થ થઈ પડે એમ છે. ઉપરની વાત બરાબર સમજાય એ હેતુથી આ નીચે આવા થોડા શબ્દોની જોડીઓ આપી છે. તેમાં બધા શબ્દો હિંદી હોવા છતાં પહેલાં પરિચિત શબ્દો મૂક્યા છે, અને પછી એના સરખા જ અર્થના બીજા હિંદી શબ્દો આપ્યા છે. એવી જોડીઓની મદદથી શીખનાર પોતાને લૂખી લાગતી ભાષામાં ધારે તો જરા ઝમક લાવી શકે. જે કે આ અભ્યાસના પુસ્તકમાં આખી

બાષામાંથી આવી બધી જોડીઓનો સંગ્રહ કરવાનો અવકાશ નથી; એ કામ બીજા કોઈ પુસ્તક માટે બાકી રાખીએ] પણ આટલા નમૂનાઓ જોયા પછી વાચકને એટલી ખાતરી થશે જ કે આપણે પરિચિત શબ્દોની મદદથી પણ બધા વિચારો હિંદીમાં દર્શાવી શકીએ તેમ હોશે. અને આ આખા પ્રકરણનો મુખ્ય હેતુ પણ શીખનારમાં આ જાતની આત્મશ્રદ્ધા જન્માવવાનો જ છે.

હિંદી શબ્દોમાં સમાનાર્થ

કળઠ-ગલા

રક્ત-લોહૂ-ભૂન

મગજ-મેજા-દિમાગ

પગ-પૈર-પૌવ

પૂછ-દુમ

વૃક્ષ-પેડ

શીશી-બોતલ

વેટી-સન્દૂક

બત્તા-ચિરાગ

ઘડિયા-દવાત

સ્તંભ-થમ્બા

પરીક્ષા-ઈમતિહાન

મૂલ-કસૂર-ગલતી

પૌત્ર-પોતા-નાતી

પૌત્રી-પોતી-નતની

બર-ઢૂલહ

બહુ-ઢુલહિન

જમાઈ-દામાદ

વિધવા-બેવા

માઝા-કિરાયા

દણ્ડ-જુર્માના-સજા

ન્યાય-ઇન્સાફ

ફરિયાદ-નાલિશ-શિકાયત

ફરિયાદી-મુદ્દઈ

સાક્ષા-શહાદત-ગવાહી

મોરુતા-ડરપોકપન

ગંભીર-ગહરા

બાલક-લડકા

બાલપન-બચપન-લડકપન

વિસ્તૃત-ચૌડા

મલિન-મટમૈલા

આશ્ચર્ય-અચંભા

પશ્ચાત્તાપ-પછતાવા-અફસોસ

વિચાર-ઘ્યાલ

મત-રાય

આશ્વાસન-દિલાસા

આ ઉપરાંત જે વાચકો અંગ્રેજી ભાષા જાણતા હોય તેમને માટે એક વધારાની સૂચના કરવાની છે. અંગ્રેજી ભાષાના અનેક શબ્દો જેમ ગુજરાતીમાં ઉતરી ગયા છે, તેમ જ હિંદીમાં પણ ઉતર્યા છે; અને આપણા કરતાં હિંદીમાં જો કે તેના ઉચ્ચાર જુદા પડતા હોય છે, પણ તેમ છતાં હિંદીમાં છપાયેલાં પુસ્તકોમાં પણ ગુજરાતીની માફક મૈત્રેય, વારનિશ, પાલીશ, ટ્રેન, લેટ, ઑર્મલ કલર, વગેરે જેવા અંગ્રેજી શબ્દો આપણને વારંવાર જોવા મળે છે. ગુજરાતી ભાષામાં લગભગ ૨૦૦૦ જેટલા અંગ્રેજી શબ્દો રૂઢ બની ગયા છે, જે “ગુજરાતમાં પ્રચલિત ૨૦૦૦ અંગ્રેજી શબ્દો” એ નામે આ લેખક તરફથી પુસ્તકાકારે પ્રકટ થયા છે.* અને હિંદીમાં પણ લગભગ એ જ શબ્દો ઉતરેલા જણાય છે, કેમકે હિંદીમાં કે ગુજરાતીમાં જ્યાં જુઓ ત્યાં માનવી ભાષાનું વલણ અને ભાષાની જરૂરિયાત તો લગભગ સરખાં જ ઉતરે છે. એટલે તેમને એ શબ્દોનું જ્ઞાન પણ વખતે વખતે ઉપયોગી થશે.

૧. શરીરના ભાગો :

(ક) ઔઘ, કાન, નાક, જીભ, કેશ-બાલ, કપાલ, ગાલ, હોઠ, દાંત, દાઢી, ઘડ, કંઠ, ગર્દન, છાતી, પીઠ, પેટ, પેઢ, કમર, બગલ, હાથ, હથેલી, નख, જાંઘ, ઇંડી, મગજ, હૃદય, ધમની, નાડી, જ્વાયુ, મજા, માંસ, પિત્ત, કફ, ઔસ, થૂક

(ખ)	ચમડા	ખોપડી	ચહેરા	મુંહ	જાબડા
	ચામડો-ચામડું	ખોપરી	ચહેરો	મોં	જડણું
મૂંછ	ઔઘ ક્ષી પુતલી	મોં	ગલા	કન્ધા	પસલી
મૂછ	આંખની કીકી	ભમર	ગળું	કાંધ	પાંસળી
કોહની	ઝંગલી	ઝંગૂઠા	ઘોંટુ	પૈર	પૈર કા તલબા
કાણી	આંગળી	અંગૂઠો	ઘૂંટણ	પગ	પગનું તળિયું

* હિંમત નવ આના. ખેત્રિક ઈંગ્લિશ ક્લાસ-લાઠી

फेफड़े	मेजा	लोहू-खून	हड्डी	नाखून	साँस
इंसान	भेजु-भगव	दोड़ी	हाडकुं	नाथ	थास
भेष्मा	रोआ	पूँछ	पंख	चोंच	सीप
अंड	इवां	पूँछकुं	पांथ-पीछुं	थांथ	छीप
(ग)	लिलार	ठोड़ी	पलक	नथुना	मसूदा
	कपाण	हाडथी	पोपयुं	नसकाई	दांतनुं पेहुं

पुढा दुम
आंसपेशी-रनायु पूँछडी

२. पशुओ :

(क) सिंह-शेर, चीत्ता, हाथी, ऊँट, खच्चर, घोड़ा, छोड़ी, गाय,
बकरी, मगर

(ख) सिंहनी-शेरनी हथनी साँड गैंडा रिछ
सिंहथु हाथथी साँड गैंडा रीछ

भैंसा हिरन हिरनी गधा बन्दर सूअर
पाडे हरथु हरथी भधेडे वांदरे सुवर
स्यार लोमड़ी वछड़ा बिल्ली कुत्ता कुतया
शियाण दोकड़ी वाछडे गिलाडी कुतरे कुतरी

(ग) मेडिया भाल खरगोश मेड़ा पिछा
नार रीछ ससधुं मेहुं गलुडिथुं

३. पक्षीओ :

(क) चातक, मोर, हंस, राजहंस, कोयल, कबूतर, बुलबुल,
सारस, बाज

(ख) मोरनी हंसनी काकातुआ बगुला मुर्गा
ढेक हांसथी काकाडौआ अमरी भरथे

मुर्गी	कच्चा	शिकरा
कुक्की	कागडे	शकरै

(ग)	पपीहा	तोता	चील
	यातके	पोपट	सभणी

४. उपतंतु :

(क)	मच्छर,	डँस,	जूँ,	सर्प,	कीड़ा
(ख)	मधुमक्खी	भौरा	मक्खी	साँप	बिच्छू मछली
	मधभाभी	भभरै	भाभी	साप	वीछी भाछली
(ग)	मूसा-बूहा	खटमल			
	अँदर	भांडू			

५. वृक्षना भागा :

(क)	डाली,	छाल,	कँटा,	बीज,	फल,	फूल,	मूल,	कंद,	कली,	अङ्कुर,
रस,	वृक्ष,	लता,	घास							
(ख)	शाख	पत्ता	धड़	जड़						
	डाणी	पाँदड़	थंड	भूण						
(ग)	पेड़	पौधा								
	आड	छोड								

६. आध पदार्थः

(क)	अनाज,	दाल,	भात,	साबूदाना,	राई,	जायफल,	इलायची,
पीपर,	रोटी,	चटनी,	दूध,	दही,	पनीर,	मलाई,	तेल,
घी,	काफी,	शरबत,	मिठाई,	रसोई,	भोजन,	जल,	कपूर,
कस्तूरी,	मांस,	शराब					
(ख)	धान	चावल	गेहूँ	जौ	चना	सरसों	
धान्य	योभा	धुँ	जव	अथु	सरसव		
तिल	इमली	तरबूज-खरबूज	तरकारी	गोभी			
तख	आमबी	तरभूय	आक	डोभी			

परिचित हिंदी शब्दो

[३३]

बैंगन	प्याज़	आलू	मूली	लहसन	अदरक
रींगभुं	डूंगणी	भटाटा	भूणा	क्षसभु	आहु
जाबित्रा	जीरा	हलदी	लौंग	सोंठ	लालमिर्च
नवत्री	अइ	हणहर	क्षमिभ	सूठ	भरभुं
मक्खन	लवण	पावरोटी	चीनी	मधु	मिश्री
भाभभु	भीडुं	पाडिं	भांड	भध	साकर
बताशा	चाय	कलेवा	व्यालू	जहर	
पतासां	आ	नास्तो	वाणु	अेर	

(ग) खैर शौरवा गोलमिर्च
भेर-काथो रसेा भरी

७. इण-डुल तथा भेवा :

(क) पिस्ता, खजूर, किश मिश, अखरोट, नारङ्गी, अङ्गूर, गुलाब, चमेली, ताड़

(ख) आम जामुन केला नीबू बेर सुपारी
इरी न्भु इणां क्षीभु भोर सोपारी

नारियल बादाम पीपल बड़ बांस
नाणियेर अदाम पीपणेा वड वांस

(ग) पोस्त के बीज अनार लीची
असभस हाडभ थीडु

८. कापड :

(क) मलमल, छोट, मखमल, रेशम, बनात, ऊन

(ख) फललैन, रुई
इक्षदीन ३

(ग) पटसन	किरमिच	मोमजामा
शथु	डेनवास	भीथुपाट

९. पोशाक :

(क) पोशाक, कपड़ा, कोट, टोपी, मोज़, शाल, रुमाल, अस्तर, बटन, हार-माला

(ख) कमीज़	पगड़ी	चद्दर	घागरा	पायजामा
अभीस	पाधडी	आदर	बाधरे	देधे

जूता	कमरबन्द	बोताम	कालर	धूँघट	छतर
गोडा	पट्टो-कमरअध	शुतान	कौदर	धूँभटो	छत्र
डोरा	गहना	जवाहर	अँगूठी		
दोरा	धरेछु	अवेरात	वीटी		

(ग) जेब	दस्ताना	तौलिया
भिरसुं-पाकीट	हाथनुं भोथुं	दुवाध

१०. घरने सरसाभान :

(क) घड़ा, थालो, प्याला, ग्लास, ताला, बत्ती, दर्पण, तस्वीर, खाट पल्लंग, पेटी, मेज़, रजाई, तकिया

(ख) कुआ-सुराही	कटोरी	कलस	देगची
कूने-सिराई	वाटकी	कणस्थे	देगडी-कीटल

चमचा-चिमटा	सिकाबी	कलछी	कड़ाही	बोतल
अभये	रकाथी	कडछी	कडार्थ	शीर्ष

डोल-डोलची	छुरी	लालटेन	चिराग	मोमबर
आलटी	छरी	झानस	दीपो	भीथुअर्त

साँकल	गोला	रस्ती	पङ्का	चौको	तिपा
साँकण	हडो	दोरी	प'थो	आरपाई	टीपो

कुर्सी सन्क बैच खाना बैठक ढांचा तख्ता-पल्ला सीढ़ी
 पुरश्ची पेटी भेय भानु भेक योऽकु पाटियु सीडी
 तख्त पर्दा गद्दी थैला गलीचा बिछौना थैली-बटुआ
 सिंहासन पड्डो गाढी थेदो गाढीयो भिछानु थेदी

(ग) चलनी गुड़िया जेब-बड़ी
 थाण्णी ठीगली भिरसा धडियाण

११. अङ्गिसना सरसाभान :

(क) पुस्तक, कलम, कवर, दफ्तर, कार्ड, नकल, नकशा, मेज,
 ब्रुश, वारनिश, रंग

(ख) स्याही स्याही-सोख टिकट घंटी
 शाही शाहीयूस टिकिट धंटी
 घंटा कागज लिफाफा
 टिकारावाणु धडियाण-धंटा कागण लांभो कागण

(ग) दवात टोकरा भालपीन लेई रोगन
 भडियो टोपकी टायथी लाही पोकी

१२. ओजार, हथियार, साधन :

(क) पेच-स्कू, कडी, चाकू, चाबुक, जाल, तार, चक्कर, सीटी,
 कमान, यंत्र, मँठ, धार, हल

(ख) खूंटो कुन्नी छुरी सूई पहिया अंकड़ा
 भींती कुन्नी छरी सोय पैडु आंकिरो
 कमा कल कतरनी-कैची दियासलई लकड़ी
 कंभेरा यंत्र कातर दीवासणी लाकड़ी

छड़ी	हथौड़ा	फावड़ा	तराजू
सोटी सणीये	हथौड़ा	पावड़ा	त्राभवुं

(ग) कंघा
हांतिये।

१३. भकानना भाग :

(क) घर, इमारत, मकान, दरवाजा, फाटक, गोदाम, आधार, ईंट, मोरी, भट्टी, नल

(ख)	कोठरी	खिड़की	पाखाना	सोनेका घर
	कोठार	प्यारी	पायपानुं	शयनगृह
पढ़ने का घर	बैठक	आँगन	गायों का बाड़ा	बरण्डा
अभ्यासगृह	भेठक	आंगणुं	गायेना वाड़े।	वरंडा

चूल्हा अल्मारी झोंपड़ा थम्भा भाण्डार दीवार छत
बूंदो आलमारी-अभराध भूंपडी थांबलो भंडार दीवाल अग्राशी

(ग) फरश छप्पर छड़ चौखट डयोडी
भाण छापुं सणीये। पारखुं भडकी

सीढ़ी मेहराब
सीढ़ी-पगथियुं कमान

१४. स्थानो अने भकानो :

(क) विद्यालय, पाठशाला, विश्वविद्यालय, पुल, बाग-बगीचा, देश, सड़क, स्टेशन, नाटकशाला, अदालत, देवालय, जमान, सीमा-हद, धरती, पहाड़, नदी, समुद्र, टापू

(ख) रास्ता शहर मदरसा चबूतरा कचहरी
रस्ता शहर निशाण ओटले क्येरी-आकिस

અસ્પતાલ	બાડી	બંદરગાહ	ખજાના	સ્થાનિ	જગહ
ઈરિપતાલ	વાડી	બંદર	ખખનો	ખાણુ	જગ્યા
મૈદાન	દૂરી				
મેદાન	દૂર-અંતર				

(ગ) દેહાત
ગામડું

૧૫. વાહન વ્યવહાર :

(ક) ગાડી, નાવ, સફર.

(ખ) ટિકટ	ડિબ્બા	કિસ્તી	જહાજ
ટિકિટ	રેલનો ડબો	હોડી	વહાણુ

૧૬. પદાર્થો :

(ક) તેલ, હવા, પથર, કાષ્ટ, કપૂર, કસ્તૂરી

(ખ) કૌંચ	સાબુન	લડી-લડિયા	કોયલા	ચમડા
કાચ	સાણુ	ચાક-ખડો	કાલસા	ચામડું

બાલ્લ-રેત	કચરા	મિટ્ટી
વેળુ-રેતી	કચરે	ભાટી

(ગ) કાગ
ખૂચ મોમ સંજ
મીણુ વાદળી

૧૭. ધાતુઓ, ખનિજ પદાર્થો :

(ક) સોના, ચૈંદી, પારા, ગન્ધક, હીરા, કલઈ

(ખ) તામ્બા	લોહા	ફૌલાદ	સીસા	પીતલ	ફિટકરી
તાંશુ	લોહું	પોલાદ	સીસું	પિતળ	ફટકરી

१८. पाष्ठीनां रूपांतराः :

(ख) पानी	बर्फ-हिम	बादल	वर्षा
पाष्ठी	प२३	पा६७	प२सा६
(ग) भाप	बहाव	लहर-मौज	
पराण	प्रवाह	भोगुं	

१९. अग्नि धः :

(क) अग्नि, गरमी, प्रकाश, अंगारा, ज्योति		
(ख) धूम-धुआँ	अँधेरा	किरन
धुमाडो	अंधाई	किरण

२०. अंतरिक्षः :

(क) तारा, सूर्य, ऋतु, आकाश, चंद्र, वायु	
(ग) धुंध	गड़गड़ाहट
आंधी	भेधगर्जना

२१. धंधादारी लोकोः :

(क) विचारक, राजमन्त्री, महाजन, चिकित्सक-वैद्य, डाक्टर, वकील, पण्डित, कवि, शिक्षक, ग्रन्थकार, लेखक, अध्यापक, सिपाही, दूकानदार, दलाल, फेरीवाला, स्तोदया, लुहार, भिखारी, प्रतिनिधि, मालिक, न्यायाधीश, व्यवस्थापक, मंत्री, निष्णात, कुली, चाकर

(ख) किसान	सौदागर	जमीन्दार	ब्यौपारी	मजदूर
भेकुत	सोदागर	जमीनदार	बेपारी	भण्डार

उम्मेदवार लुटैरा सुनार नौकर
उम्मेदवार लुटारै सेानी नोकर

(ग) किरायेदार
भाडूत

२२. सगां स'भ'धी :

(क) मा—माता, बाप, भाई, दादा, दादी, मामा, मामी, काकी, स्वामी,
पत्नी, स्त्री, जमाई—जामाता, जेठ, नाना, नानी, साला, साली, कुटुम्बी

(ख) भाजा भतीजा भाजी भतीजी बीबी
भाजेण भतीजे भाजेण भतीजे स्त्री

दोहिता दुहिती सुसर सास बहनोई
दीकरीना दीकरी दीकरीनी दीकरी ससर सासु अनेवी

भौजाई देवर ननद चाचा लड़का लड़की
भाभी दियर नथुं द काका छोकरे छोकरी

(ग) मीसा फूफा बाबा ताऊ ताई चाची
भासा कुआ दादा भोटा काका भोटी काकी काकी

मीसी फूफी—भूआ नाती—पोता नतनी—पोती दामाद
भासी ई पौत्र पौत्री भ'भार्थ

समधी दूध—बर दुलहिन धा भाई रिस्तेदार
वेवार्थ वर वडू दूधभार्थ सगां स'भ'धी

२३. अवस्थानुसार भनुष्योनां नाम :

(क) शिशु, निवाहित, पुरुष—मर्द, कुमारी, विधवा, सन्तान, अतिथि,
बन्धु, मित्र, शत्रु—दुस्मन, परदेशी, गुलाम, छात्र—विद्यार्थी, शिष्य

(ख) बच्चा	जवान	बूढ़ा	कँवारा	रँडुआ
आणक	जुवान	वृद्ध	कुंवारा	रांडेला-विधुर
वारिस	मिहमान	पड़ोसी		
वारस	महोमान	पडोशी		

(ग) बेवा	अजनबी	मुरदा
विधवा	अजनबी व्यक्ति	मुर्दु

२४. पुस्तक तथा शाखा :

(क) पुस्तक, पृष्ठ, पुस्तकालय, छाप, शब्द, अक्षर, पंक्ति-लाइन, इनाम-पुरस्कार, परिणाम, श्रेणी, नम्बर, व्यायाम-कसरत, सजा, छुट्टी, चिट्ठी, समाचारपत्र

(ख) हरफ	लफज	छुट्टी का दिन
अक्षर	शब्द	रजनी दिवस

(ग) इमतिहान
परीक्षा

२५. कला तथा विज्ञान :

(क) चित्र, कला, संगीत, गद्य, पद्य, गीत, कल्पना, शोध, अभ्यास, अनुभव, तालीम, व्याकरण, साहित्य, भाषा, इतिहास, भूगोल, ज्योतिषशास्त्र, संगीतविद्या, नाटक, अङ्कगणित, बीजगणित, दर्शनशास्त्र, मनोविज्ञान, वनस्पतिविद्या.

(ख) कहानी	सुरीलापन
वार्ता	सुसंवाद

२६. वातचीत, दलील, धर्म :

(क) प्रार्थना, वर्णन, हकीकत, दलील, वाद-विवाद, सिद्धत, आदर-इज्जत, अनुमति, प्रश्न, उत्तर, समाचार, दृष्टान्त, बातचीत

(ખ) હૈંસી આવાજ
હાસ્ય અવાજ-ધોંધાટ

(ગ) આરજૂ શિકાયત વહસ ફજાજત
વિનંતી ઠપકા-ફરિયાદ વાદવિવાદ અનુમતિ

સહારા ગલતી
આશરે ભૂલ

૨૭. રેખા અને આકાર :

(ક) રેલા, ચકર, શન્ય, ચતુષ્કોણ, ગોઠ, શ્રેણી, લમ્બાઈ, ડુંચાઈ
(લ) ઢાલ-ઝુકાવ બિંદી કૌના ફેલાવ
ઢાળ મીંડુ-બિંડુ ખૂણે ફેલાવે

ચોડાઈ ગહરાઈ
પહોળાઈ ગભીરતા

(ગ) લોહ ગડઢા સમતલ દરાર
ચુકા ખાડો સપાટી ચીરે

૨૮. વસ્તુઓના ભાગ :

(ક) કોર, ઢુકડા
(લ) અની ઢક્કન આગા આગેકા પોછેકા
અથી ઢાંકથુ આગલો ભાગ આગળનું પાછળનું
(ગ) ઓર સિરા મંજલા નીવેં
ખાજી છોડો વચ્ચેનું પાચે

૨૯. પદાર્થોની સ્થિતિ :

(ક) ચૂર્ણ, ધલ, કળ, ઢુકડા, મુરબા, રસ, ચુંદ

३०. सभाज व्यवस्था :

(क) समूह, क्रम, व्यवस्था, शासन, सभा, समिति, समाज, पद्धति, सत्ता, धर्म

(ख) हुक्म

हुकूम

३१. राज्य व्यवस्था :

(क) कर, राज्यतंत्र, लड़ाई, तोप, बन्दूक, झगड़ा, कायदा, प्रजा, रैयत, शांति, आक्रमण, दोष, शिक्षा

(ख) महसूल-मालगुजारी

कैदखाना

झण्डा

फौज

भंडेसुध

जेल

पावटी

क्षेत्र

३२. अदालती शब्दः :

(क) कानून, विचार, पक्ष, मध्यस्थ, वकील, जामिन, वारण्ट, इन्सफ-न्याय, सजा-दण्ड, दस्तावेज, शपथ, परवाना

(ख) कचहरी

जूरी

वकालतनामा

दावा

हक

कचेरी

जुरी

वकीलनामा

दावे

हक

समन

मुखतार

भाड़ा

कैद

दिवालिया

रिश्तत

समन्स

मुफ्त्यार

भाड़ा

कैद

देवाणियो

रिश्तत

फौजदारो कचहरी

अर्जी

मुनसिफ

मुकदमा

मुचलका

फौजदारी कचेरी

अर्ज

मुन्सिफ

मुकदमा

मुचलका

फैसला

सुनवाई

शहादत

इंसफो

सुनावणी

साक्षी-पुरावे

(ग)

मुद्दे

राय

गवाह

नालिश

जुर्माना

इरियाही

मत

साक्षी

इरियाह

दंड

३३. वेपार वाणिज्य :

(क) व्यापार, मूल्य, विनिमय, पत्रिका, भाव, रसीद, भण्डार, चिह्न, संयोग, दैवगति, परिवर्तन ऋण, उधार, मुकसान, वेतन, भूक, धन, रुपया, उद्योग, पारितोषिक, प्रकार, सहायता, विभाग

(ख) सूची	नफा	बाजार	विज्ञापन	स्पर्द्धा-बराबरी
यादी	नई	अजार	जुहुरात	हरीकृष्ण

धन्धा-रोज़गार	बीमा	गठरी	तनखाह	बढ़ती	जोड़
धंधे	बीमा	गांसडी	पजार	वधारे	उभरे

(ग) जायदाद बैंक
मिलकत वहेयशु

३४. दिशाओं :

(क) उत्तर दिशा

(ख) दक्षिण दिशा	पूरब दिशा	पच्छिम दिशा
दक्षिण दिशा	पूर्व दिशा	पश्चिम दिशा

३५. समयना विभाग :

(क) दिन, महीना-मास, वर्ष, शताब्दी, युग, समय, सूर्यादय काल, प्रातःकाल, मध्याह्न काल, गोधूलि समय, सूर्यास्त, मध्यरात्रि, मूर्हत्त, पल, आज, सप्ताह, रविवार, सोमवार, मंगलवार, बुधवार, शुक्रवार, शनिवार, ऋतु, वर्षाकाल, शरत्काल, हेमन्तकाल, शीतकाल

(ख) हफ्ता	पखवारा	दोपहरी	घण्टा	वसन्तऋतु
अठ्ठावडियुं	पचवाडियुं	अपेर	कलाक	वसन्त

बृहस्पतवार

शुक्रवार

३६. अर्थ व्यापकता :

(क) समय, भाग, यन्त्र, पोषक, धातु, मकान, विद्या, विज्ञान, ज्ञान, आभूषण, काम, गति, वस्तु, पदार्थ, सामग्री, व्यवस्था, प्राणी, बनावट, तदबीर, क्रिया, दिशा, स्थिति, भाव, व्यक्ति, भांजन, घटना, विचार, संबंध

(ख) औजार जगह
 ओलर नयल

(ग) पहनावा पौधा बरतन ढाँचा रस्म बहाव
 पोश्ताड छोड वासलु ओडुं रिवाज-रीत वलथु

३७. पदार्थोंना गुलु-धर्म :

(क) नाम, रंग, स्वाद, वजन, संख्या, स्थिति, हद, अवस्था, शक्ति-बल, वेग, कद, जाति, वर्ग, संबंध, स्वरूप, आकृति, कारण, परिणाम, असर, गंध, हृद, प्रमाण, अंश, जाति

(ख) मान आवाज ढंग सबब
 भाप अवाज रीत डारथु

(ग) वजह
 डेठ

३८. भाषासोना गुलु-स्वभाव :

(क) उदारता, हिंसा, घमण्ड, मित्रता, ईमानदारी, आग्रह, साहस, धैर्य, निष्ठुरता, क्षमा, खुशी, मीरुता, नीचता, सम्पद, विपद्, दुर्गति, सफाई, प्रौढावस्था, अहंकार, स्मृति, स्वास्थ्य, दुर्बलता, बीमारी, सुन्दरता, आराम, नम्रता, शत्रुता, खामोशी, दुष्टता, भक्ति

(ख) डरपोकपन हाज़िरी बचपन जवानी पागलपन
 ओडथुपथु डालरी अथपथु युवानी आंथपथु

ताकत मोटापन फुरती
ताकात मोटापणुं, स्थूलता स्फूर्ति

(ग) लियाकत
झायकात

३९. लागणुंओ, विचारो, आवो :

(क) आकर्षण, आशा, उच्चाकांक्षा, उच्चाभिलाष, कृपा, क्रोध, घृणा, दया, द्वेष, लज्जा, श्रद्धा, सहानुभूति, संशय, स्नेह, ध्यान, विचार, मत, सिद्धांत, याद, तिरस्कार, आश्चर्य, पश्चात्ताप, रस, चिन्ता, प्रभाव, प्रयत्न—कोशिश, हेतु, निर्णय, अवलोकन, तर्क, सूचना, बुद्धि, मन, मंतव्य

(ख) कौतूहल शर्म खयाल राय पछतावा—अफसोस
कुतूहल शर्म विचार मत पस्तावे

अचंभा जरूरत बरताब मुक़बला
अचंभो जरूरियात वर्तावुक़ सरभामशु

४०. सुअ दुःअनी लागणुं :

(क) क्षुधा—भूख, दुःख, पीड़ा, भय—डर, जखम, मुसीबत; दर्द, आराम, हास्य, रुदन, मिज़ाज, आनंद, जन्म, मृत्यु

(ख) नींद प्यास दिलासा चैन मौज
आंध तरस दिलासे येन—सुअ मोअ

(ग) दिल्ली चिल्लाहट
भस्करी यीस

४१. वस्तुओनां विशेषणुं :

(क) लाल, काला, सफेद, पीला, भूरा, सुन्दर, आसमानी, स्वच्छ,

निर्मल, छोटा, मोटा, क्षुद्र, पुरातन, घन, गाढ़ा, नरम, कठिन, कोमल, तज़ा, ढीला, नाजुक, ऊँचा, नीचा, गरम, शीतल, ठण्डा, मीठा, भयानक, अल्प, थोड़ा, तीव्र, तीक्ष्ण, यथेष्ट, प्रत्येक, हरेक, दैनिक, साप्ताहिक, पाक्षिक, मासिक, द्वैमासिक, त्रैमासिक, वार्षिक, गोल, विरुद्ध, सीधा, संपूर्ण, मिश्रित, नियमित, सुरक्षित, तैयार, खराब, मजबूत, प्राचीन, गुप्त, प्रसिद्ध, वर्तमान, भूत, भविष्य, शीघ्र साधारण, सामान्य, विशेष, विचित्र, निश्चित, स्वाभाविक, रसायनिक, स्थितिस्थापक, सफल, जरूरी प्राकृतिक, आवश्यक, शारीरिक, शक्य, पुस, आकस्मिक, प्रचंड, गम्भीर

(ख) नीला अच्छा बड़ा चमकीला मटमैला
आसमानी सारु मोटुं यमकुं भेहुं

नया पतला लम्बा चौड़ा गहरा छोटा घना
नवुं पातलुं लांथुं पढोणुं ठांडुं नानुं नडुं

तज़ा खुला बन्द पोला कड़ा चिपटा मामूली
सांडुं थुल्लुं अंध पोहुं अक्कः अपाट साभान्य

महँगा सूखा अनोखा उपजाऊ समानान्तर खट्टा
भोंधुं सुकडुं लुडुं-भास इण्डुप सभांतर भाडुं

कड़ुवा अँधेरा अलग सदृश मौजूद नामौजूद
कडुं अंधारुं लुडुं ने भणतुं ढाणर नाभोलूद

काफी सच झूठ चौकोण स्थानीय पहला दूसरा
पूरतुं सायुं भोटुं यतुण्डाथु स्थानिक पहेहुं थोलुं

सब कई दोनों कुछ वही खतम-पूरा चिकना
अधुं डेटलाक अन्ने कांथ ओ न पूरुं यीकण्डुं

खुरखुरा अन्तिम पिछला
अरययडुं छेहुं पाछणतुं-छेहुं

(ग) हरा	टेढ़ा	मंझला	गीला	भट्ठा	गलत
धीलुं	वांङुं	पम्पेनु	भीनुं	कट्ठपुं	भूलभरेलुं
बन्या	पालतू	बहुतेरे	दाहिना	बायौ	होनहार
भंगदी	पाणेसुं	धसुय	भभसुं	डासुं	संभवित
					वापिंठ

४२. भाष्यसोनां विशेषण :

(क) बलवान्, कमजोर, दुबला, स्थूल, शक्तिमान्, सचेतन, विवाहित, रोगी, मृत, बिमार, मुस्त-धीमा, बुद्धिमान, मूर्ख, तेज, वृद्ध, बूढ़ा, गरीब, खुश, दिलगीर-उदास, शान्त, धैर्यवान्, सावधान, शिष्टाचारी, गम्भीर, स्वतंत्र, दयालु, मधुर, धूर्त, जङ्गली, डरपोक, दीर्घसूत्री, लैमका, कुरूप, विश्वासघातक, बे-अदब, निःसहाय, दगाबाज, ईमानदार

(ख) जवान	विश्वासी	एहसानमन्द	फौजी	जिम्मेदार
नुवान	विश्वासु	अहेसानमंद	दशकरी	बवाय्यदार

गैंगा	अन्धा	बहरा	काना	धनी	मिहनती	आलसी
भुंजे	आंधला	बहेरे	काशे	धनवान	भहेनतु	आलसु
गैवार	घरेलू	शरमीला-लजीला	हाजिर	गाफिल	निर्दई	
भभार	गृहपालित	शरभाग	हाजर	गाईल	निईय	

४३. क्रियाभेद :

(क) आरम्भ, स्पर्श, स्नान, चुंबन, पाचन, वाचन, लेखन, धक्का, पकड़, लात, उपयोग, नाश, अस्तित्व, विकास

(ख) चोट	फैलाव	प्रतिघात
धक्का	ईलावे	प्रत्याघात

४४. क्रियापद :

(क) पूछना	बनाना	होना	सड़ना
आरम्भ करना	बंदोबस्त करना	रोना	चमकना
बाँधना	विवाह करना	जाना	डूबना
तोड़ना	खून करना	कूदना	लेना
लाना	तज्ञ करना	उठना	फाड़ना
खरीदना	रोकना	रोकना	चीरना
पकड़ना	छोड़ना	जगाना	फोड़ना
करना	खोलना	जागना	फेंकना
कमाना	दबाना	मारना	जागना
खाना	जीतना	आना	झुकना
देना	हराना	खोदना	लपेटना
उठना	लगाना	पीना	छोड़ना
विचारना	देना	हाँकना	खोना
जोड़ना	छेदना	चलाना	बनाना
साबित करना	छापना	खाना	समझना
रखना	हटाना	देखना	खेलना
उठना	लूटना	उड़ना	चूमना
चाटना	देखना	लटकाना	दबाना
पसन्द करना	सहना	जानना	छींकना
खोना	हराना	लादना	जोड़ना

(ख)

सोखना थूसवुं
 मुकारना पोकारवुं
 काटना कापवुं
 रखना राभवुं
 जलाना पाणवुं
 कैद करना डेद करवुं
 उलटना डिलटावुं
 बुलाना भोलाववुं
 ले जाना लभ जवुं
 तौलना तोणवुं
 बहकाना पहेकाववुं
 मिटाना मटावुं
 पाना भेणववुं
 पढ़ना भणवुं
 झेड़कना छुड़का करवे।
 लेखना लभवुं
 छोड़ देना छोड़ी देवुं
 छितराना छेतरावुं
 कुसलाना ईसलाववुं
 बेचना वेचवुं
 आजमाना अजभाववुं
 जोचना ज्माल करवे।
 फँकना ईंकवुं
 चाहना आहवुं

बिनना वीथवुं
 रहना रहेवुं
 दौड़ाना दौड़ाववुं
 बैठना भेसवुं
 सोना सुवुं
 हसना हसवुं
 चलना आलवुं
 ठहरना अटकवुं
 तैरना तरवुं
 फटना शिटवुं
 चिपटना चोंटवुं
 लगना लागवुं
 खींचना जेचवुं
 गिरना पडवुं
 छिपाना छुपाववुं
 लेटना लेटी जवुं
 कापना कापवुं, धूजवुं
 दिखाना देभाडवुं
 थूकना थूंकवुं
 फूलना फूलवुं
 बढ़ना अडवुं, आगण जवुं
 पहनना पहेरवुं
 बहना वहेवुं
 सुनना सांभणवुं

गँवाना गुभाववुं
 सिखाना शीभववुं
 मिलना भणवुं
 मेजना भोकाववुं
 फैलाना फैलाववुं
 मिगोना भीजववुं
 थकाना थाकवुं
 पाना भेणववुं
 हिलाना हलाववुं
 घूमना इरवुं, टहेलवुं
 घिसना धसवुं
 फिरना इरवुं
 मरोड़ना भरडवुं
 चलाना अलाववुं
 सीना सीववुं
 दूटना टूटी जवुं
 दौड़ना दौडवुं
 सँवारना ठीकाक करवुं
 बढ़ाना वधारवुं
 सीखना शीभवुं
 (ग)
 मुस्कराना मँह हसवुं
 तह करना सँकेलवुं
 फिसलाना लपसवुं

પ્રશ્નો ૩

[૧] ઉત્તર હિંદમાં વસતા ગુજરાતીની માતૃભાષા બોલવાની ઢબમાં કયા પ્રકારનું રૂપાંતર થઈ જાય છે? અને તે શા કારણથી?

[૨] નીચેના ગુજરાતી શબ્દો માટેના હિંદી શબ્દો કહો:

શ્વાસ, પૂંછડી, હડપચી, છોડવો, મૂળ, નાળિયેર, ખમીસ, ખિસ્સું, મીચુબત્તી, ખડિયો, કાતર, અભરાઈ, ગામડું, અંતર, મુસાફરી, ખૂચ, વરાળ, પ્રવાહ, ધુમાડો, ભાડૂત, ખેડૂત, સગાંસંબંધી, વેવાઈ, અગ્નિ વ્યક્તિ, પરીક્ષા, વાર્તા, આશરો, પહોળાઈ, વચ્ચેનું, છંડો, મહેસુલ, મત, પમાર, હરીફાઈ, ખપોર, રિવાજ, હેતુ, રીત, વર્તણૂક, સરખામણી, મશ્કરી, મોંધું, ખરબચડું, સંભવિત, આળસુ

[૩] નીચેના હિંદી શબ્દોના ગુજરાતી અર્થ કરો:

પિલા, કવ્વા, ચીલ, મૂસા-ચૂહા, ગોલમિર્ચ, અનાર, પટસન, કિરમિચ, કંઘા, ધુંધ, ગડગડાહટ, બહસ, ફજાજત, ગડ્ડા, ગવાહ, જુમાના, બૌટ, જાયદાદ, લિયાકત, ચિલાહટ, ફિસલના

પ્રકરણ ૪ થું

પરિચિત હિંદી શબ્દસમૂહો

જેમ હિંદી ભાષાના અનેક શબ્દો આપણને પરિચિત છે, તેમ જ કેટલાય શબ્દસમૂહો પણ આપણને એવા જ પરિચિત મળી આવે છે. શબ્દસમૂહ અથવા વાક્યપ્રચાર એટલે જે કે વધારે શબ્દો એક સાથે મુકાવાથી જેમાંથી નવો જ અર્થ નીકળતો હોય એવા શબ્દોના સમૂહ. આ પ્રકરણમાં આપણે એવા કેટલાક શબ્દસમૂહો જોઈશું.

અહીં શરૂઆતમાં હિંદી શબ્દોનો એક સમૂહ આપ્યો હશે અને તેનો ગુજરાતી અર્થ કૈંસમાં સમજાવ્યો હશે. ત્યાર બાદ એ શબ્દસમૂહ ઉપરનું એક ઉદાહરણ આપ્યું હશે. એ બધાં ઉદાહરણોના ગુજરાતી અનુવાદ આપ્યા નથી પણ વાચકે તે પોતાની જાતે કરી લેવાના છે.

આ આખું પ્રકરણ માત્ર વાંચ્યે જ જવાનું છે, ગોખીને યાદ કરવાનું કંઈ નથી.

अंग अंग ढीला होना (अंगे अंग ढीलुं थवुं) : अब मुझसे काम नहीं होता, मेरा अंग अंग ढीला हो रहा है।

अंग अंग मुसकराना (अंगे अंग हसी रहेवुं) : मैना को देख कर मेरा अंग अंग मुसकरा रहा था।

अंगार बरसना (अंगारा परसवा) : अकास में से मानो अंगार बरस रहे थे।

अंगूठा चूमना (पुशाभत करी) : भूखा मर जाना बेहतर, मगर मैं किसोका अंगूठा चूम नहीं सकता।

अंगूठा दिखाना (अंगूठो अतापवो) : बेटा, गरीबों को कुछ दो। इस तरह अंगूठा मत दिखाओ।

अंतड़ियों में बल पड़ना (आंतरां दुःभवां) : वह कहानी सुन कर हँसते-हँसते हमारी अंतड़ियों में बल पड़ गये।

अंत बिगाड़ना (भोत अगाडवुं) : वह शयतानने अपना मरता हुआ बाप का अंत बिगाड़ा।

अंधे की लकड़ी (अकनो अक आधार) : वह छोटा लड़का बूढ़ा बाप को अंधे की लकड़ी समान था।

अक्ल का दुश्मन (अकलनो दुश्मन) : वह अक्ल का दुश्मन इसमें क्या समझेगा?

अक्ल मारी जाना (अकल मारी जपी) : उस वक्त मेरी अक्ल मारी गई थी, इस लिये मैं कुछ विचार न कर सका।

अच्छे दिन आना (सारे दिवस आववो) : अब चिन्ता मत करो, अच्छे दिन आ गये हैं।

अड़चन डालना (अडचण नाभरी) : मेरे काम में अड़चन डालोगे सो ठीक नहीं होगा ।

अड्डा जमाना (अड्डो जभावो) : मेहमान ने अड्डा जमाया, फिर मैं किस तरह काम पर जाता ?

अपनी खिचड़ी अलग पकाना (पोतानुं णुहुं करवुं) : उसको एकांत प्रिय है । अपनी खिचड़ी अलग पकायेगा ।

अपना घर समझना (पोतानुं घर मानवुं) : कुछ अंदेश मत करना, अपना घर समझ कर रहना ।

अपने पाँव पर आप कुल्हाड़ी मारना (पोताना पगे पोते कुहाड़ी भारवी) : तुम कैसा मूर्ख हो कि अपने पाँव पर आप कुल्हाड़ी मार रहे हो ?

अरण्य रोदन (अरण्य रूदन) : यह तुम्हारा अरण्य-रोदन कोई नहीं सुनेगा ।

अरमान निकालना (अरमान पूरुं करवुं) : आज का अवसर ठीक है । सब अरमान निकाल लो ।

आँख उठाकर देखना (आंख उठावीने नेवुं) : इन्ना घमंड क्या रखते हो ? कुछ आँख उठा कर तो देखो ।

आँख खुलना (आंख भूखवी) : जब तुम्हारा सर्व नाश होगा तब तुम्हारी आँखें खुलेंगी ।

आँख मारना (आंख भारवी) : मैं तो उसको भला भोला समझता था, पर मेरे मित्रने आँख मार दी ।

आँखें चार होना (चार आंख भेगी थरी) : “ जब आँखें चार होती हैं, सुहृद्वत् आ ही जाता है । ”

आँखें तरसना (आंभ तरसी थरी) : प्रियतमा के दर्शन को मेरी आँखें तरस रही हैं।

आँखें दिखाना (आंभ अताववी) : इस तरह आँखें दिखाने से क्या मैं डर जाऊँगा ?

आँखें निकालना (आंभ डाववी) : उसने आँखें यों निकाली जैसे किसी को अभी खा जायगा।

आँखें नीची करना (आंभ नीची करवी) : लज्जा से उसने आँखें नीची कर दीं।

आँखें नाली-पीली करना (आंभ दाख पीणी करवी) : मेरा सामने आँखें नीली-पीली करने से मार खाओगे।

आँखें फिरना (आंभ इरवी) : एक दिन मैं उनका कृपापात्र था। पर अब तो उनकी आँखें फिर गई हैं।

आँखें बदल जाना (आंभ अदली जवी) : जब अपना मतलब निकल गया, तो उनकी आँखें ही बदल गईं।

आँखों का तारा (आंभोना तारे) : प्यारे! तुम तो मेरी आँखों के तारे हो।

आँखों के आगे अँधेरा छाना (आंभ आगण अंधाई छवानुं) : पुत्र की मृत्यु का समाचार पाते ही माता की आँखों के आगे अँधेरा छा गया।

आँखों में खटकना (आंभोभां भटकुं) : सभाओं में खुफिया-पुलिस के आदमी सबकी आँखों में खटकते हैं।

आकाश पाताल का अंतर (आकाश-पाताणनुं अंतर) : हम दोनों के विचार में आकाश पाताल का अंतर है।

आग में घी डालना (अणताभां घी रेखुं) : ऐसे कटु बचन से तुम आग में घी डाल रहे हो।

आदमी बनना (भनुष्य अणुं) : आप से मित्रता होने के बाद मैं कुछ आदमी बना हूँ।

आसमान टूट पड़ना (आकाश तूटी पडुं) : बचपन में पिता का अवसान होने से उस पर आसमान टूट पड़ा।

आसमान पर चढ़ना (आसमानभां चढुं) : अपनी प्रशंसा सुनकर वह तो आसमान पर चढ़ रहा है।

आसमान पर चढ़ाना (आसमानभां चढावुं) : इसने कौनसा ऐसा काम किया है जो आप उसको आसमान पर चढ़ाते हो?

आसमान से गिरना (आसमानभांथी पडुं) : रुपये आसमान से नहीं गिरते कि तुमको दे दूँ।

इधर-उधर की हँकना (अर्धी-तर्धीनी हांङरी) : छुट्टियों में कुछ काम तो है नहीं। इधर-उधर की हँकते रहते हैं।

इस कान से सुन कर उस कान से उड़ा देना (आ काने सांअणीने आ काने काली नाअवुं) : कितना भी कहो, वह पाजी इस कान से सुनकर उस कान से उड़ा देगा।

उंगली पकड़ते पहुँचा पकड़ना (आंगणी आपतां पोअि पडुवे) : तुम भी ठीक हो! उँगली पकड़ते पहुँचा पकड़ते हो।

उँगली पर नचाना (आंगणी पर नचावुं) : भाभी साहब हमारे भैया को उँगलियों पर नचाती हैं।

उठना बैठना (उठुं-भेसवुं) : इनका उठना-बैठना बड़े लोगों में है।

एक लकड़ी से हाँकना (એક લાકડીએ હાંકવું) : छोटे बड़े सबको एक लकड़ी से हाँकना—यह है तुम्हारी नयी समाज रचना ?

कफ़न सिर से बाँधना (ખાપથુ સાથે લેવું) : राजपूत कफ़न सिर से बाँध कर हल्दीघाटी के मैदान में आ जुटे ।

कमर टूटना (કમર તૂટી જવી—કેડા भांगी જવી) : जबसे उनका लड़का मरा है तब से उनकी कमर ही टूट गई है ।

कलेजा खाना (જીવ ખાવો) : वह चार दिन से कलेजा खा रहा है, उसके रुपये आज दे देंगे ।

कसम खाना (સોગન લેવા) : मैं आज से चाय पीने की कसम खाता हूँ ।

कसौटी पर कसना (કસોટી પર કસી બેવું) : मैं उसे कसौटी पर कस चुका हूँ; वह कभी दगा न देगा ।

काँटा दूर होना (કાંટે દૂર થવો) : उसके यहाँ से चले जाने से तुम्हारे रास्ते से काँटा दूर हो जायगा ।

कान देना (કાન દેવો) : आप क्या कहते हैं सुनो । उनकी बातों पर कान दो ।

कान भरना (કાન ભરવા) : अपने दुश्मनों के विरुद्ध वह राजाजी के कान भरे रखता, इसलिये उन्हें कुछ दाद न मिलती ।

काम आना (કામ આવી જવું) : युद्ध में सब सैनिक काम आ गये ।

काम बनना (ધાર્યું સિદ્ધ થવું) : आप इतनी कृपा करेंगे तो मेरा काम बन जायगा ।

काला नाग (कालो नाग) : बाहर से वह सीधा सादा आदमी जान पड़ता है, लेकिन भीतर से वह काला नाग है।

किताब का कीड़ा होना (पुस्तकिया झीडा होवुं) : खाली किताब का कीड़ा होने से तुम विद्वान नहीं हो सकता।

किस्मत खुलना (नसीब गिधवुं) : शर्त का मैदान में कभी कभी किस्मत खुल भी जाता है—

किस्मत फूटना (नसीब फूटी जवुं) : —ओर कभी कभी किस्मत फूट भी जाता है।

कुँआ खोदना (कुँवो ખોદવો) : जो दूसरे के लिये कुँआ खोदता है, उसके लिये खाई खुदी रहती है।

कुँए में गिरना (कुँवाમાં પડવું) : तुम समझते-बूझते भी कुँए में गिरे, अब मैं तुम्हें कैसे बचा सकता ?

कुत्ते को मौत मरना (कुतराने મોતે મરવું) : दूसरों की दुर्दशा करने में तुम अब राचते हो भले, लेकिन तुम कुत्ते की मौत मरोगे।

कुरसी देना (ખુરશી આપવી) : मालूम नहीं किस लिये बड़े-बड़े लोग इस गुंडे को कुरसी देते होंगे।

कोल्हू का बैल (કોલ્હીનો બળદ) : वह कोल्हू का बैल की भाँति सारा दिन काम करता रहता है।

क्या पड़ी है (શી પડી છે) : मुझे उसकी क्या पड़ी है कि मैं इस खटपट में पड़ता !

क्या मुँह (कौन मुँह) दिखाना (શું મોં બતાવવું) : मैंने शर्त में पैसे गँवाये, अब कैसे पिताजी को मुँह दिखाऊँगा !

खून बिगड़ना (खोही भगडुं) : डॉक्टर ने कहा है कि उसका खून बिगड़ गया है।

खून बहाना (रक्त वहेवावुं) : दंगा उठा कर उन्होंने कड़्यों का खून बहा दिया।

गजब करना (गज्ज करवा) : आपने तो गजब कर दिया।

गरदन झुकाना (गरदन झुकावनी) : उनके आगे सब की गरदन झुक जाती थीं।

गरदन पर छुरी फेरना (गरदन पर छुरी यत्नावनी) : मजदूरों की गरदन पर छुरी फेरते ही आप पूँजीपति बने हो।

गरदन पर सवार होना (गरदन पर सवार थुं) : दो रुपये के लिये वह सुबह से मेरी गरदन पर सवार हो रहा है।

गरम होना (गरम थुं) : जब तुम गरम होकर बात करोगे तो मैं सुननेका नहीं।

गला काटना (गलुं कापुं) : यह व्यापारी आदमियों का गला काटता है।

गले पड़ना (गले पडुं) : “गये नमाज़ छुड़ाने रोज़ा गले पड़ा”।

गुस्सा पीना (कोध गणी नवा) : इस बार मैं गुस्सा पी रहा हूँ, मगर दूसरी वक्त मैं ऐसा नहीं चलने दूँगा।

गोली मारना (गोली मारनी) : जिसमें अपने भाइयों के साथ विश्वासघात करना पड़ता है, ऐसी कमाई को मैं गोली मारता हूँ।

घर का आदमी (घरनेा भायुस) : वे हमारे साथ छः मास रहे थे और बिलकुल घर के आदमी बन गये थे।

घर का रास्ता लेना (घरना रस्ता लेना) : जब दुश्मनों सामना न कर सका तब उसने घर का रास्ता ले लिया ।

घर में गंगा (घरभां गंगा) ऐसे महातुभाव की मुलाकात हम जैसे को कितने हा कष्ट के बाद होती है, पर आपको तो घर में गंगा है

घर (मकान या कमरा) सिर पर उठाना (घर भां देवुं) : वह शरारती लड़के ने सारा घर सिर पर उठा रखा है ।

घाट-घाट का पानी पीना (घाट घाटनां पाणी पीनां) मैंने घाट-घाट का पानी पिया है—

चक्कर में डालना (चक्करभां नाप्नुं) : —सो तुम्हारी बा मुझे चक्कर में नहीं डाल सकेगी—

चंगुल में फँसना (चुंगलभां फँसनुं) : —और मैं तुम्हारी चंगुल में फँसूँगा भी नहीं ।

चार पैसे (चार पैसा) : चार पैसे जमा होते ही वह व्याप से निवृत्त हो गया ।

चाल सुधारना (चाल सुधारनी) : तुम चाल सुधारोगे, फिर मैं तुमको नौकरी पर दाखिल करूँगा ।

चिंता सवार रहना (चिंता रखा करनी) : जब से युद्ध हुआ है तब से कितने ही आदमियों पर चिंता सवार रहती है ।

चुगली खाना (चाडी खावी) : चुगली खाने की आदत क परिणाम बुरा ही आता है ।

चुल्लू भर पानी में डूबना या डूब मरना (बांझीभा पाणी धरने भूडी भरनुं) : यह बड़ी शर्म की बात हुई है, चुल्लू भर पानी में डूब मरो ।

चूँ न करना (चूँ के थां न करवुं) : उसके पास तो तुम चूँ कर सके थे, फिर यहाँ इतना बड़बड़ाते हो कैसे ?

चूड़ियाँ पहनना (चूड़ीओ पहरेवी) : हमने क्या चूड़ियाँ हनी है कि इतना अपमान सहन कर लें ।

चूल्हे में पड़ना या जाना (चूल्हाभां पडवुं) : चूल्हे में जाय म्हारी सौगात ।

चूल्हे में डालना (चूल्हाभां नाभवुं) : चूल्हे में डालो म्हारी भेट ।

छठी का दूध याद आना (छठीनुं धावथु याद आववुं) : स नौकरी करते-करते तुमको छठीका दूध याद आ जायगा ।

छाती पर पत्थर रखना (छाती पर पत्थर राभवे) : सने छाती पर पत्थर रखकर अपना दुःख सहन कर लिया ।

छुट्टी पाना (छुटकारे भवे) : अभी मैंने काम से छुट्टी पाई ।

जमीन चूमने लगना (धूण खाटता थर्म जवुं) : एक धक्के तू जमीन चूमने लगेगा ।

जलती आग में तेल डालना (जलताभां धी डोभवुं) : सो बातों से तुम जलती आग में तेल डालते हो ।

ज़हर का घूँट पीना (जेरने धूँटडो पीवे) : मैं देखता था के उस वक्त अपमान होने पर भी तू ज़हर का घूँट पी गया था ।

जान खाना (जव भावे) : मेरा जान मत खाओ, यह मेरे पृथ की बात नहीं है ।

जान में जान आना (जवभां जव आववे) : भय से बह बेवश हो गया था, पर मित्र को देखकर उसकी जान में जान आई ।

जी का बोझ हलका होना (भननेा भार हलका थवे) :
अब मेरा जी का बोझ हलका हुआ ।

जी खट्टा होना (भन भाटुं थवुं) : मित्र की बेईमानी देख
कर शत्रु का जी खट्टा हो गया ।

जी चुराना (धगडाध करवी) : तुम काम से जी चुराते रहोगे
तो भागे नहीं बढ़ सकोगे ।

जी जानता है (भन ज्ञावे छे) : उस वक्त मुझे जो कष्ट
हुआ मेरा जी जानता है ।

जी टूट जाना (जव तूटी जवे-निराश थध जवुं) : परीक्षा
में अनुत्तीर्ण होने के कारण उसका जी टूट गया है ।

जूता चाटना (पग याटवा-पुशाभत करवी) : आज तुम
हँस लो, कल तुम मेरे जूते चाटते आओगे ।

जूतों से खबर लेना (भासडाथी पपर धर्म देवी) : अब
तो मैं बीमारी के सबब लाचार हूँ, मगर अच्छा होते हि उसकी जूतों
से खबर लूँगा ।

जोर पकड़ना (जेर पकडवुं) : तुरन्त इलाज न करोगे तो
बीमारी जोर पकड़ेगी ।

झख मारना (जख मारवुं) : आप यहाँ ही बैठें, वह झख
मारकर आप के पास आवेगा ।

झूठ सच कहना (सायुं-जूहुं कहेवुं) : ऐसा झूठ सच कहने
की मुझे आदत नहीं है ।

टँग पसार कर सोना (लांभा पग करीने सवुं) : इस काम
में से फ़ारिग तो होने दो, फिर टँग पसारकर सोएँगे ।

टेढ़ी आँख से देखना (ड़तराती आंखे नेवुं) : आपने उसका क्या बिगाड़ा है, जो वह आप को टेढ़ी आँख से देखता है ।

ठिकाने आना (ठेकाखे आवुं) : अब तुम ठिकाने पर आये ।

ठोकरें खाना (ठोकरे खावी) : लड़का जब खूब ठोकरें खायागा ठिकाने पर आयगा ।

डंका बजना (डंका वागवे) : सारे भारतवर्ष में एक बार उसका डंका बज रहा था ।

डोंग मारना (डोंग मारवी) : ऐसे डोंग मारने के बजाय कुछ कर दिखाओ ।

डूबती नाव को पार लगाना (डूबती नावने किनारे पहुँचावुं) : इस तंगी के अवसर मुझे रुपये दे कर आपने मेरी डूबती नाव को पार लगाई ।

डूब मरना (डूबी मरवुं) : तुम्हारा मुँह मुझे मत दिखाओ, कहीं जा कर डूब मरो ।

ढँढोरा (ढोल) पीटना (ढोल पीटवे) : तुम्हें कोई खानगी बात कहता है तो तुम ढँढोरा पीट देते हो ।

ढाई दिन की बादशाहत करना (बेडा दिवस भोज करी लेवी) : कुछ ठीक दाम मिल गया है सो ढाई दिन की बादशाहत कर लो ।

तवा-सा मुँह (तावडी नेवुं भेडां) : तवा-सा मुँह रखकर यहाँ क्यों खड़े हो ?

तार टूटना (तार टूटवे) : उस झगड़ा की अवाज़ सुनने से मेरा तार टूट गया ।

तिल का ताड़ करना या राई का पहाड़ करना (२७८ अ० ३२८, ३३० वा० ३२०) : ऐसी छोटी बात में तिल का ताड़ करना उचित नहीं ।

तिल धरने की जगह न होना (त० भू० ७८६ ५५ ७८५ न० ६०१) : उस तमाशे में इतने आदमी जमे थे कि तिल धरने की भी जगह न थी ।

तिलांजलि देना (तिलांजलि दे०) : आज से मैं तमाकू को तिलांजलि दे देता हूँ ।

तोते की तरह पढ़ना (पो० ५८१ भा० ३३ ५६८) : तोते की तरह पढ़ने से क्या फायदा होगा ?

त्राहि-त्राहि पुकारना (त्राहि-त्राहि पो० ३२८) : वह दुष्ट राजा के अमल में सब त्राहि-त्राहि पुकारते थे ।

थूकना भी नहीं (थू० ३८ ५५ न० ६०१) : ऐसा मालूम होता तो मैं तुम्हारे पैसे पर थूकता भी नहीं ।

दम लगाना (द० ६३ ६३००) : वह बीमार मज़दूर ने गँजे का दम लगाया और फिर वह काम पर चढ़ गया ।

दाँत खट्टे करना (दाँत भाटा करी ना० ५००) : तुम बहुत चढ़ गये हो, मगर मैं तुम्हारे दाँत खट्टे कर दूँगा ।

दाँतों तले उँगली दवाना (दाँत व० २ आ० ११ ६३००-आश्च० ५३०) : यह आश्चर्यकारक घटना सुनकर सब दाँतों तले उँगली दबाते हैं ।

दाँत पीस कर रह जाना (दाँत पीसीने २६० ७८) : क्रोध से वह जल उग्र था, मगर अपनी निर्बलता का खयाल होने से केवल दाँत पीसकर रह गया ।

दौब चूकना (धा चुकी जवे) : अब की बार दौब चूकोगे तो हाथ पर हाथ धरे बैठे रहोगे ।

दाना-पानी (अन-जण) : जहाँ का दाना-पानी होगा वहीं किस्मत हमको ले जायगा ।

दाल में कुछ काला (दाणभां कांधक डाणुं) : दाल में कुछ काला है जरूर, क्योंकि उस मुलाक़ात के बाद वह चुप हो गया है ।

दाहिना हाथ (जभणे हाथ) : चंद्रकान्त तो मेरा दाहिना हाथ है ।

दिन फिरना (दिवस इरेवे) : बहुत कष्ट सहन करते करते तुमने अपने लड़के को एम. ए. बनवाया, अब तुम्हारे दिन फिरेंगे ।

दिमाग चढ़ना या सातवें आसमान पर होना (सातभा आसमान पर होवुं) : जब से उसकी शादी हुई है उसका दिमाग चढ़ा हुआ है ।

दिमाग लड़ाना (भगज यथाववे) : मैं तो इसमें कुछ नहीं समझ सकता, आप दिमाग लड़ाइए तो !

दिल की दिल में रह जाना (भननी भनभां रही जवे) : मैं उन्हें कुछ कहना चाहती थी, मगर जल्दी से गाड़ी चली और मेरे दिल की दिल में रह गई ।

दिल को लगाना (हृदयभां योंटी जवुं) : आप की सब बातें मेरे दिल को लग गई हैं ।

दिल तड़पना (चित व्याकुण थवुं) : आप कब घर लौटेंगे, मिलने को दिल तड़प रहा है !

दिल भर जाना (भर भराना) : इन भोगविलासों से मेरा दिल अब भर गया है ।

दिल मिलना (मिल भगवुं) : उन दोनों का दिल अच्छी तरह मिल गया था ।

दिल में घर करना (भरना भर कर रही) : तुम्हारे दिल में क्या फिक्र घर कर रही है ?

दिल चीर कर बताना (छेदित करने) : मैं तुम्हें कितना प्रेम करता हूँ वह दिल चीर कर तुम्हें कैसे बताऊँ ?

दीया लेकर ढूँढना (दीया लेकर ढूँढते) : दीया लेकर ढूँढते भी तुम्हें इसका पता न लगेगा ।

दुनियाँ की हवा लगना (दुनियाँ की हवा लागनी) : जब दुनियाँ की हवा लगेगी तब वह कुछ समझेगा ।

दुनियाँ-भर का (दुनियाँ-भर) : दुनियाँ-भर की बदमाशी अब तुझ में आ चुकी है ।

दूध के दाँत न टूटना (दूधिया दाँत पल न पडना) : अभी तो तुम्हारे दूध के दाँत भी नहीं टूटे, फिर पुम क्या जींग मार रहे हो ।

दूर रहना या भागना (दूर रहे-दूर नासुं) : तुम जैसे बेवफ़ा आदमी से दूर रहना ही उचित है ।

देखता रह जाना (देखता रह रही) : पुलिस देखते रह गये, और उनकी क़तार को तोड़ कर कैदी पलायन कर गया ।

देखना-सुनना (देखुं-सुनो) : बिना देखे-सुने किसी के बारे में कुछ कहना ठीक नहीं ।

दो कौड़ी का आदमी (भे अद्दाभनो आदमी) : तुम्हारे जैसे दो कौड़ी के आदमी के साथ मैं बात करना नहीं चाहता ।

दो दिन का मेहमान (भे द्विपसना भद्देमान) : वैद्यराज ने कहा ^१ कि दादाजी अब दो दिन के मेहमान हैं ।

दो नावों पर पेर रखना (भे धोउे थवुं) : दो नावों पर पेर रखने का अंजाम गिरना ही है ।

धोती ढीली होना (धोतिथुं ढीधुं थवुं) : पहाड़ पर से शेर की सी आवाज़ सुनते ही उनकी धोती ढीली होने लगी ।

न इधर का रहना, न उधर का (न रडेवुं अहीना के न रडेवुं त्पाना) : स्टेशन पर जाते गाड़ी चूक गया, और न इधर का रहा न उधर का ।

नज़र करना (देखवुं; नजरखुं धरवुं) : इस माला पर नज़र करो तो । मैं तुम्हें यह नज़र करता हूँ ।

नज़र दौड़ाना (देखि दौड़ावपी) : नज़र दौड़ाओ कोई आदमी दिखाई देता है कि नहीं ।

नज़र लगाना (नजर लागपी) : कैसा सुंदर खिलौना द्रष्ट गया । किसी की नज़र लगी होगी ।

नमक खाना (धूथुं खावुं) : हमने जिस का नमक खाया उसका बूरा हम कभी न करेंगे ।

न तीन में न तेरह में (नहीं त्रथुभां के नहीं तेरभां) : उसको कोई कुछ पूछता भी नहीं, वह न तीन में है न तेरह में ।

नमक-मिर्च लगाना (भीहुं-भरयुं बभराववुं) : मालूम होता है यह बात तुम नमक-मिर्च लगाकर करते हो ।

नस-नस में (रगे रगभां) : देशप्रेम उनकी नस-नस में भरा है ।

नाक कटना (नाक कपावुं) : पुत्र के कुकर्मों से उनकी नाक कट गई ।

नाक की सीध में (नाकनी दिशाभां-सीधेसीधा) : नाक की सीध में चलते चलते तुम नदी पर पहुँचोगे ।

नाक-भौं चढ़ाना या सिकोड़ना (नाकनुं टीयकुं यदावुं-अभ्रर यदावपी) : कुछ पूछते हैं तो वह तुरन्त नाक-भौं चढ़ाती है ।

नाक रख लेना (आभर साथपी लेपी) : आपने अवसर पर रुपये देकर हमारी नाक रख ली है ।

नाच नचाना (नाच नचाववे-धार्या भुञ्ज्य करावुं) : इकलौता बेटा बूढ़ा बाप को जिस तरह चाहे नाच नचा सकता है ।

नादिरशाही (नादिरशाही-अंधेर) : राज्य में नादिरशाही चल रही है ।

नाम उठ जाना (नाभ भूसाध जवुं) : बेचारे के पीछे कोई नहीं है, उसका नाम ही उठ गया है ।

नाम कमाना (प्रसिद्धि भेजवपी) : देशसेवा में अगुआई करते वे ठीक नाम कमाये हैं ।

नाम को भी नहीं (नाभनुं पथु नहि-जर पथु नहि) : क्रोध में नाम को भी केसर नहीं डाला है ।

नाम न लेना (नाभ न लेवुं) : उसको इतना पीटा है कि अब वह तुम्हारा नाम ही न लेगा ।

नाम पर धब्बा लगाना, नाम बदनाम करना या डुबाना (नाम भदनाम करवुं-आभरुं भेआभरुं करवी) : शराबी होकर तुमने पिता का नाम डुबाया है।

नाम रखना (नाम राभवुं; नाम पावुं) : यह लड़का पिता का नाम जरूर रखेगा। इसका नाम क्या रखा है ?

नाम से (नाम पर; नामथी) : मेरे नाम से उनको पंद्रह हजार देना।

निम्नानबे के फेर में पड़ना (नव्वाथुनी धक्री लागवे) : शादी के बाद लालाजी निम्नानबे के फेर में पड़ गये हैं।

नींद हराम करना या होना (निद्रानो त्याग करवे) : जब से बैंक टूटने का संभव की बात सुनी है तब से नींद हराम हो गई है।

नीचा दिखाना (नीयुं भेवडावुं) : अकबर ने दिल में यह छान ली कि प्रताप को किसी प्रकार नीचा दिखाऊंगा।

नीयत डिंगना, डौवाडोल होना या बदल जाना (भन डी ७वुं) : रुपये देखते हो उसकी नीयत बदल गई।

नीला-पीला होना (धीधा-पीणा थवुं) : कुछ भी हो, लेकिन मेरे पास यों नीला-पीला होने का क्या मतलब ?

पत्थर का कलेजा (पत्थरनुं डुधु) : पत्थर का कलेजा बनाकर वह अत्याचार देख रहा।

परछाई से डरना या भागना (पडछायाथी डरवुं डे नासवुं) : उसने एक खून किया है, इसलिये पुलिस की परछाई से भी वह डरता है।

परदा होना (पडदे होवे) : हम लोगो में परदा नहीं है।

परदा डालना (पडा नाअवो-धुपावुं) : कौन जाने क्या हुआ, मगर इन सब बातों पर अब परदा डाल दिया गया है।

पसीना पसीना होना (पसीनाथी रेअजेअ थर्धुं) : अब तुम पसीना-पसीना हो गये हो, कुछ आराम लो।

पहाड़ टूट पड़ना (पडाडू टूटी पडवो) : लड़का गुज़र गया, रुपये खो गये, बीबी जल गई-बेचारे पर पहाड़ टूट पड़ा है।

पाँव ज़मीन पर न टिकना (नभीन पर पग न टिकवो-धभंडभां रेहेवुं) : पास में कुछ पैसे हो गये हैं, सो उसके पाँव ज़मीन पर नहीं टिकते।

पाँव धोकर पीना (पग धोअने पीवुं) : उन्हींने मुझे जो सहायता दी है उसका ख्याल करते तो मुझे उनका पाँव धोकर पीना चाहिए।

पाँव में बेड़ी पड़ना (पगभां भेड़ी पडवी) : बीबी साहबा जब से घर आई उनके पाँव में बेड़ी पड़ गई।

पानी का बुलबुला (पाथीनी परपोटा) : मानव-जीवन पानी का बुलबुला है, क्षणभर में टूट जायगा।

पानी की तरह बहाना (पाथीनी भाइक वहेवडावुं) : पिता की मृत्यु के बाद वह पानी की तरह पैसा उड़ाता है।

पानी के मोल (पाथीना भूथे) : आठ आने में यह किताब आप को पानी की मोल मिल गई।

पानी फिर जाना (पाथी इरी नवुं) : तुम्हारे एक दुर्वचन से मेरे सब परिश्रम पर पानी फिर गया।

पानी फेर देना (पाथी इरवी देवुं) : सब किये कराये पर तुमने पानी फेर दिया।

पानी भरना (पाथी भरवुं-तु^{२७} डेवुं) : इस नयी धातु के सामने सोना भी पानी भरता है ।

पानी में फेंकना (पाथोभां डेकी डेवुं) : इस माल का क्या दाम आयगा ? तुमने रुपये पानी में फेंक दिये हैं ।

पाला पड़ना (डाम पडवुं) : कौन जाने कहाँ से तुम जैसे मूजी से पाला पड़ा ।

पीछे पड़ना (पाछण पडवुं) : याद रखो, मैं तुम्हारे पीछे पहुँगा तब बरवाद कर दूँगा ।

पीठ ठोंकना या पीठ पर हाथ फेरना (पीठ थापववी, पीठ पर हाथ डेरववे) : जब मैंने उसकी पीठ ठोंकी, उसका उत्साह खूब बढ़ गया ।

पीठ दिखाना (पीठ अताववी-नाभी छुटवुं) : हमारे सैनिक मर जायेंगे भले, पर पीठ नहीं दिखायेंगे ।

पीठ पीछे (पीठ पाछण, पाछणधी, गेरहाजरीभां) : सुना है तुम पीठ पीछे उनकी निंदा करते हो ।

पीठ फेरना (पीठ डेरववी) : पीठ फेर कर क्यों बैठे !

पूरा पड़ना (पूरा पडवुं) : मैं एक ही उन सब को पूरा पहुँगा ।

पेट का पानी न पचना (पेटनुं पाथी न पयवुं-डव्वा विना न रही थडवुं) : तुम्हारे पास यह रहस्य सलामत नहीं है, क्योंकि तुम्हारे पेट में पानी नहीं पचता ।

पेट भर कर (पेट भरिने) : पेट भर कर हँस लो आज । कल क्या हाल होता है कल देखेंगे ।

पेट में दाढ़ी होना (पडा आधाड होवुं) : इस लड़के को भोला मत समझना, उसके पेट में दाढ़ी है ।

पेट में बात न पचना (पेटमां बात न रहेवी) : तुम्हारे पेट में कोई बात नहीं पच सकती ।

पैर जमाना (पग स्थिर करवा) : पहले उसने अपना पैर जमाया, फिर कबीला को बुलवाया ।

प्राण उड़ जाना या प्राण निकलना (प्राणु उडी जवा-नीकणी जवा) : तुम्हारी बीमारी के समाचार पढ़ते ही प्राण उड़ जाते हैं ।

प्राण मुँह को आना (भोमां प्राणु आवी जवा) : जब इन सब अत्याचार का बयान हम पढ़ते हैं, प्राण मुँह को आते हैं ।

प्राण लेकर भागना (अव लधने नासवुं) : मशोनगन की आवाज़ सुनते ही सब दंगेबाज़ प्राण लेकर भागे ।

प्राण हथेली पर लिये रहना (प्राणु हथेलीमां लधने रहेवुं) : राजपूत अपने प्राण हथेली पर लिये लड़ने को तैयार हो गये ।

प्राणों पर आ पड़ना या बीतना (अवन संकटमां पडवुं) : मेरे प्राणों पर जो आ पड़ी है मेरा मन ही जानता है ।

फल पाना (इण भणवुं) : जवानी में उसने जो किया उसका फल अब बुढ़ापे में पा रहा है ।

फलना फूलना (इणवुं-फूलवुं) : एक वक्त उसने खूब कष्ट सहन किया, अब तो वह फला-फूला है ।

फुस-फुस करना (गुस-पुस करवुं) : कोने में तुम क्या फुस-फुस कर रहे हो ?

फूँक देना (फूँक भारवी-डान लंभेरवा) : किसी ने तुम्हारे कान फूँक दिये हैं, उसलिये ये सब बातें तुम बोल रहे हो ।

फोकट का (नक्षुं) : फोकट का धन मिला है सो उड़ाता है ।

बगुला भगत (अग भगत) : तुम जैसे बगुला भगत की बातों से मैं नहीं भुलावे में पड़ूँगा ।

बट्टा लगाना (अट्टो लगाउवो) : बाप का नाम पर उसने भारी बट्टा लगाया है ।

बड़ी बात (मोटी वात-महान कार्य) : यह कुछ बड़ा बात नहीं है ।

बना बनाया खेल बिगड़ जाना (क्युं डारव्युं धूणभां भणवुं-जभावेवो जेख अगडी जवो) : तुम्हारे बीच में बोलने से हमारा बना-बनाया खेल बिगड़ गया ।

बराबर करना (अराअर करी देवुं, पूरे करी देवुं) : कैदखाने से छुटकारा पाते ही मैं उसको बराबर कर दूँगा ।

बाँह पकड़ना या देना (हाथ पकडवो डे हाथ देवो) : मेरे आपत्ति के समय में उन्होंने ने ही मेरी बाँह पकड़ी थी ।

बाज़ार गर्म होना (अजर गरम होवी) : कागज़ का बाज़ार युद्ध के समय खूब गर्म हो गया है ।

बात-बात में (वातवातभां, जेतजेताभां) : तुम बात-बात में क्यों झगड़ते हो ?

बात बढ़ाना (वात वधवी) : यदि आप समाधान के लिये कोशिश नहीं करोगे, बात बढ़ जायगी ।

बात मुँह पर लाना (वात भों पर लाववी-वात रणू धरवी) : उनकी हाज़िरों में यह बात मुँह पर मत लाना ।

बाल पकना (बाण घाणा थर्ध जवा) : इस धंधे में मेरे तो बाल पक गये हैं, तुम मुझे क्या तालीम दोगे ?

बाड़ा उठाना (ओडु उडपुं) : यह काम करने को मैंने बीड़ा उठाया है ।

बोझ उठाना (भोन्ने उठाववे) : राज काज का बोझ उठाना कुछ मामूली काम नहीं है ।

बोझ उतरना (भोन्ने उतरवे) : आप का खत आप को स्वाधीन करता हूँ; अब एक बोझ उतर गया ।

बोल वाला होना (बोख-आख होवी) : उनको क्या है, उनकी तो आज-कल बोलवाला है ।

भारी लगना (भार३५ लाभुं) : संकट के समय हमारे पास से रुपये ले गये, अब वापस देना भारी क्यों लगता है ?

मक्खियाँ मारना (भाप्पीओ भारवी) : सारे दिन घर बैठे मक्खियाँ क्यों मारते हो ?

मक्खीचूस (मक्खीचूस) हम तुम जैसे मक्खीचूस नहीं ।

मज़ा उड़ाना या लूटना (मज़ा उडाववी-लूटवी) : छुट्टियाँ के दिनों में हमने खूब मज़ा उड़ाई ।

मज़ा चखाना (मज़ा चखाववी) : समय पर ज़रा मज़ा चखाऊंगा तब तुम सीधे होगे ।

मन के लड्डू खाना (मनभां ने मनभां भूश् रहुं) : मन के लड्डू खाते रहने से कोई आगे नहीं बढ़ सकता ।

मरने की भी फुर्सत न होना (भरवानी पथु कुरसद न होनी) : अभी तुम जाओ, मुझे मरने की भी फुर्सत नहीं है।

मर मिटना (भरी शीटुं) : सब सैनिक मर मिटेंगे, पर अंत तक देश का रक्षण करेंगे।

मरे को मारना (भरेवाने भारुं) : इस बेचारे मरे को क्यों मारते हो ?

माई का लाल (माईना पुत) : है कोई माई का लाल जो मेरे सामने आ सके !

माल मारना (हाथ भारेवा) : व्यापार में उन्होंने ने ठोक माल मारा है।

मिट्टी खराब या मिट्टी पलीद करना (भाटी भराय करी देवी-दुईशा करवी) : दूसरी वक्त तुम ऐसा बोलोगे तो मिट्टी पलीद कर दूँगा।

मिट्टी हो जाना (धूण थरं नुं) : बड़ा साहब की बदली होने से लड़के को नौकरी पर चढ़ाने का मेरा सब प्रयत्न मिट्टी हो गया।

मुँह अंधेरे (भणरके) : इन गरमी के दिनों में मुँह अँधेरे ही निकल जाना ठेक होगा।

मुँह-तोड़ जवाब देना (नउआतोड नवाय देवे) : आप मुँह-तोड़ जवाब दोगे इस डर के मारे वे कुछ बोल न सके।

मुँह धोना (भों धोवुं-आशा छोडवी) : अब रुपये वापस मिलने की आशा व्यर्थ है, घर जाकर मुँह धो लो।

मुँह पर (भोंअे, प्रत्यक्ष) : मुझे क्या है, मैं तो उसको मुँह पर भी यह बात कह सकता हूँ।

मुँह फिर जाना (भों इरी जवुं) : एक थप्पड़ दूँगा तो मुँह भी फिर जायगा ।

मुँह बिगाड़ना या खराब करना (भों अगाऽवुं; भों भयकेऽवुं) : आप यह बात सुनकर मुँह बिगाड़ते क्यों हो ?

मुँह मीठा करना या कराना (भों भीहुं इरवुं इ इराववुं) : बेटी ! भैया के पास होने की खबर किशोरलाल लाया है, उसका मुँह मीठा कराओ ।

मुँह में पानी भर आना या लार टपकना (भोंभां पाष्ठी आववुं) : वृक्ष पर लटकती हुई पक्षी आम को देखते ही मुँह में पानी भर आता है ।

मुँह लगाना या चढ़ाना (भोंअे यढाववुं) : बालक को ज्यादा मुँह चढ़ाओगे तो सहन उसको ही करना होगा ।

मौत का सीर पर खेलना (भाथे भोत जभवुं) : सिर पर मौत खेल रही है तभी तुम दुराचार छोड़ नहीं सकते ।

युग-युग (युग-युग) : महाराज युग-युग जीओ ।

युग-युगान्तर से (युग-युगान्तरैथी) : युग-युगान्तर से मानव बंधुत्व की भावना जगत पर प्रकाश फला रही है ।

रंग उतरना या उड़ना (रंग जितरी जवे-जिडी जवे) : दिन-रात धूप में रहने से रावटी का रंग अब उड़ गया है ।

रंग चढ़ना तथा रंग में रँगा जाना (रंग यढवे, रंगभां रंगाऽवुं) : आज-कल तुम प्रेम के रंग में रंगा गये दिखाई पड़ते हो । किसने चढ़ाया है यह रंग ?

रंग-ढंग (रीतभात) : इस आदमी के रंग-ढंग अच्छे नहीं मालूम होते ।

रंग बदलता (रंग बदलता, परिवर्तन था) : वे दिन चल गये । अब तो रंग बदल गया है ।

रंग में भंग पड़ना (रंगभां भंग पड़ा) : तुम कहाँ से आये, हमारे रंग में भंग पड़ गया !

रग-रग जानना, पहचानना या वाकिफ होना (रंगे रंगे जानना) : मैं उस बदमाश को रग-रग पहचानता हूँ ।

रफू-चकर होना (रफूचकर था, रफू-चकर था) : बागवान आते ही सब लड़के पेड़ पर से कूदकर रफू-चकर हो गये ।

रह जाना (रही, थाकी, रुक) : पढ़ते-पढ़ते मेरी आँखें रह गई । किताब हाथ में रह गई और मैं सो गया ।

रहा-सहा (रहूँ, सहेँ) : जो कुछ रहा-सहा धन उसके पास था भिखारी को दे दिया ।

रात-दिन (रातदिवस) : रात-दिन यही विचार मेरे मन में आता रहता था ।

रामकहानी (रामकहानी-वीतक कथा) : मैं तुम्हारी रामकहानी सुनना नहीं चाहता ।

रास्ता देखना (राह लेनी) : एक घण्टे से हम तुम्हारा रास्ता देखते बैठे हैं ।

रास्ते पर लाना (रास्ता पर लावतुं) : तुम उसके मित्र हो, और तुम्हीं उसको कुछ रास्ते पर ला सकोगे ।

रोआँ-रोआँ या रोम-रोम (रोम रोम) : मेरे रोम-रोम तुम्हारे लिये तड़प रहे हैं ।

लँगोटिया यार (लँगोटिया मित्र) : हम दोनों लँगोटिये यार हैं ।

लंबी-चौड़ी हँकना (हांथी पड़ोशी वाता हांथी) : अब लंबी-चौड़ी मत हँको, मुझे यह पसंद नहीं है ।

लट्टू होना (लट्टू थपुं) : जब स्त्रियाँ प्रदर्शन देखने आती वह लट्टू हो जाता ।

लड़ाई मोल लेना (जगडा वेयातो लेवे) : तुमने इन दोनों के बीच में जाकर ख्वाहमख्वाह लड़ाई मोल ली ।

लहू पसीना एक होना या करना (बोही ने पसीने मेक थवे) : लहू पसीना एक करके बाप कमाता है, और तुम मजा उड़ाते हो ।

लहू-लुहान होना (बोही-बोहाथु होवुं) : छुरी का घाव से वह लहू-लुहान हो गया ।

लाल-पीला होना (लाध-पीणा थपुं) : अपमान होने से वह लाल-पीला हो गया ।

लोहे का चना चवाना (बोढाना यथु याववा) : उस मक्खीचूस के पास से दमड़ी लेना लोहे का चना चवाना है ।

वचन देना (वथन आपुं) : मैं तुम्हें वचन देता हूँ जो चाहोगे वह दूँगा ।

वचन निबाहना या पूरा करना (वथन पूथुं करवुं) : आपने जो वचन दिया था पूरा कब करोगे ?

शिकार हाथ लगना (शिकार हाथ लागवे) : बंबई में उसको एक अच्छा शिकार हाथ लग गया ।

शिकार होना (शिकार थर्ध जवुं) : बहुत से बच्चे पिछले साल शातला के शिकार हो गये ।

शेखी बघारना, हाँकना या मारना (शेष्पी करनी) : शेखी मारने में तुम बड़े काबिल हो, लेकिन और कुछ भी काम करना नहीं जानते ।

शैतान के कान कतरना (शैतानना कान कापवा) : उसने जो नहीं किया सो थोड़ा है, वह तो शैतान के भी कान कतरता ।

सच्चाटा छा जाना (सनसनाटी प्रसरी जवी) : जब बाबूजी बोलने उठे तब सारी सभा में सच्चाटा छा गया ।

समझ पर पत्थर पड़ना (समझ पर पत्थर पड़ेवा-थुद्धि भए थवी) : तुम्हारी समझ पर पत्थर पड़ा है, नहीं तो तुम ऐसी बात नहीं करते ।

साँप छछूँदर की दशा (साप-छछूँदर जेवी दशा) : मेहमान को आमन्त्रण दे दिया, पर घर में कुछ नहीं था, दशा साँप छछूँदर की हुई ।

साँस तक न लेना (सास पथु न लेवे) : उनके सामने तो तुम साँस तक नहीं लेते ।

साँस लेना (सास पावे-आराम लेवे) : चार घण्टों से काम कर रहा हूँ, अब ज़रा साँस ले लूँ ।

सिक्का बैठाना (सिक्को पावे) : सारे देश में उन्होंने अपना सिक्का बैठाया है ।

सितारा चमकना (सितारे चमकने) : तुम्हारा भी सितारा चमकता है, नहीं तो ऐसी दुलहन तुम्हें कहां से मिलती !

सिर-आँखों पर (आंख-माथा पर) : आपने जो कहा मेरे सिर-आँखों पर है ।

सिर उठाना (माथुं उठ्युं करवुं) : उसके सामने कोई भी सिर नहीं उठा सकता ।

सिर उड़ाना (माथुं उड़ावी देवुं) : तलवार से राजपूतने दुश्मन का सिर उड़ा दिया ।

सिर खाना (माथुं खावुं) : मेरा सिर मत खाओ ।

सिर घूमना या सिर भारी होना (माथुं भारे होवुं) : रात को नींद नहीं आई, अब सिर घूमता है ।

सिर झुकाना (शिर झुकावुं) : क्या उनका प्रभाव है ! सब उनको सिर झुकाते हैं ।

सिर देना (माथुं आपवुं) : कहाँ है वह जीवनादर्श जिसके लिये हम सिर दे दें ।

सिर नीचा होना (नीचा नेवा नेवुं थवुं) : ऐसे नीच की मित्रता के कारण उनका सिर नीचा हुआ है ।

सिर पर आ जाना (माथा पर आवी जवुं) : वर्षाकाल अब सिर पर आ गई है, तभी तुमने बीज छींटे नहीं !

सिर पर लेना (माथे लेवुं) : यह काम मैं सिर पर लेता हूँ ।

सिर से कफ़न बाँधना (आपथु माथे बांधवुं) : सिर से कफ़न बाँध कर हम सब राष्ट्र की आज़ादी का संग्राम में आ खड़े हैं ।

सिर हिलाना (भाथुं हिलावुं) : मैंने तो उनको भोजन का निमन्त्रण दिया, लेकिन उनने सिर हिलाया ।

सिर होना (भाथे देवुं) : यह सब जिम्मेदारी अब तुम्हारे सिर ^२ ।

सीधे मुँह बात न करना (सीधी रीते बात न करवी) : अब उसको ऐसा घमंड हो गया है कि किसी को साथ सीधे मुँह बात तक नहीं करता ।

सूरज को आरसी या दीपक दिखाना (सूरजने अरिसे। अताववे। अथवा दीवे। धरवे।) : आप का परिचय मैं क्या देता, वह तो सूरज को आरसी दिखाना होता ।

सौ बात की एक बात (सो बातनी ऐक बात) : सौ बात की एक बात, आज मैं तुम्हें सीनेमा देखने जाना नहीं दूँगा ।

स्वाहा करना (स्वाहा करवुं) : आप एक बड़ी जायदाद के ट्रस्टी थे, सो सारी जायदाद को स्वाहा कर गये ।

हँसते-हँसते (हसते भोअे) : वह हँसते-हँसते फाँसी के मंचिये पर चढ़ गया ।

हँसकर या हँसी में उड़ाना (हसीने के हसवाभां उडावी देवुं) : मेरी बात हँसी में उड़ाने जैसी नहीं ^२ ।

हँसी होना (हांसी थवी) : बड़ी धूमधाम से कारखाना शुरू किया, मगर वह तुरन्त बन्द करना पड़ा, और लोगों में फजूल हँसी होने लगी ।

हँसी उड़ाना (हांसी करवी) : मैं सच कहता हूँ, हँसी नहीं उड़ता ।

हज़म करना (हज्म करी ज़ुं) : मेरे सोलह रुपये वह हज़म कर गया ।

हजामत करना (भूँउं-धूँटी ज़ुं) : एक धूर्त भागी उसको मिल गया जिसने उसकी ठीक हजामत बनाई ।

हड्डियाँ गढ़ना या तोड़ना (हाड्डां भांगवां) : तुम्हारी ऐसी हड्डियाँ तोड़ूँगा कि तुम याद रखोगे ।

हड्डियाँ निकल आना (हाड्डां टेभावां) : दुष्काल के सबब बैलों की हड्डियाँ निकल आई हैं ।

हथियार डाल देना (हथियार भूझी टेवां) : सरदार की मृत्यु के बाद सैनिकों ने हथियार डाल दिये ।

हराम का (हरामनुं) : यह हराम का माल तुम्हें हज़म नहीं होगा ।

हराम होना (हराम होवुं) : हुल्लड़ के ख़बर आते ही कार-ख़ाने का मालिक की नौद हराम हो गई ।

हवाई किले (महल) बनाना (हवाई डिस्ला आंधवा) : हम भी बचपन में कै हवाई किले बनाते, मगर अब वे सब टूट गये हैं ।

हवा उड़ना (हवा उडवी-वात डेलावी) : हवा उड़ रही है कि सरकार बस-सर्वीस को अपने कब्ज़ में लेनेवाली है ।

हवा खाना (१) (हवा आवी) : आप शाम को हवा खानें चलोगे ? (२) (हवा आता रही ज़ुं) : विमला की शादी गोकुल के साथ हो गई, और तुम हवा खाते रह गये ।

हवा लगना (हवा लागवी-असर थवी) : अब तुम्हें शहर का हवा लग गई जान पड़ती है ।

हँ में हँ मिलाना (हा अे हा अथुवी) : एक ऐसा दिन था जब कि राय साहब की हँ में सब हँ मिलते थे ।

हाथ उठाना या चलाना (हाथ उठावो के चलावो) : भारी शर्म की बात है कि तुमने औरत पर हाथ उठाया ।

हाथ कटाना (हाथ कपाववा-प्रतिज्ञा पक्ष थवुं) : मैंने ते करारनामे पर सही देकर हाथ कटाया है ।

हाथ की मैल (हाथने भेक्ष) : कितना भी खर्च हो पर मेने बच्चे को बचाओ, रुपये तो हाथ की मैल है ।

हाथ पर हाथ धरे बैठना (हाथ जेडीने जेसी रहेवुं) हाथ पर हाथ धरे बैठे रहोगे तो काम कौन करेगा ?

हाथ खाली होना (हाथ आधी होवा) : आज तो मेरे हाथ खाली हैं, इसलिये कुछ नहीं दे सकता ।

हाथ जोड़ना (हाथ जेडवा) : हाथ जोड़कर मैं कहता हूँ कि आपका सामान यहाँ से हटा लो ।

हाथ डालना (हाथ धालवो) : ऐसे काम में मैं कभी हाथ नहीं डालता ।

हाथ तंग होना (हाथ तंगीभां होवा) : व्यापार नहीं चल रहा इसलिये आज-कल हाथ खूब तंग रहते हैं ।

हाथ पकड़ना (हाथ पकडवो-सहाय करवी) : सद्भाग्य तुम्हारा कि ऐसा सज्जन ने तुम्हारा हाथ पकड़ा है ।

हाथ पसारना या फैलाना (हाथ बांभो करी भागवुं) हम कैसे भी हैं, तुम्हारे सामने हाथ नहीं पसारते ।

हाथ में आना, होना, पड़ना या चढ़ना (हाथभां आव होवुं, पडवुं के चढवुं) : चुगली खाने से तुम्हारे हाथ में क्या आएगा ?

हिसाब करना (हिसाब करी देवो) : चलो तो, अपना हिस्सा कर लेवें ।

हुक्का-पानी बंद करना (होका-पाणी बंध करवा-अहिष्कार करवा) : उस झगड़े के बाद गाँव के लोगों ने उसका हुक्का-पानी बंद कर दिया।

हुकम चलाना (हुकम यथाववे) : आप तो बैठे-बैठे हुकम चलाते हैं, और काम करनेवाले काम करते हैं।

हृदय में गुदगुदी उठना (हृदय नाथी ठिठुं) : पत्नी का कागज़ देखते ही मेरे हृदय में गुदगुदी उठी।

होश उड़ना या जाता रहना (होशकोश ठीड़ी जवा) : इतना जानते ही कि अब बात खल जायगी उनके होश उड़ गये।

होश ठिकाने होना (सान ठेकाणु आवणी) : बच्चा, जब मार खाओगे तभी तुम्हारे होश ठिकाने होंगे।

प्रश्नो ४

[१] नीचेनां वाक्योभां जे शण्ढो लारे छापेला छे ओ शण्ढो भाटे हिंदीभां कथा शण्ढसमूहो उपयोगभां आवी शकशे ?

(१) भूष्या भरी जवुं अहेतर पणु हुं कोठनी पुशाभत करी शकुं तेम नथी.

(२) युद्धभां अधा सैनिक अपी गया.

(३) परीक्षाभां नापास थवाने क्षीधे अनुं हृदय लांगी गयुं छे.

(४) हवे तमे ठेकाणु आव्या.

(५) ओ जगजानो अवाज सांभणवाथी हुं ध्यानलंग थयो.

- (૬) તું બહુ ચઢ્યો છે, પણ હું તારા ઢાંત ખાટા કરી નાખીશ.
 (૭) દેશસેવામાં આગેવાની કરતાં કરતાં તેમણે સારી નામના મેળવી છે.
 (૮) કાશ્યુ નાણે શું થયું, પણ એ બધી વાતો પર હવે ઢાંક પિછેડો કરવામાં આવ્યો છે.

[૨] નીચેનાં વાક્યોમાં ભારે છાપેલા શબ્દોનો શો ભાવાર્થ છે તે કહો :

- (૧) अब चिन्ता मत करो, अच्छे दिन आ गये हैं ।
 (૨) वह अपनी खिचड़ी अलग पकाता है ।
 (૩) तुम कैसे मूर्ख हो कि अपने पाँव पर आप कुल्हाड़ी मार रहे हो ।
 (૪) मैं तो उसको भला भोला समझता था, पर मेरे मित्रने आँख मार दी ।
 (૫) इसने कौनसा ऐसा काम किया है । जो आप उसको आसमान पर चढ़ाते हो ।
 (૬) मालूम नहीं किस लिये बड़े-बड़े लोग इस गुंडे को कुरसी देते होंगे ।
 (૭) इस बार मैं गुस्सा पी रहा हूँ, मगर दूसरी वक्त मैं ऐसा नहीं चलने दूँगा ।
 (૮) तुम काम से जी चुराते रहोगे तो आगे नहीं बढ़ सकोगे ।

પ્રકરણ ૫ મું

પરિચિત હિંદી કહેવતો

આ પ્રકરણમાં થોડી હિંદી કહેવતો સંગ્રહેલી છે. અને એ બધી હેવતો એવી છે કે એને મળતી કહેવતો ગુજરાતીમાં પણ હોય. જેમકે : અંघों में काना राजा = આંધળામાં કાણીઓ રાજા. આમ આ હેવતોનો મર્મ અને અર્થા શબ્દો પણ ગુજરાતી આલમને પરિચિત વાંચી આ કહેવતોના ગુજરાતી અર્થ આપવાની જરૂર રહેતી જાયી. માત્ર કહેવતો વાંચ્યે જાઓ, અને તેનો અર્થ સમજતો જશો.

કદાચ પહેલા વાચને કોઈ કહેવતનો અર્થ તુરત ન સમજાય તેની પાસે નિશાની કરી લો. બધી કહેવતો વાંચી ગયા બાદ ફરી પાલી નિશાનીવાળા કહેવતો વાંચી જાને, એટલે તે પણ સમજાઈ જશે.

પણ તમે કહેવતના અર્થ ગુજરાતીમાં સમજી શકો એટલું જ સ નથી; એટલી શક્તિ તો દરેક ગુજરાતીમાં અમરતી પણ હોય. પણ બધી કહેવતો એ ચાર વખત વાંચી જશો એટલે કહેવતો લગભગ પેવી યાદ રહી જશે કે કોઈ પ્રસંગે લાગુ પડતી કહેવત તમે હિંદીમાં જાણી શકો. અને આવી રીતે જો તમને કહેવત યાદ રહી શકે, તો તેમાં મુખ્ય ફાયદો એ છે કે એ કહેવતમાં આવતી શબ્દરચના પણ તમારા ચિત્તમાં સ્વાભાવિક રીતે ઉતરી જશે. જેમકે બહુ બડી કિ મૈસ પે કહેવત તમને યાદ હોય તો તેમાં આપણા ગુજરાતી ‘કે’ ને બદલે ‘કિ’ વપરાયો છે તે વગર ગોખ્યે તમારા સ્મરણમાં ઉતરી જાય. અને પછી તમે આપોઆપ જ એ શબ્દનો ઉપયોગ કરતા થઈ શકો.

આમ કહેવતો મારફત બાષારચનાનો તમને આછો પરિચય આપવાનો જ આ પ્રકરણનો હેતુ છે. અને એ પાંચ વખત એ કહેવતો સમજાવવાની વાંચી જવાથી એ હેતુ પાર પડી જશે.

અને આપણી બાષાને મળતી આટલી બધી કહેવતો હિંદીમાં છે એ જોયા પછી એક બીજું પણ આડકતરું સૂચન આપણને મળી જાય છે. ધારો કે ગુજરાતી બાષાની કોઈ અંધારે ખૂણે ધૂપાયેલી કહેવત તમને સૂઝી. એને મળતી કહેવત હિંદીમાં હશે કે કેમ તે પ્રશ્ન તમને જાગ્યો. હવે જો તમે પૂરેપૂરા પંતુજ કે વેદિયા હો તો હિંદી શબ્દકોશ લઈને એ કહેવત શોધવા પાનાનાં પાનાં ઉઘલાવો. અને તમે પૂરેપૂરા હિંમત્યાજ હો તો માત્ર એ કહેવતનો હિંદીમાં અનુવાદ જ કરી નાખો. પછી જો હિંદી સાહિત્યમાં એ કહેવત પ્રથમથી જ હશે તો બહુ સારી વાત. નહિતર તમે જ એ ગુજરાતીમાંથી અનુવાદિત કહેવત હિંદીમાં પહેલી વાર દાખલ કરતા હશો તો તે કોઈને કોઈ ઉપાડી લેશે, અને બાવિખ્યના કોઈ હિંદી શબ્દકોશ રચનારને એ કહેવત એમાં ઉમેરવી પડશે.

અને જેવું કહેવતનું છે એવું જ શબ્દોનું પણ છે. બધા સંસ્કૃત શબ્દો જેમ ગુજરાતીમાં જેમના તેમ ઊતર્યા છે તેમ જ હિંદીમાં પણ ઊતર્યા છે. અને એથી ઊલટું ગુજરાતીમાં ઊતર્યા હોય અને હિંદી કાશોમાં નજરે ન પડતા હોય એવા પણ બધા સંસ્કૃત શબ્દો છે. પણ બાષા એ કાંઈ એક બે પંડિતો કે શબ્દકોશ બનાવનારાઓની માલિકીની વસ્તુ નથી કે તેની મર્યાદાને બંધન મૂકી શકાય. એટલે તમે લેખક હો અને હિંદીમાં કાંઈ લખતા હો ત્યારે બેધડક ગુજરાતી કહેવતોના અનુવાદો હિંદીમાં ધુસાડો, કે સંસ્કૃત કે ફારસી શબ્દો તેના મૂળ સ્વરૂપમાં છૂટે હાથે વેરો એથી કાંઈ નુકસાન નથી. તમે લેખક તરીકે બીજી રીતે સફળ થયા હશો તો તમે પાંડેલા નવા ચીલા પાછળથી પ્રતિષ્ઠિત ગણાશે. અને એથી ઊલટું તમે કોઈ પરીક્ષાનો પેપર લખવા બેઠા હશો અને ત્યાં આવો નવાન અખતરો કરશો તો સ્થિતિચુસ્ત પરીક્ષકો એને બૂલમાં ગણી તમારા માર્ક કાપશે; માટે પરીક્ષાના હાલની બહાર તમારે જોટલી છૂટ લેવી હોય તેટલી લઈ

शकरी। केभके विद्वानो करतां विद्यानुं - बापानुं पेट अनेकगणुं विशाण छे. मात्र व्याकरण करतां जगरनी दुनियाभां वधारे जर छे अे कदी न भूलशी।

आ प्रकरणभां पथु तभारे प्रयत्नपूर्वक कंठि गोप्पवानुं नथी, मात्र समग्रपूर्वक वांच्ये न नवानुं छे.

अंत वुरे का वुरा ।

अंधी पोसं कुत्ता खाय ।

अंधे को अंधा कहने से वुरा मानता है ।

अंधों में काना राजा ।

अंधेर नगरी चौपट राजा, टके सेर

भाजी टके सेर खाजा ।

अक्लबड़ी कि भैंस ।

अक्लमंद को इशारा मुखे को तमाचा ।

अति भक्ति चोर का लक्षण ।

अधजल गगरी छलकत जाय ।

अन माँगे मोती मिले माँगे मिले
न भीख ।

अपना पैसा खोटा तो परस्वैया का
क्या दोष ।

अपनी करनी पार उतरनी ।

अपनी गली में कुत्ता भी शेर होता
है ।

अबरा की जोर (गरीब की लुगाई)
सबकी भौजाई ।

अभी तो तुम्हारे दूध के दाँत भी
नहीं टूटे ।

आँख और कान में चार अंगुल का
फर्क है ।

आँखों देखी कानों सुनी ।

आग लगने पर कुआँ खोदना ।

आगे कुआँ पीछे खाई ।

आती लक्ष्मी को कौन लात मारता
है ।

आप भला तो जग भला ।

आप मरे बिना स्वर्ग नहीं मिलता ।

आहारे व्यौहारे लज्जा न करे ।

उलटा चोर कोतवाल को डँटे ।

एक तो चोरो दूसरी सीनाजोरी ।

एक पंथ दो काज ।

एक म्यान में दो तलवारें नहीं
समा सकतीं ।

एक हाथ से ताली नहीं बजती ।

ऐसे जीने से मर जाना अच्छा ।

ककड़ी के चोर को फाँसी नहीं
दी जाती ।

कढ़ाई से गिरा चूल्हे में पड़ा ।

कमान का निकला तीर और मुँह से
निकली बात वापिस नहीं आती ।

कर सेवा पा मेवा ।

करे कलू भरे भलू ।

करेगा सो भरेगा ।

कहाँ राजा भोज कहाँ गौगू तेली ।

कहने से करना भला ।

कहे से कुम्हार गंधे पर नहीं चढ़ता ।

कागज़ की नाव नहीं चलती ।

काटो तो खून नहीं ।

काज़ीजी दुबले क्यों शहर के अंदर
से ।

कुत्ते की दुम बारह वर्ष नल में
रक्खी तो भी टेढ़ी की टेढ़ी ।

कुत्तों के भौकने से हाथी नहीं डरते ।

कुत्ते को घी हज़म नहीं होता ।

कोयला होय न ऊजला सौ मन
साबुन धोय ।

कोयले की दलाली में हाथ काले ।

कौवा चला हंस की चाल अपनी
चाल भी भूल गया ।

खग जाने खग ही की भाषा ।

खाक डाले चाँद नहीं छिपता ।

खाय सो पछताय न खाय सो
पछताय ।

खोदा पहाड़ निकली चुहिया ।

गई माँगने पूत को खो आई
भरतार ।

गये थे रोज़ा छुड़ाने उलटी नमाज़
गले पड़ी ।

गुड़ दिये मरे तो ज़हर क्यों दें ।

घड़ी भर की बेशर्मी दिन भर का
आराम ।

घर की मुर्गी दाल बराबर ।

घो कहाँ गया खिचड़ी में ।

चमड़ी जाय पर दजड़ी न जाय ।

चलती का नाम गाड़ी है ।

चार दिन की चाँदनी फिर अँधेरी
रात ।

चिराग तले अंधेरा ।

चूहों की मौत बिछी का खेल ।

चोर पर मोर ।

चोर से कहे चोरी करो शाह से
कहे जागते रहो ।

छड़ंदर के सिर में चमेली का तेल ।

छोटे मुँह बड़ी बात ।

जब चने थे तब दँत न थे जब
दँत भये तो चने नहीं ।

जब दँत न थे तब दूध दियो जब
दँत दिये तब धन्न न देहें ।

जब तक सौसा तब तक आसा ।

जल में रहना मगर से बैर ।

जल की मछली जल में ही भली ।

जहाँ गुड़ होगा वहाँ मक्खियां होंगी ।

जहाँ गुल है वहाँ काँटा भी है ।

जहाँ न पहुँचे रवि तहाँ पहुँचे कवि ।

जाको राखे साइयाँ मार न सकि है
कोय ।

जान बची लाखों पाये ।

जान मारे बनिया पहचान मारे चोर ।

जितना गुड़ डालोगे उतना हीमीठा
होगा ।

जितनी चादर देखो उतना ही पैर
पसारो ।

जिसका व्याह उसी के गीत ।

जिसकी लाठी उसकी भैंस ।

जैसा देश वैसा मेस ।

जो गरजते हैं वे बरसते नहीं ।

टेढ़ी अँगुली से ही घी निकलता है ।

ठंडा लोहा गरम लोहे को काट देता
है ।

तलवार का घाव भरता है, बात का
घाव नहीं भरता ।

तीन कनौजिये तेरह चूल्हे ।

तीन गुनाह खुदा भी बरखाता है ।

तीर नहीं तो तुका ही सही ।

तुरत दान महा कल्याण ।

तुम्हारे मुँह में घी शक्कर ।

तेते पाँव पसारिए जेती लँबी सौर ।

तेली का तेल जले मसालची का
दिल जले ।

थोथा चना बाजे घना ।

दयते को सब दबा लेते हैं ।

दमड़ी की बुढ़िया टका सिर मुँडाई ।

दलाल का दीवाला क्या मस्जिद में
ताला क्या ।

दान की बछिया के दँत नहीं देखे
जाते ।

दाम सँवारे काम ।

दिन जाते देर नहीं लगती ।

दिया तले अधेरा ।

दुधार गाय की लात भली ।
 दुनिया का मुँह किसने रोका है ।
 दूध का जल छाछ फूँककर पीता है ।
 दूध का दूध पानी का पानी ।
 देखने में ना तो चखने में क्या ।
 दो घर का पाहुन भूखा ही रहता है ।
 दोनों हाथों में लड्डू हैं ।
 दो मुल्लों में मुर्गी हराम ।
 दोस्ती में लेन देन बैर का मूल ।
 धीरज धर्म मित्र अरु नारी आपतकाल
 परखिये चारी ।
 घोबी का कुत्त घर का न घाटका ।
 घोबी बसी कै क्या करे दिगंबरो
 के गाँव ।
 नंगी क्या नहाएगी और क्या
 निचोड़ेगी ।
 न इधर के रहे न उधर के रहे ।
 नदी में रहना मगर से बैर ।
 नदी नाव संयोग ।
 नाक कटी पर घी तो चाटा ।
 नाच न जाने आँगन टेढ़ा ।
 नाम बड़े अरु दर्शन छोटे ।

नामी चोर मारा जाय, नामी शाह
 कमा खाय ।
 निर्बल के बल राम ।
 नौ सौ चुहे खा के बिलाई चली
 हज्ज को ।
 पंच जहाँ परमेश्वर ।
 पराधीन सपने सुख नहीं ।
 पाँचों उँगलियाँ बराबर नहीं होतीं ।
 पागलों के क्या सिर सांग होते हैं ।
 पानी पोकर जात पूछना ।
 पानी मथने से घी नहीं मिलता ।
 पूछते पूछते दिल्ली चले जाते हैं ।
 पूत आपनो सब को प्यारो ।
 पेट जो चाहे सो करावे ।
 फटा मन और फटा दूध फिर नहीं
 मिलता ।
 बंदर के हाथ आइना ।
 बंदर क्या जाने अदरक का स्वाद ।
 बंदा जोड़े पली-पली अरु रामलुढ़ाये
 कुप्पा ।
 बगल में छुरी मुँह में राम ।
 बड़ी मछली छोटी मछली को खाती
 है ।

बड़ों के कान होते हैं आँख नहीं ।
 बातों से काम नहीं चलता ।
 बादल फटे तो कहाँ तक थिगली ।
 बासी बच्चे न कुत्ता खाए ।
 बिन माँगे मोती मिले, माँगे मिले
 न भीख ।
 बिना रोये तो मैं भी दूध नहीं
 पिलाती ।
 व्याह नहीं किया तो क्या बरात तो
 गये हैं ।
 भई गति साँप-छट्टूँदर बैरी ।
 भरो थाली में लात मारना ।
 भले का ज़माना नहीं है ।
 भागते भूत को लँगोटी ही सही ।
 भानु उदय दीपक केहि कामा ।
 भूखे भजन न होय गोपाल ।
 मजनु को लैला का कुत्ता भी प्यारा ।
 मन के लड्डुओं से भूख नहीं
 मिटती ।
 मन चंगा तो कछौती में गंगा ।
 मरता क्या न करता ।
 मैं के पेट से कोई सीख कर नहीं
 निकलता ।

मान का पान, अपमान का लड्डू ।
 मानों तो देव नहीं तो पत्थर ।
 मार के आगे भूत भागे ।
 मिथ्या की जूती मिथ्या के सिर ।
 मिथ्या बीबी राजी तो क्या करेगा
 काजी ।
 रस्सी जल गई पर बल न गया ।
 राजहंस बिन को करे छीर नार को
 दौय ।
 रुपया परखै बारंबार : आदमी परखै
 एक बार ।
 वक्त पर सब कुछ करना पड़ता है ।
 विधि कर लिखा को मेटनहारा ।
 शर्म की बहू नित भूखी मरे ।
 सच का ज़माना नहीं ।
 सब के दाता राम ।
 सब दिन जात न एक समान ।
 समर्थ को नहीं दोष गुसाई ।
 ससुरार सुख की सार, जो रहे दिना
 दो चार ।
 साँच को आँच नहीं ।
 साँप भी मर जाय और लाठी भी
 न टूटे ।

सिंह बचा जो लंघना तो भी घास
न खाय ।

सीधी उँगली से घी नहीं निकलता ।

सुख में निद्रा दुःख में राम ।

सुनते सुनते कान बहरे हो गये ।

सुनिये सब की करिये मन की ।

सूरज धूल डालने से नहीं छिपता ।

सोना जाने कसे मानस जाने बसे ।

सोने में सुगंध ।

सौ सोनार की एक लुहार की ।

हथेली पर जान लिये फिरते हैं ।

हाथ कंगन को आरसी क्या ।

हाथ बेचा है कुछ जात नहीं बेची ।

हाथी के दाँत खाने के और दिखाने
के और ।

हाथी के पाँव में सब का पाँव ।

हिम्मत मरदा मददे खुदा ।

संस्कृतनी हिंदीभ वपराती छुवते।

अति सर्वत्र वर्जयेत् ।

कण्टकेनैव कण्टकम् ।

जननी जन्मभूमिश्च स्वर्गादपि
गरीयसी ।

दैवोऽपि दुर्बलघातकः ।

परोपकाराय सतां विभूतयः ।

महाजनो येन गतः स पन्था ।

मौनं संमति लक्षणम् ।

मौनं सर्वार्थ साधनम् ।

यथा नाम तथा गुणाः ।

विनाशकाले विपरीत बुद्धिः ।

शत्रोरपि गुणा वाच्या दोषा वाच्या
गुरोरपि ।

शुभस्य शीघ्रम् ।

सर्वे गुणाः काश्चनमाश्रयन्ते ।

प्रश्नो ५

[१] नीचेनी छिंदी कडेवतोने। गुजरातीभां अनुवाद करै :

- (१) अधजल गगरी छलकत जाय।
- (२) कड़ाई से गिरा चूल्हे में पड़ा।
- (३) करे कल्लू भरे भल्लू।
- (४) जितनी चादर देखो उतना ही पैर पसारो।
- (५) दान की बछिया के दँत नहीं देखे जाते।
- (६) बंदा जौड़े पली-पलो अरु राम लुढ़ाये कुप्पा।
- (७) बादल फटे तो कहाँ तक थिगली।
- (८) रस्सी जल गई पर बल न गया।
- (९) सूरज धूल डालने से नहीं छिपता।
- (१०) हाथी के पाँव में सब का पाँव।

પ્રકરણ ૬ હું

પરિચિત હિંદી ભાષાશૈલી

જેમ ગુજરાતી ભાષાના શબ્દો શબ્દસમૂહો અને કહેવતો આપણને હિંદીમાં પણ કામ લાગે છે, તેમ જ ગુજરાતી ભાષાની રચનાના કેટલાક પ્રકારો પણ આપણને હિંદીમાં ઉપયોગી થાય છે. અને એ જાણીતી વસ્તુનો કળથી ઉપયોગ કરીએ તો આપણા અનેક વિચારો આપણે ગુજરાતીમાંથી સીધેસીધા હિંદીમાં રજૂ કરતાં શીખી શકીએ. હિંદી અને ગુજરાતી બન્ને ભાષાઓ એક જ કુટુંબની હોવાથી જ આ વસ્તુ શક્ય બને છે. અંગ્રેજી, જપાનીઝ કે એવી કોઈ પરકુટુંબની ભાષા શીખતી વખતે આ રીત ઉપયોગી થતી નથી.

આથી આ નીચે આવા બધા ભાષારચનાના પ્રકારોને વર્ગ પાડીને આપ્યા છે. અને ગુજરાતી તથા હિંદી અનુવાદ સામસામે આપી, તેમાં ખ્યાન દોરવા જેવા મુદ્દાઓ બારે ટાઈપમાં છાપેલા છે. શીખનારે ફક્ત ગુજરાતીમાંથી પહેલાં પોતાની જાતે હિંદીમાં અનુવાદ કરવા પ્રયાસ કરવો, અને એટલો વખત છાપેલા હિંદી અનુવાદને કાગળથી દાખી દેવો. અને પછી પોતે મોઢે કરેલા અનુવાદ સાથે છાપેલ હિંદીને સરખાવી જોયું. આમ કરવાથી ઓછામાં ઓછા પ્રયાસે અધરામાં અધરા વિચારો હિંદીમાં રજૂ કરતાં ફાવી જશે.

અહીં એક વાત ખ્યાલમાં રાખવાની કે ગુજરાતી અને હિંદીમાં એક જ શબ્દ આવતો હોય એવું બધે નહિ બને. પરંતુ ગુજરાતી ભાષાના શબ્દો જે રીતે વપરાય છે એ જ રીતે તેને મળતો હિંદી શબ્દ પણ વાપરી શકાય છે, એ બતાવવાનો જ આ પ્રકરણનો હેતુ છે. જેમકે: ગુજરાતીમાં “સૌથી પહેલાં” કહીએ તેનું હિંદી “સबसे पहले” થાય. આમાં શબ્દોમાં જે મળતાપણું છે તે બહુ મહત્ત્વનું નથી. પણ ‘સૌ’, ‘થી’, ‘પહેલાં’ એ ત્રણ અંગો હિંદીમાં પણ એ જ ક્રમમાં આવે છે, એ મળતાપણાની જ આપણને કિંમત છે.

અહીં જે નમૂનાઓ આપ્યા છે તે ઉપરાંત પણ હિંદી ગુજરાતીમાં સરખા શબ્દોને કારણે મળતાપણાના બીજા અનેક પ્રકારો છે. જેમકે “યાદ રાખવા લાયક = યાદ રાખને લાયક”, “બતી થયા પછી = રોશની હુપ પીછે” ઇ. પરંતુ એવા એકે એક નમૂના આ પ્રકરણમાં સંઘરવાને અવકાશ નથી. પણ એથી ઊલટું આ પછીના પ્રકરણોમાં હિંદી અને ગુજરાતીમાં ન્યાં શબ્દના સ્વરૂપ કે ઉપયોગમાં તફાવત છે તેની યાદી સંપૂર્ણ આપી છે. એટલે ટૂંકામાં ગુજરાતી ભાષારચનાના જે પ્રકાર માટે હવે પછી મના ન કરવામાં આવે તે હિંદીમાં ઉપયોગમાં લઈ શકાય એમ સમજી લેવાનું છે.

આ પ્રકરણમાં આપેલાં વાક્યોમાં ન્યાં હિંદી-ગુજરાતીમાં સામસામા શબ્દો બ્લેક હોય એમાંના જે શબ્દો તમને પહેલે પ્રવાસે ન આવડે ત્યાં બાબુ પર નિશાની કરી લેજો. અને પાછળથી એ બધા જરા તકલીફ લઈને પણ યાદ કરી જજો. જરૂર લાગે તો ગોખજો પણ ખરા.

સંજ્ઞાવાચક નામનો જાતિવાચક તરીકે ઉપયોગ

યશોદા અમારા ઘરની લક્ષ્મી છે.	यशोदा हमारे घर की लक्ष्मी है ।
તમે કળિયુગના હરિશ્ચંદ્ર દેખાઓ છો.	तुम कलियुग के हरिश्चंद्र दिखाई देते हो ।

માનાર્યે બહુવચન

શ્રીકૃષ્ણ દારકાના રાજા હતા	श्रीकृष्ण दारिका के राजा थे ।
મીરાંબાઈ મેવાડનાં રાણી હતાં	मीरांबाई मेवाड़ की रानी थीं ।
પિતે એક શ્રીમંત વેપારી છે.	आप एक मालदार व्यापारी हैं ।
આપે શું કહ્યું ?	आपने क्या कहा ?

દરેક પ્રકારના શબ્દોનો નામ તરીકે ઉપયોગ

નાનાં મોટાં બધાંને આમંત્રણ છે.	छोटे बड़े सबको निमंत्रण है।
તમે તો અધિકારીઓની હો માં હો મિલાવો છે.	तुम तो अधिकारियों की हूँ मैं हूँ मिलते रहते हो।
સરદારની અત્યારે ખૂબ વાહ વાહ થઈ રહી છે.	सरदार की अब खूब वाह वाह हो रही है।
અહીંથી નદીનો દેખાવ બહુ સુંદર લાગે છે.	यहाँ से नदी का देखाव बहुत सुंदर दिखाई देता है।

પ્રત્યય વિનાની વિભક્તિ

છોકરો પથર ફેંકે છે.	लड़का पत्थर फेंकता है।
હું ગામ જઈ છું.	मैं गाँव जाता हूँ।
હું ચાર શેર દૂધ લાગ્યો છું.	मैं चार सेर दूध लाया हूँ।
સ્ટેશન અહીંથી ત્રણ માઈલ છે.	स्टेशन यहाँ से तीन मील है
ઘેર પાછા જાઓ.	घर लौट जाईए।
ત્રણ વાર મેં એને ઓડી ઠીપો.	तान बार मैंने उसको छोड़ दिया।

આ-યહ

આ કાંઈ નવી વાત નથી.	यह कोई नयी बात नहीं है।
આ હું ચાલ્યો.	यह मैं चला।

आ तो तमे मुसीबत उकी यह तो आप मुसीबत खड़ी
करे छे। करते हो।

आ प्रसंगे हुं कर्म बोखवा इस अवसर पर मैं कुछ बोलना
माथुं धुं। चाहता हूँ।

कोई-कोई

कोई एक मुसाफर आता छे। कोई एक मुसाफर आता था।
आपुं सुंदर चित्र हरकोई न ऐसा सुंदर चित्र हरकोई नहीं
खिच सकता। खिच सकता।

कोई भीजे होत तो... कोई दूसरा होता तो...

कांछ-कुछ

ताप कांछ ओछो थये? बुखार कुछ कम हुआ?
करी कांछि आटी छे। आम कुछ खट्टा है।
पन्नेनी आकृति कांछि कांछि दोनों की आकृति कुछ कुछ
भणती छे। मिलती है।

आ बात कांछि नानी सुनीनथी। यह बात कुछ छोटी नहीं है।
हुं तो कांछि बुहुं न समजथे। मैं तो कुछ और ही समझा था।
मे कांछिनुं कांछि करशे। वह कुछ का कुछ करेगा।
ओह कांछि कहे छे, अने भीजे एक कुछ कहता है, और दूसरा
कुछ।

જાપાની ભૂલો કાંઈક પ્રેસની
અસાવધાનીથી અને કાંઈક
લેખકોની આળસથી
થાય છે.

છાપેંની ભૂલેં કુછ પ્રેસની
અસાવધાની સે ઓર કુછ
લેખકોં કે આલસ સે
હોતી હૈં ।

જે...તે - જો...સો યા વહ

જે એણે ક્યું તે તમારાથી
નહિ બને.

જો उसने किया वह आपसे नहीं
बनेगा ।

આ કારીગરોને જે જે વસ્તુ
જોઈએ તે તે તેમને આપો.

इन कारीगरों को जो जो वस्तु
चाहिए, सो सो उनको दो ।

તમે જે કાંઈ કહ્યું તે મેં
સાંભળ્યું.

आपने जो कुछ कहा मैंने
सुन लिया ।

જે ભોકો ત્યાં હાજર હતા
તેઓ...

जो लोग उधर हाज़िर थे वे...

જે બધી વસ્તુઓ તમે લાવ્યા
તે...

जो सब वस्तुएं आप लाये वे...

જે કોઈ હોય તેને આપી દેજો.

जो कोई होवे उसको दे देना ।

એણે કોઈ ચિત્રપટ નથી જે
મેં જોયું ન હોય.

ऐसा कोई चित्रपट नहीं है, जो
मैंने देखा न हो ।

જેણે પહેલાં કદી સમુદ્ર જોયો
ન હતો, એવી સુનિતા
એનું બચાનક સૌંદર્ય જોઈ
દંગ બની ગઈ.

जिसने पहिले कभी समुद्र देर
नहीं था, वह (ऐसी
सुनिता उसका रौद्र सौंदर्य
देखते ही दंग हो गई ।

<p>मेवा शा भयर आव्या छे के जेथी तमे आरुवा गभराध गया छै ?</p>	<p>येसे कौन खबर आये हैं कि जिससे तुम इतने घबरा गये हो ?</p>
--	---

कोशु-कौन

<p>कोशु नज्जे ! अमारी बात सांभले छे कोशु ! भने रोकवावाणे तुं कोशु !</p>	<p>कौन जाने ! हमारी बात सुनता है कौन ! मुझे रोकनेवाला तुम कौन !</p>
---	---

शुं-क्या

<p>शुं तमे जशै ? अक'क शुं करे छे ? भने अ शुं डरावरी ! इपिये तो शुं, पञ्च तने पैसो पञ्च नहीं भजे. आ शुं ! तमे न आव्या होत तो शुं तुं शुं थर्छ नत. शुं देव के शुं दानव...</p>	<p>क्या आप जायेंगे ? बकबक क्या कर रहा हो ! मुझे वह क्या डरायगा ! रुपया तो क्या, तुझे पैसा भी नहीं मिलेगा । यह क्या ! आप नहीं आये होते तो क्या से क्या हो जाता । क्या देव और क्या दानव...</p>
---	--

જાતે-પાતે-આપ

પાતાનાથી મોટાને માન આપવું
ચોગ્ય છે.

અપને સે બડે કા આદર કરના
ઉચિત હૈ ।

હું જાતે જ તે જોવા આવું છું.

મેં આપ હી વહ દેખને આતા હૂં ।

હું પાતે એને માટે જવાબદાર છું.

મેં આપ इसलिये जिम्मेदार हूँ ।

એમ કહીને પાતે ચાલતા થયા.

ऐसा कहकर आप चल पड़े ।

તિઓ પાતાની જાતને પણ
ભૂલી ગયા.

वे अपने आपको भी भूल गए ।

જેવું-જેટલું-જૈસા-જિતના ઈ.

એવું ક્યારે જાને કે તેને મારી
પાસે મદદ માગવા આવવું
પડે !

ऐसा कब होगा कि उसको मेरे
पास मदद माँगने आना
पड़े !

લડાઈમાં લડતા સૈનિકને પાતાની
જાતની એટલી ચિંતા
નથી હોતી જેટલી ઘેર
એટલાં બાળબચ્ચાંની હોય.

युद्ध में लड़ते हुए सैनिकों को अपने
आपकी इतनी चिंता नहीं
होती जितनी घर रहते
हुए अपने बच्चों की हो ।

જેમ જેમ સૂર્ય ઉપર આવવા
લાગ્યો તેમ તેમ રણની
ભયંકરતા વધવા લાગી.

जैसे जैसे सूर्य ऊपर आने लगा,
वैसे वैसे रेगिस्तान की
भयंकरता बढ़ने लगी ।

જાને પણ તમારા જેવી ટેવ છે.

मुझे भी तुम्हारे जैसी भादत है ।

તે એવો ઉદાર છે કે...

वह ऐसा उदार है कि...

मे' अने संपूर्ण सूचनाओ
आपी हती, अरु
सुधी के...

मैंने उसे संपूर्ण सूचनायें दी थीं,
यहाँ तक की...

विशेषण

आ ओड़ु' तगाव छे.

यह गहरा तालाब है।

आ तगाव पूअ ओड़ु' छे.

यह तालाब खूब गहरा है।

केरलाअेक दिवस पछी मे'
अने शहरमां जेयो.

कितने एक दिन पीछे मैंने उसको
शहर में देखा।

हिमालय सौधी ओयो पर्वत छे.

हिमालय सब से उँचा पहाड़ है।

हरिश्चंद्र नामक राज.

हरिश्चंद्र नामक राजा।

घर संपंधी काम

घर-संबंधी काम।

क्रोध रुपी शत्रु

क्रोध-रूपी शत्रु।

तोला भार यांदी.

तोले भर चांदी।

सो-असो भाणुस.

सौ-दो सौ आदमी।

सात-आठ दिवसमां.

सात-आठ दिनमें।

अेकाद भणु धड़.

एकाद (ध) मन गेहूँ

आ साल आठ आना पाक
जितथी.

इस साल आठ आना फसल हुई।

दसेक रुपिया.

दस एक रुपये।

दुकानमां भारो छ आनी भाग
छे.

दुकान में मेरा छः आने हिस्सा है।

[૧૦૨]

એક માસ મેં દિવી

એમણે ગરીબોને હજારો રૂપિયા
આપ્યા.

उन्होंने गरीबों को हजारों रुपये
दिये ।

આ એકસો આઠમો દિવસ છે.

यह एक सौ आठवाँ दिन है ।

દર દસમે દિવસે.

हर दसवें दिन

ચચ્યાર કલાકે પહેરો બદલે છે.

चार-चार घंटे के बाद पहरा
बदलता है ।

દરેક સ્વયંસેવકને સાડા ત્રણ-
ત્રણ શેર દૂધ આપવામાં
આવ્યું.

हर-एक स्वयंसेवक को साढ़े तीन
-तीन सेर दूध दिया गया ।

તમારા બન્નેના સ્વભાવ એક-
સરખો છે.

आप दोनों का मिजाज एकसा है ।

સંકટને વખતે માણસો એક
બીજાને મદદ કરવા લાગ્યા.

संकट के समय लोगों एक दूसरे
को मदद करने लगे ।

મેં દરજીને ચાર ગજ કાપડ
આપ્યું.

मैंने दर्जी को चार गज कपड़ा दिया

આ સત્કાર્યમાં મારો પણ થોડો
ઘણો હિસ્સો છે.

इस सत्कार्य में मेरा भी थोड़ा-
बहुत हिस्सा है ।

ત્યાં અનેક મોટાં મોટાં ઝાડો હતાં.

उधर अनेकों बड़े बड़े पेड़ थे ।

અમુક માણસ...

अमुक आदमी...

ફલાણી વાત...

फलानी बात...

ક્રિયાપદો

આ માણસ દારૂડિયો દેખાય છે

यह आदमी शराबी दिखता है ।

ते नाटक जेवा गयो छे	वह नाटक देखने गया है ।
हु तेमने जेसाववाने जड छुं.	मैं उन्हें बुलाने को जाता हूँ ।
सांखणवाभां आबुं छे ३...	सुनने में आया है कि...
तमे भने कांछि जेसवा न दीधे।	तुमने मुझे कुछ बोलने न दिया ।
ते तो त्यांथो जतो रह्यो.	वह तो उधर से जाता रहा ।
ते वय्जे ज जेसी ठिठयो...	वह बीच में बोल उठा...
हु अमेने वात इही आब्यो छुं.	मैं उन्हें बात कह आया हूँ ।
तेजो शिखर पर पहुँची गया.	वे शिखर पर पहुँच गये ।
अमे हिसाब समझ लीधे।	हमने हिसाब समझ लिया ।
तमे ठीक अने सांखणवा दीधुं.	तुमने उसको ठीक सुना दिया ।
तमारे भारी वात सांखणवी पड्यो.	मेरी बात तुम्हें सुननी पड़ेगी ।
कोषभां अजे कामण झाडी नाज्यो	क्रोध में उसने कागज फाड़ डाला ।
तमे शुं जेध रह्यो छे ?	आप क्या देख रहे हो ?
हु जार भाईल बाली शकीश.	मैं बारह मील चल सकूँगा ।
अमे आबो चुक्या छीये.	हम आ चुके हैं ।

अव्यये।

अमे अे काम हुआहुआथ करी लीधुं.	हमने वह काम हाथों-हाथ कर लिया ।
----------------------------------	------------------------------------

हुं तो क्या रना तमारी राह नेध
रखो छुं.

अन्यानक आकाश घेराध गयुं.

। छुं भे' जाधुं सुद्धां नथी.

दिवसभर ते काम करतो.

। सवारे अमे त्यांथी उपड्या.

धीमे धीमे नदीमां पूर आववा
लाग्युं.

होजनी पन्थे पन्थे एक कुवारे
। गी रखी हतो.

अमे वातो करी रखा हता
अटलाभां कांठ अवाज
संभलायो.

ते एक एक करीने अधा पेडा
आध गयो.

अमे परम दिवस पाछा आवीथुं.

भने आवी गलीय वातो मिलकुल
पसंद नथी.

तो पछी तमे थुं करशे ?

न्यां सुधी हुकम न भणे त्यां
सुधी अहीन उला रहेने.

अमे तो त्यां भेडा न हता.

मैं तो कब का आपकी राह देख
रहा हूँ ।

अचानक आकाश घिर उठा ।

अभी मैंने खाया तक नहीं है ।

दिन-भर वह काम करता ।

सबरे हम उधर से चल पड़े ।

धीरे-धीरे नदी में बाढ़ आने
लगी ।

कूंड के बीचों-बीच एक फुहार
उड़ रहा था ।

हम बातें कर रहे थे, इतने में
कुछ आवाज सुनाई पड़ी ।

वह एक-एक करके सब पेड़े
खा गया ।

हम परसों वापस लौटेंगे ।

मुझे ऐसी गलीज बातें बिलकुल
पसंद नहीं हैं ।

तब फिर आप क्या करेंगे ?

जब तक हुकम न मिले, यहीं
खड़ा रहना ।

हम तो उधर बैठे ही थे ।

हुँ क्यारैक क्यारैक ऐमनी मुला- कात लडिं छुं.	मैं कब-कब उनसे मुलाकात करता हूँ ।
अधा सैनिका जयांना त्यां उला हता.	सब सैनिक जहाँ के तहाँ खड़े थे ।
ऐ मकान हलु जेमनुं तेम उलुं छे.	वह मकान अभी ज्यों का त्यों खड़ा है ।
जेम तेम करीने आ काम पूरुं करी नापो.	ज्यों त्यों करके यह काम पूरा कर दो ।

हिंदू मात्र गायने पवित्र माने छे. हिंदू मात्र गाय को पवित्र मानते हैं ।

भागर कहा मुजब काम करो. मेरे कहने मूजब काम करो ।

प्रश्ना ६

[१] नीचेनां गुजराती वाक्येनां हिंदीमां अनुवाद करो :

- (१) पोते एक श्रीमंत बेपारी छे.
- (२) अहाँथी नदीने देणव अहु सुंदर लागे छे.
- (३) तलु वार में अने छोड़ी दीयो.
- (४) आ हुं यादयो.
- (५) ऐ कांछनुं कांछ कररो.
- (६) ऐवुं कोछ चित्रपट नथी जे में जेयुं न होय.
- (७) ऐवा शा अजर आव्या छे के जेथी तमे आठवा गवसार्थ भया छे ?
- (८) तमे न आव्या होत तो शुनुं शुं थछि मत.
- (९) तेयो पोतानी मतने पलु भूली गया.
- (१०) में अने संपूर्ण सूचनाओ आपी हती, अटले सुधी के...

પ્રકરણ ૭ મું

પરિચિત હિંદી વ્યાકરણ

વ્યાકરણનો મૂળ હેતુ ભાષાની રચના સમજવાનો છે. અને વ્યાકરણની મદદથી માતૃભાષાની રચના સમજવાથી ગ્રીજ કાર્મ પણ ભાષાની રચના શીખવી સહેલી પડે છે. ખાસ કરીને જે પરભાષાની રચના માતૃભાષાની રચનાથી ઘણી રીતે ભુદી પડતી હોય, એવી ભાષા શીખતી વખતે વ્યાકરણના પારિભાષિક શબ્દોના ઉપયોગથી થોડા શબ્દોમાં ઘણી વાત કરી શકાય છે. મોટે ભાગે અંગ્રેજી ભાષા શીખતી વખતે આપણે વ્યાકરણનો આ રીતનો ઉપયોગ કરીએ છીએ, અને અંગ્રેજી શીખવાની ‘પાઠમાળા’ વ્યાકરણના આ ઉપયોગનો એક નમૂનો છે.

પરંતુ હિંદી ભાષાની વાત ભુદી જ છે. ગુજરાતી અને હિંદીની રચના એકબીજાને મળતી અને સમાંતર હોવાથી આપણને હિંદી શીખતી વખતે વ્યાકરણની બહુ જરૂર પડતી નથી. જેમકે, “હું જન્મશ = मैं जाऊँगा” આમ સીધી રીતે શીખવવાને બદલે આપણે વ્યાકરણની પરિભાષામાં વાત કરીએ કે “હિંદીમાં ભવિષ્યકાળનો પ્રત્યય गा છે, અને પહેલા પુરૂષ એકવચનમાં એની પહેલાં ऊ મૂકાય છે.” તો ઊલટું અલ્ટું બની જાય છે. આથી આ પુસ્તકમાં બન્યું છે ત્યાં સુધી વ્યાકરણની પરિભાષાનો ઉપયોગ નથી કર્યો.

તેમ છતાં એવા કેટલાક વાચકો હોય છે જેમને વ્યાકરણ જાણ્યા વિના ચેન પડતું નથી. ભાષાનો મુખ્ય હેતુ વિચાર દર્શાવવાનો છે એ ભૂલી જઈને તેઓ ભાષાના અભ્યાસને એક જુલજુલામણીનું સ્વરૂપ આપવા પ્રયાસ કરતા હોય છે. અને આવા માણસોના આવા માનસને

પરિણામે જ આપણા ધણાય પરીક્ષા માટેના પ્રશ્નપત્રોમાં હિંદી-ગુજરાતીના પરસ્પર અનુવાદના જ પ્રશ્નોને બદલે વ્યાકરણની આંટીધુંટી પૂછતા પ્રશ્નો પણ આવે છે. આ પુસ્તકના કોઈ વાચકને આવી કોઈ પરીક્ષા માટે તૈયારી કરવી હોય ત્યારે એ પરીક્ષકની આ ધૂનને સંતોષવાને ખાતર તેણે વ્યાકરણ જાણવાની જરૂર ઉભી થાય છે. અને એવે વખતે કામ આવવા માટે જ આ પ્રકરણ છે. બાકી જેઓ માત્ર શીખથી ભાષા શીખવાના હેતુથી જ આ પુસ્તક વાંચતા હોય તેમને આ પ્રકરણ બહુ જરૂરનું નથી.

હવે હિંદી ભાષાનું આખું વ્યાકરણ જોઈએ તો તે ગુજરાતી ભાષાના વ્યાકરણ જેટલું જ વિશાળ અને સુવ્યવસ્થિત છે. પરંતુ બન્નેમાં વ્યાકરણની રચના લગભગ એકસરખી છે, તેથી વ્યાકરણમાંના પારિભાષિક શબ્દોની વ્યાખ્યાઓ તથા ઉદાહરણોની આપણે જરૂર રહેતી નથી. માત્ર ગુજરાતીમાં જેને આપણે ‘સમૂહવાચક નામ’ કહીએ છીએ તે વસ્તુને હિંદી વ્યાકરણકારોએ શું નામ આપ્યું છે એટલું જાણીએ એટલે બસ થાય છે. અને બાકી તો ગુજરાતી વ્યાકરણ કરતાં હિંદી વ્યાકરણ જ્યાં ખાસ જુદું પડતું હોય એ મુદ્દાઓ આપણે જોઈ જવા પડે તેમ છે.

આથી આ પ્રકરણમાં ગુજરાતી અને હિંદી વ્યાકરણના પારિભાષિક શબ્દો જ માત્ર આપ્યા છે. ઉપર ગુજરાતી તથા નીચે હિંદી આપ્યા છે. અને હિંદીમાં જે વસ્તુ માટે ગુજરાતીને મળતી જ સંજ્ઞા છે ત્યાં ફરીથી તે ન લખતાં, આ ચિહ્નથી ચલાવી દીધું છે. અને જ્યાં એક ભાષામાં કોઈ સંજ્ઞા હોય તેને મળતી બીજી ભાષામાં ન હોય ત્યાં x આમ ચોકડી મૂકેલી છે. આ ચોખ્ખાથી હિંદી વ્યાકરણમાં જે નવું શીખવાનું છે તે પ્રથમ નજરે દૃષ્ટિએ પડશે, અને તેથી ટૂંક સમયમાં શીખી લઈ શકાશે.

આ ઉપરાંત જે જે પ્રસંગે ગુજરાતી તથા હિંદી વ્યાકરણમાં અસમાનતા છે તે બધી નીચે કુટનોટમાં સમજાવી છે. એથી જ્યાં એવી સમજણ ન આપી હોય ત્યાં ગુજરાતી વ્યાકરણની વિશેષતાઓ લાગુ પડે છે એમ સમજી લેવું. આમ ટૂંકી રીતે બધી વસ્તુ આપેલી હોવાથી બસો પાનામાં જે વ્યાકરણ આપી શકાય તે અહીં એક જ પ્રકરણમાં મૂકી શકાયું છે.

સંભવ છે કે કેટલાક વાચકોને ગુજરાતી ભાષાનું જ પૂરું વ્યાકરણ ન આવડતું હોય. પણ તો તો બહુ સારી વાત છે. કેમકે જે તમે ગુજરાતી ભાષાનું વ્યાકરણ જાણતા ન હો, અને છતાં શુદ્ધ રીતે ગુજરાતી બોલી શકતા હો, તો પછી હિંદી ભાષાના વ્યાકરણના જ્ઞાન વિના પણ તમે હિંદી બોલી શકશો, આ વિચારે તમને વધુ બળ મળશે. આમ એ અજ્ઞાનને કંચી રીતે તમે જીતો છો એ જ મહત્વનો પ્રશ્ન છે.

ગુજરાતી-હિંદી વ્યાકરણોની પરિભાષા

વ્યાકરણ	વાક્ય	શબ્દ	અક્ષર	લિપિ	સ્વર	વ્યંજન
"	"	"	વર્ણ	"	"	"
સ્વર	હ્રસ્વ	દીર્ઘ	પ્લુત	અનુસ્વાર	વિસર્ગ	
"	લઘુ	ગુરુ	"	"	"	"
	સવર્ણ	અસવર્ણ	સંધિસ્વર	(ક)		
	"	"	"		ચંદ્રવિદુ-અર્ધચંદ્ર	
(ખ)	કાનો	સ્વરચિહ્ન	માથું			
વિંદી	પાંડે	માત્રા	સિર-શિરોરેખા			

(ક) ગાંવ આ શબ્દમાં અસ્પષ્ટ અનુસ્વારનો ઉચ્ચાર દર્શાવતું ચિહ્ન એ ચંદ્રવિદુ કહેવાય છે.

(ખ) લઙ્કા આ શબ્દમાં ક નીચે મૂકેલ છે તે વિંદી કહેવાય છે.

વ્યંજન	કંઠ્ય	તાલવ્ય	મૂર્ધન્ય	દંત્ય	ઓઠ્ય	અનુનાસિક
"	"	"	"	"	"	"
	સ્પર્શ	અન્તઃસ્થ	ઉભાક્ષર	ઘોષ	અઘોષ	વર્ગીય
	"	"	"	"	"	"
	અદ્યપ્રાણ	મહાપ્રાણ	(ગ)	રેફ		
	"	"	હલ્	"		
સંધિ	સ્વરસંધિ	વ્યંજનસંધિ	વિસર્ગસંધિ	ગુણ	વૃદ્ધિ	(ધ)
"	"	"	"	"	"	યણ
નામ	સંજ્ઞાવાચક	જાતિવાચક	સમૂહવાચક	દ્રવ્યવાચક	ભાવવાચક	
સંજ્ઞા	વ્યક્તિવાચક	"	(ક)	"	"	
જાતિ	નરજાતિ	નાન્યતરજાતિ	નારીજાતિ	તત્સમશબ્દ	તદ્ભવશબ્દ	
લિંગ	(ચ) પુલ્લિંગ	સ્ત્રીલિંગ	"	"	"	
	સામાન્ય જાતિ					
	ઉભયલિંગ					

- (ગ) વ્યંજન અથવા અત્રાવવા માટે નીચે દોરાતી ટીટી. જેમકે 'પશ્ચાત્' શબ્દમાં ત નીચે છે તે હલ્ કહેવાય છે.
- (ધ) 'ઈતિ+આદિ=ઈત્યાદિ' આ શબ્દમાં સંધિને બે ફેરફાર થયો છે તે યણ કહેવાય છે.
- (ક) જાતિ - સમૂહ - દ્રવ્ય વાચક એ ત્રણે પ્રકાર હિંદીમાં જાતિવાચક માં સમાવવામાં આવે છે.
- (ચ) ગુજરાતીના નરજાતિ તથા નાન્યતરજાતિ એ બન્ને પ્રકારના શબ્દો માટે હિંદીમાં માત્ર પુલ્લિંગ એ એક જ જાતિ છે. એટલે દ્વંકમાં ગુજરાતીના નાન્યતર જાતિના શબ્દોને પણ હિંદીમાં નરજાતિના ગણવા. આ સિવાય કોઈ કોઈ પ્રસંગે એવું બને છે કે કોઈ શબ્દ ગુજરાતીમાં નરજાતિમાં હોય તે હિંદીમાં નારીજાતિમાં હોય. પણ એવા પ્રસંગો બહુ જુદા છે એટલે એની ચિંતા કરવા જેવું નથી.

વચન	એકવચન	બહુવચન	માનાર્થે બહુવચન
”	”	”	આદર કે લિયે વ૦

વિભક્તિ વિભક્તિના પ્રત્યય (છ)

કારક વિભક્તિયૌ

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮
કર્તા કર્મ કરણ સંપ્રદાન અપાદાન સંબંધ અધિકરણ સંબોધન							
કર્તા	”	”	”	”	”	”	”

(છ) ગુજરાતી ભાષામાં વિભક્તિના પ્રત્યયો જે જે અર્થમાં વપરાય છે તે તે અર્થમાં તેને મળતા પ્રત્યયો હિંદીમાં પણ વપરાય છે. માત્ર નીચે જણાવેલા ઉપયોગોમાં બંને ભાષાઓમાં તફાવત છે. ખ્યાલમાં રહે હિંદીમાં વિભક્તિના પ્રત્યયો સર્વનામોને જોડીને અને નામથી જૂદા લખાય છે.

હું આ તમને આપીશ = मैं इसे तुम को दूँगा ।

અહીંથી ચાર ચાર ગાઉ છે = रेगिस्तान यहां से चार कोस पर है।

અહીંથી ચાર ગાઉ ગયો છે = यहाँ से चार कोस तक रेगिस्तान है।

તે સ્વભાવે નરમ છે = वह स्वभाव का नरम है ।

તેને બે પુત્ર છે = उसके दो पुत्र हैं ।

ધણે વર્ષે તેનું કામ પાર પડ્યું = बहुत वर्षों के बाद उसका काम खतम हुआ ।

ધડં બે રૂપીએ મળ્યું મળે છે = गेहूँ दो रुपये में (के) मन मिलते हैं ।

તેનાથી આ કામ થાય તેમ નથી = उससे यह काम नहीं हो सकेगा ।

દુઃખનો માર્થો = दुःख का मारा, मारा दुःख का

તેને માથે બહુ ભાર છે = उसके सिर पर खब भार है ।

આ ડાળીએ બહુ પાંદડાં છે = इस डाली पर बहुत पत्ते हैं ।

તેઓ પોતપોતાને ઠેકાણે ગયાં = वे आप अपने ठिकाने पर गए ।

જતે દહાડે તે હોશિયાર થયાં = दिन जाते वह कबिल हुआ ।

તે અગાસીએથી પડી ગયાં = वह छत से गिर पड़ा ।

સર્વનામ	પુરૂષવાચક	દર્શક	સાપેક્ષ	પ્રશ્નાર્થક	સ્વવાચક
"	"	નિશ્ચયવાચક	સંબંધવાચક	પ્રશ્નવાચક	નિજવાચક
	અનિશ્ચિત				અન્યોન્યવાચક
	અનિશ્ચયવાચક				x (૪)
વિશેષણ	વિશેષ્ય	વિકારી	અવિકારી	વિશેષણરૂપ	સર્વનામ
"	"	"	"		સર્વનામિક વિશેષણ
	ગુણવાચક	સંખ્યાવાચક		ક્રિયાવાચક	
"	"	"		x (૩)	
	નિશ્ચિત સંખ્યા વા०	અનિશ્ચિત સંખ્યા વા०		સંખ્યાક્રમવાચક	
	"	"		ગણનાવાચક	
	સંખ્યાંશવાચક	સંખ્યાક્રમપૂરક		સં. આવૃત્તિવાચક	
	પૂર્ણકબોધક	અપૂર્ણકબોધક	ક્રમવાચક	"	
	સં. સમૂહવાચક	અનુવાદ	વિધેય	x (૮)	
	સમુદાયવાચક	x (૫)	x (૫)	પરિમાણબોધક	

- (૪) 'એક બીજને' આ બંનેનાં સર્વનામ હિંદીમાં બે બુદ્ધિ શબ્દો ગણી લેવાય છે એટલે એ સર્વનામ માટે ખાસ શબ્દ યોજવાની જરૂર રહેતી નથી.
- (૩) 'ફરુ', 'દોડતું', 'આવેલું' વગેરે ક્રિયાપદો ઉપરથી બનેલાં વિશેષણો ગુજરાતી વ્યાકરણમાં ક્રિયાવાચક વિશેષણો તરીકે ગણાવવામાં આવે છે. હિંદીમાં તેને કૃદંતના પેઠામાં જ ગણેલાં છે.
- (૫) 'આ ચિત્ર સુંદર છે.' 'આ સુંદર ચિત્ર મને ગમે છે.' આ બે વાક્યોમાં 'સુંદર' શબ્દ પહેલા વાક્યમાં 'વિધેય' તથા બીજામાં 'અનુવાદ' વિશેષણ કહેવાય છે. હિંદીમાં પણ વિશેષણનો ઉપયોગ આની પેઠે જ નામની પહેલાં અને પછી થાય છે, પણ એના પ્રકારની ઝીણવટ માટે હિંદી વ્યાકરણકારોએ પરિભાષા યોજેલી નથી.
- (૮) 'ધણું', 'થોડું', 'અધૂરું' ઇ. પરિમાણ બતાવનારાં વિશેષણો માટે હિંદીમાં પરિમાણબોધક એ સંજ્ઞા છે. ગુજરાતીમાં એ બધાંને 'અનિશ્ચિત સંખ્યાવાચક'ના પેઠામાં મૂકવામાં આવે છે.

તુલનાવાચક રૂપો	અધિકતાવાચક રૂપ	શ્રેષ્ઠતાવાચક રૂપ	
તુલના યોતક અવસ્થાઈ	ઉત્તરાવસ્થા	ઉત્તમાવસ્થા	
વાચ્ય	કર્તૃવાચ્ય	કર્મવાચ્ય	ભાવવાચ્ય
"	"	"	" (૬)
પ્રયોગ	કર્તૃપ્રયોગ	કર્મણીપ્રયોગ	ભાવપ્રયોગ
"	"	"	"
ક્રિયાપદ	કર્તા કર્મ અકર્મક	સકર્મક દ્વિકર્મક	પ્રધાનકર્મ ગૌણકર્મ
ક્રિયા	કર્તા	"	મુખ્ય
	અપૂર્ણક્રિયાવાચક	ક્રિયાપૂરક	સાહાયકારક
	અપૂર્ણ અકર્મક ક્રિયા	પૂર્તિ	સહકારી ક્રિયા
	સંયુક્ત	ભાવકર્તૃક	x
	"	(૬)	સજાતીય ક્રિયા (૬)

- (૬) સીતા ને સહિયોં કો વુલાયા = સીતાએ સખીઓને બોલાવી. આ વાક્યમાં ગુજરાતીમાં કર્મવાચ્ય કર્મણી પ્રયોગ ત્યારે હિંદીમાં કર્તૃવાચ્ય ભાવે પ્રયોગ ગણાય છે. અને આ જ પ્રમાણે ગુજરાતી વ્યાકરણમાં વાચ્ય અને પ્રયોગ એક જ નામનાં ગણાય છે, પણ હિંદી વ્યાકરણમાં વાચ્યને ક્રિયાનાથ ઉપરથી અને પ્રયોગને ક્રિયાપદના સ્વરૂપ ઉપરથી નક્કી કરવામાં આવે છે; અને તેથી હિંદીમાં ‘કર્તૃવાચ્ય કર્મણી પ્રયોગ’ આવા પ્રકાર પણ થઈ શકે છે. આ વસ્તુને બાધાની શુદ્ધિ સાથે આંત્ર સંબંધ છે; માત્ર વિભાગીકરણનો જ આ તફાવત છે. તેથી તેમાં બહુ જોડા ઊતરવા જરૂર નથી.
- (૬) ગુજરાતીમાં ‘ભાવકર્તૃક ક્રિયાપદ’ છે એને હિંદીમાં બુદ્ધિ વર્ગમાં ગણવામાં આવતું નથી, પણ સામાન્ય રીતે બીજાં એવાં ક્રિયાપદોની માફક તેને અકર્મક ગણી લેવામાં આવે છે.
- (૬) લટકા खेल खेल रहा है। આવાં ક્રિયાપદો જેમાં કર્મના અર્થનું ક્રિયાપદ પણ સાથે આવતું હોય તેને હિંદીમાં સજાતીય ક્રિયા કહે છે.

અર્થ	સ્વાર્થ	આગાર્થ વિધ્યર્થ	{ સંકેતાર્થ } (જુ) ક્રિયાતિરપયર્થ
			{ સંશયાર્થ }
”	નિશ્ચયાર્થ	”	{ સંભાવનાર્થ } સંકેતાર્થ
			{ સંદેહાર્થ }

કાળ	-	વર્તમાન	ભૂત	ભવિષ્ય
કાલ(ત)	”	”	”	ભવિષ્યત્

શુદ્ધવર્તમાન અપૂર્ણવર્તમાન | પ્રથમ પૂર્ણવર્તમાન દ્વિતીય પૂર્ણવર્તમાન |

x સામાન્ય વર્તમાન પૂર્ણ વર્તમાન

(જુ) ગુજરાતીમાં સંકેતાર્થનાં બે રૂપ છે: ‘હું આવતો હોઉં’-‘હું આવતો હોઇશ’. ‘આમાંનું’ ‘હોઇ’ વાળું રૂપ હિંદીમાં સંભાવનાર્થ માં ગણાય છે, અને ‘હોઇશ’ વાળા રૂપને સંદેહાર્થ નામ આપેલું છે.

(ત) કાળોના વર્ગીકરણમાં ગુજરાતી અને હિંદીમાં બહુ ભેદ છે. અને તેનાં કારણો નીચે મુજબ છે.

(૧) ગુજરાતીમાં આન્યો-આવેલો આ બે રૂપો હોવાને આંગે પૂર્ણ કાળોનાં પ્રથમ-દ્વિતીય એ બે પ્રકાર બને છે. પણ હિંદીમાં એ બંને માટે લાગ્યા એ એક જ રૂપ હોવાથી પૂર્ણકાળોનાં અકેક પ્રકાર જ શક્ય છે.

(૨) ગુજરાતીમાં ‘ક્રિયાવાચક’ કાળો છે તે વસ્તુ: ‘જવાનો-જનાર’ એ કૃદંતોના ઉપયોગથી બને છે. હિંદીમાં એ કૃદંતોને કર્તૃવાચક સંજ્ઞા તરીકે ગણી કાઢ્યાં એટલે પછી તે સાદા કાળમાં સમાઈ જાય છે.

(૩) ગુજરાતીમાં જે નિયમિત ભૂતકાળ છે તે હિંદીમાં સદંતર નથી. પણ એ ભાવ બતાવવા અપૂર્ણભૂત જ વપરાય છે.

(૪) ગુજરાતીમાં શુદ્ધ વર્તમાનનું જે સ્વરૂપ છે તે વસ્તુતઃ સંકેતાર્થને મળતું જ છે, અને તેથી હિંદીમાં તેને ‘સંભાવ્ય ભવિષ્યત્’ સાથે ગણી લીધેલ છે.

ઇજાવાચક વર્તમાન

x

પ્રથમ શુદ્ધ ભૂત	દ્વિતીય ભૂત	નિયમિત ભૂત	અપૂર્ણ ભૂત
સામાન્ય ભૂત	x	x	”

- (૫) ગુજરાતીમાં કાળ અને અર્થ બન્નેને જુદાં જુદાં રાખવામાં આવે છે, પણ હિંદીમાં અર્થ પરત્વે થતાં રૂપાંતરોને પણ કાળમાં ગણી તેને કાળસૂચક નામ આપવામાં આવ્યાં છે; અને તેથી સંભાવ્ય, સંદિગ્ધ ઇ. પ્રકારના પૂર્ણ અને અપૂર્ણ કાળોના પ્રકાર બને છે. તે નીચે મુજબ :

સંભાવ્ય વર્તમાન	= સંકેતાર્થ અપૂર્ણ વર્તમાન
સંભાવ્ય ભૂત	= સંકેતાર્થ પ્રથમ પૂર્ણ વર્તમાન
સંભાવ્ય ભવિષ્યત્	= સ્વાર્થ શુદ્ધ વર્તમાન
સંદિગ્ધ વર્તમાન	= સંકેતાર્થ અપૂર્ણ વર્તમાન
સંદિગ્ધ ભૂત	= સંકેતાર્થ પ્રથમ પૂર્ણ વર્તમાન
પ્રત્યક્ષ વિધિ	= સંકેતાર્થ શુદ્ધ વર્તમાન
પરોક્ષ વિધિ	= વિધ્યર્થ શુદ્ધ વર્તમાન
સામાન્ય સંકેતાર્થ	= ક્રિયાતિપત્યર્થ નિયમિત ભૂત
અપૂર્ણ સંકેતાર્થ	= ક્રિયાતિપત્યર્થ પ્રથમ પૂર્ણભૂત
પૂર્ણ સંકેતાર્થ	= ક્રિયાતિપત્યર્થ દ્વિતીય પૂર્ણભૂત

- (૬) ગુજરાતીમાં ‘તે ચાલે છે’, ‘તે ચાલી રહ્યું છે’ આ બે રૂપોને માટે કાળનાં જુદાં જુદાં નામ આપવામાં આવ્યાં નથી. પણ હિંદીમાં તેને અનુક્રમે ‘સામાન્ય’ અને ‘અપૂર્ણ’ રૂપો ગણેલાં છે.
- (૭) ગુજરાતીમાં ‘તું કર’ અને ‘તું કરો’ આ બે આજ્ઞાર્થમાં ભેદ ગણવામાં આવતો નથી, ત્યારે હિંદીમાં તે અનુક્રમે ‘પ્રત્યક્ષ’ અને ‘પરોક્ષ’ આજ્ઞાર્થ કહેવાય છે.

| प्रथमपूर्ण भूत द्वितीयपूर्ण भूत | भ्रूवावायक भूत

पूर्ण भूत

x

शुद्ध भविष्य

सामान्य भविष्यत्

रातु भूण धातु साधित धातु प्रयोगक (पुनः साधित) धातु नामधातु

„ „ प्रथम प्रेरणार्थक धातु द्वितीय प्रेरणार्थक धातु „

कृदन्त सामान्य कृ. वर्तमान कृ. भूत कृ.

„ क्रियार्थक संज्ञा वर्तमानकालिक कृ. भूतकालिक कृ.

भविष्य कृ.

अव्ययरूप भूत कृ.

कर्त्तृवाचक संज्ञा

पूर्वकालिक कृ.

x (थ)

x (द)

x (ध)

तात्कालिक कृ.

अपूर्णक्रियाद्योतक कृ.

पूर्णक्रियाद्योतक कृ.

अव्यय क्रियाविशेषण नामयोगी उभया-वयी द्वेवणप्रयोगी

„ „ संबंधसूचक समुच्चय-बोधक विस्मयादि-बोधक

| पूर्वग उपसर्ग |

तद्धित

कृत

प्रत्यय

„

„

कृत प्रत्यय

„

(थ) चलते ही = यासतां न : तात्कालिक कृ.

(द) चलते हुए = यासतां यासतां : अपूर्ण क्रियाद्योतक कृ.

(ध) चले हुए = यस्याने : पूर्ण क्रियाद्योतक कृ.

(उपरनां त्रय कृदन्ते शुद्धरातीमां सामान्य कृदन्तना प्रकार न मात्र
तत्त्वमां आवे छे.)

સમાસ	તત્પુરુષ	દંડ	અહુવીહિ	અવ્યયીભાવ	ઈ.
”	”	”	”	”	”
આકર્યરચના		અન્વય		પદક્રમ	
”		”		”	
વાક્યપ્રથક્કરણ	પ્રતિજ્ઞાવાક્યક	આશયક	x (ન)		
”	વિધાનાર્થક-પ્રશ્નાર્થક	”	નિષેધવાચક		
સંશયાર્થક	વિધ્યર્થક	ક્રિયાતિપત્ત્યર્થ			
સંદેહસૂચક	ઈચ્છાબોધક	સંકેતાર્થ			
ઉદ્દેશ્ય	વિધેય	ઉદ્દેશ્યવર્ધક	વિધેયવર્ધક	પૂરક	
”	”	”	વિધેય વિસ્તારક	પૂર્તિ	
સાદુ વાક્ય	મિશ્ર વાક્ય	સંયુક્ત વાક્ય	ગૌણ વાક્ય		
સાધારણ વાક્ય	”	”	ઉપવાક્ય		

(ન) નકાર બતાવતા વાક્યને ગુજરાતીમાં ‘પ્રતિજ્ઞાવાક્ય’ના પેઠામાં સમાવવામાં આવે છે. ત્યારે હિંદીમાં તેને માટે નિષેધવાચકનો બુદ્ધિજન પ્રકાર ગણેલો છે.

પ્રશ્નો ૭

- [૧] હિંદી અને ગુજરાતી વ્યાકરણમાં એકસરખા અર્થમાં વપરાતા થોડા પારિભાષિક શબ્દો આપો.
- [૨] નીચેનાં માટે હિંદીમાં કયા પારિભાષિક શબ્દો છે ?
કાનો, માથું, નારી જાતિ, વિભક્તિ, સંજ્ઞાવાચક નામ, સ્વવાચક સર્વનામ, શ્રેષ્ઠતાવાચક રૂપ, સાહાય્યકારક ક્રિયાપદ, ભવિષ્ય કાળ, સામાન્ય કૃદંતનામ, ભવિષ્ય કૃદંત, ઉભયાન્વયી, નામયોગી, ક્રિયાતિત્થર્થ, વિધ્યર્થ શુદ્ધ વર્તમાન.
- [૩] હિંદી વ્યાકરણમાં નવી જ નજરે પડતી થોડી પારિભાષિક સંજ્ઞાઓ ગણાવો.
- [૪] હિંદી વ્યાકરણ નીચેની બાબતોમાં ગુજરાતી વ્યાકરણથી શી રીતે ભુલું પડે છે ?
(ક) જાતિના વર્ગીકરણમાં
(ખ) વિભક્તિઓના અર્થમાં
(ગ) ક્રિયાપદોના કાળની વહેંચણીમાં

તૈયાર થાય છે

ગુજરાતમાં પ્રચલિત ૧૪૦૦૦ હિંદી શબ્દો

આપણી ભાષામાં હિંદી ભાષાને સામાન્ય હોય એવા અનેક શબ્દો છે, કેમકે બંને ભાષાઓ એક જ કુટુંબની છે. એ શબ્દો પૈકી દસ હજાર તો જેવા ગુજરાતીમાં છે તેવા જ હિંદીમાં છે, અને ચારેક હજાર જરા જુદા ઓકથી બોલાય છે. એવા બધા શબ્દોને આ પુસ્તકમાં જુદા જુદા સંગ્રહ છે.

જેઓ ભાષાનું સંશોધન કરી રહ્યા હોય તેમને, શિક્ષકોને, હિંદી માટે પાઠ્યપુસ્તક લખનારાઓને, તેમ જ સામાન્ય વાંચકવર્ગને એમ બધાને આ પુસ્તક અત્યંત ઉપયોગી થશે.

પુસ્તક તૈયાર જ છે. માત્ર પ્રેસમાં મોકલવાની દીક છે.

વાત કરતામાં બંગાળી

હિંદુસ્થાનની મુખ્ય પ્રાંત ભાષાઓમાં બંગાળી ભાષાનું સ્થાન અજોડ છે. બંગાળીનું સાહિત્ય ખૂબ વિકસેલું છે, અને અનેક બંગાળી પુસ્તકો ગુજરાતીમાં ઉતરવા માંડ્યાં છે. વળી કલકત્તા અને એની આસપાસના પ્રદેશ આપણા ગુજરાતીઓની હાટા શેરી જેવો બની ગયો છે. એટલે સાહિત્યની દૃષ્ટિએ તેમ જ વેપાર કે મુસાફરીની દૃષ્ટિએ આ ભાષાનો સંપર્ક સાધવા જેવો છે.

પરંતુ એ ભાષા શીખવામાં કેટલીક મુખ્ય મુશ્કેલીઓ પડે છે, જેની એ ભાષા શીખવાના અનુભવમાંથી પસાર થઈ ગયેલાને જ ખ્યાલ આવે. આ પુસ્તકના લેખક એ બધી મુશ્કેલીઓમાંથી પસાર થઈ ગયેલ છે. અને તેથી જેમ હિંદી માટે આ પુસ્તકમાં નવીજ શૈલીનો આશ્રય લેવાયો છે, તેમ આ બંગાળી માટેના પુસ્તકમાં પણ એ ભાષાને અનુકૂળ આવે એવી તદ્દન નવી જ પદ્ધતિ યોજવામાં આવી છે. શૈલી એવી સરળ છે કે ધંધામાં પરોવાયેલા અને કંટાળેલા માણસોને પણ એમાં રસ પડે. અને છતાં રજૂઆત એવી સચોટ છે કે હંમેશા દસ મિનિટ વાંચતાં ત્રણ ચાર માસે એ ભાષાનાં નોંધેલાં વાંચી શકાય.

આ પુસ્તક અત્યારે તૈયાર થઈ રહ્યું છે.

ઉપરનાં બંનેમાંથી કયું પુસ્તક પહેલું પ્રસિદ્ધ કરવું એનો આધાર ગ્રાહકોની માગ ઉપર હોવાથી વાચકોને પોતાના ઓર્ડરો અગાઉથી નોંધાવવા વિનંતી છે. અગાઉથી થનાર ગ્રાહકોને પુસ્તકો પ્રકટ થયે પોણી કિંમતે અને પોસ્ટે જ માફથી વી. પી. થી મોકલાશે. ગ્રાહકોએ પુસ્તક જ્યારે પ્રકટ થાય ત્યારે વી. પી. છોડાવવાનું વચન આપવા સિવાય બીજી કંઈ જ કહેવાનું કે આપવાનું નથી. દરેકની કિંમત રૂ. ૨ અને ૩ ની વચ્ચે રહેશે.

લખો:—હરિકૃષ્ણ વ્યાસ-લાડી. (કાઠિયાવાડ)

વિભાગ ત્રીજો
હિંદી ભાષાનો અભ્યાસ
[સમય ૧૨ દિવસ]

હિંદી ભાષાનો વ્યવસ્થિત અભ્યાસ તમે આ ભાગમાં જ કરો છો. કુલ ૪ પ્રકરણ છે, અને દરેક પ્રકરણ સરાસરી ૩ દિવસમાં પૂરું કરવાનું છે. અને એ ૩ દિવસમાં ૨ દિવસ પ્રકરણ વાંચવાના અને ત્રીજો દિવસ દરેક પ્રકરણના અગત્યના મુદ્દા ગોખીને યાદ કરવાનો સમજવો. તમને આશ્ચર્ય થશે કે આટલા ટૂંકા સમયમાં બધું આવડી જશે ? પણ હિંદીમાં વ્યવસ્થિત રીતે વસ્તુ રજૂ થાય તો શીખવાનું એટલું જ છે.

પ્રકરણ ૮ સું

હિંદી ભાષાના ચલાણી સિક્કા

આપણે આ પહેલાંનાં પ્રકરણોમાં હિંદી ભાષાનાં આપણને પૂર્વપરિચિત હોય એવાં તત્ત્વોનું અવલોકન કરી ગયા છીએ. અને એટલા ઉપરથી વાચકે જોયું હશે કે ગુજરાતી ભાષાના ધણાય શબ્દો, શબ્દસમૂહો, કહેવતો, તથા ભાષારચનાના પ્રકારો હિંદીમાં પણ જેવા ને તેવા જ છે. અને છતાં આપણે હિંદીમાં બોલવા પ્રયાસ કરીએ ત્યારે આપણી જીભ કોઈ અજાણ્યા તત્ત્વ આગળ અટકી પડે છે. આવાં અજાણ્યાં તત્ત્વોનો હવે આપણે અભ્યાસ કરવાનો બાકી રહે છે.

આ અપરિચિત તત્ત્વો બે પ્રકારમાં વહેંચાઈ જાય છે. એક પ્રકારમાં જરા જુદી રીતે રજૂ કરાતી ભાષાની ખાસિયતો કે શબ્દો આવે છે. અને બીજા પ્રકારમાં શબ્દોનાં વિવિધ રૂપાંતરો આવે છે. એ બન્નેનો આપણે આ અને આ પછીના પ્રકરણમાં અનુક્રમે અભ્યાસ કરીશું. એટલે આ બે પ્રકરણો આપણા અભ્યાસનાં અત્યંત મહત્ત્વનાં અંગો છે, તે સમજી શકાશે.

ભાષા રચનાના નવીન પ્રકારમાં ખાસ કરીને અપરિચિત અવ્યયો કે શબ્દોના ઉપયોગ કરવાની નવીન લઢણુ આવે છે. અને આ પ્રકરણમાં આપણે તેનો જ અભ્યાસ કરવાનો છે.

એટલે આ નીચે આવા શબ્દો કે રચનાઓ વર્ગવાર આપેલ છે. દરેક વર્ગમાં ખાસ ધ્યાન ખેંચે એવા શબ્દોને ઉપયોગમાં કેમ રેવા તે પણ નમૂનાનાં વાક્યોથી બતાવ્યું છે. અને જે શબ્દોના ઉપયોગનાં ઉદાહરણ ન આપ્યાં હોય, તે શબ્દો હિંદીમાં પણ ગુજરાતીની માફક જ વપરાય એમ સમજી લેવાનું છે.

આ પ્રકરણમાં અપાતો એકે એક શબ્દ અગર તો વાક્યરચનાનો પ્રકાર અત્યંત મહત્વનો છે. માટે એમાંથી એક પણ ધ્યાન બહાર જવા દેવાનો નથી.

અહીં અપાતા શબ્દો પૈકી જે શબ્દો થોડી ધણી નવીન રીતે વપરાય છે તેનાં જ ઉદાહરણ બાષારચનાના નવીન પ્રકારોમાં આપ્યાં છે. એ ઉદાહરણોમાં જે શબ્દો વાપરી ન બતાવ્યા હોય તે તેને મળતા ગૂજરાતી શબ્દોની માફક જ વપરાય. આ પછી આવનારા હિંદી-ગૂજરાતી અનુવાદના પ્રકરણમાં એ બાકીના શબ્દોનાં ઉદાહરણો પણ શીખનારને મળી રહેશે.

પ્રશ્ન પૂછવામાં ઉપયોગી શબ્દો

ક્યાં ?	ક્યાં ?	ક્યારે ?	કમી ?
ક્યારે ?	કબ ?	ક્યાં-કોણ ?	કૌન ?
કેવી રીતે ?	કૈસે ?	શું ?	કયા ?
કેમ ?-શી રીતે ?	કિસ તરહ ?	[આ હલ્લા બન્ને શબ્દોનાં વિવિધ રૂપો તરે થાય છે, તે આ પછીના પ્રકરણમાં આપ્યાં છે.]	
શા માટે ?	ક્યો ?		
કઈ તરફ ?	કિધર ?		

સ્થળ-કાળ-રીતના સંબંધ બતાવનારા શબ્દો

જ્યાં	જહૌં	ત્યાં	તહૌં	અહીં	યહૌં	પણે	વહૌં
જ્યારે	જબ	ત્યારે	તબ	અત્યારે	અબ		
જેવી રીતે	જ્યોં	તેવી રીતે	ત્યોં	આવી રીતે	યોં		
જેમ	જૈસે	તેમ	તૈસે	આમ	એસે	એમ	વૈસે
જેથી	જિસલિયે			આથી	હિસલિયે	એથી	ઉસલિયે
જે તરફ	જિધર	તે તરફ	તિધર	આ તરફ	હિધર	ઓ તરફ	ઉધર
જ્યારે પણ	જમી	ત્યારે જ	તમી	અત્યારે જ	અમી		

स्थान सूचक शब्दो

परिचित : (के) ऊपर, (के) नीचे, सर्वत्र, (के) समीप, (के) निकट,
(से) अलग, (के) आरपार, (से) दूर, (की) तरफ, (के) रूबरू,
(के) नज़दीक, (के) आसपास.

नवा शीअवाना :

नी आगण	के आगे	नी अभणी तरङ्ग	के दाहिने
नी पाछण	के पीछे	नी डाग्री तरङ्ग	के बाएँ
ने तणीअे	के तले	आ तरङ्ग	इस तरफ
नी सामे	के सामने	पछे-पेछी अभ्याअे	उस जगह
नी साथे	के साथ	ना तरङ्ग	की तरफ
नी अहार	के बाहर	"	की ओर
नी अंदर	के भीतर	ने ठेकाअे	की जगह
नी पासे	के पास	ने धेर-त्यां	के यहाँ
थी छेदुं-अुदुं	से परे	नी वअे	के बीच में

समय सूचक शब्दो

परिचित : आज, प्रथम, नित्य, सदा, सतत, निरंतर, बहुधा, प्रतिदिन,
हररोज़, बाद.

नवा शीअवाना :

काल	कल	छेवटे	निदान
परम दिवस	परसों	आअरे	आखिर
इरीने-पछी	फिर	अंत	अंत में
पुरत	तुरंत	वारंवार	बार-बार, बारंबार
सवारे	सबरे	धाएँ इरीने	बहुधा, अक्सर
नी पड़ेलां	के पढ़ले	वारे धडीअे	घड़ि-घड़ि
नी पछी	के पीछे	कटली ये वार	कई बार

त्यार आद	पश्चात्, अनंतर	बराबर पक्ष	पल भर भी
ज्यारे पक्ष	जब कभी	बात बातभां	बात की बात में
क्यारे ने क्यारे	कभी न कभी	हररोब-अवार नवार	आये दिन

साधन अतावनारा शब्दो

नी भद्वथी के सहारे, की बदौलत नी भारइत की मारफत, के द्वारा
ने क्षीधे के जरिए

विषय सूचक शब्दो

नी आअतभां	के बाबत	ने भरसे	के भरोसे
ना विषयभां	के विषय में	आ आअतभां	इस बारे में

हेतु अतावनारा शब्दो

ने क्षीधे	के लिये	ने कारखे	के कारण, के सबब
ने माटे	के वास्ते	ने अंगे	के हेतु, के निमित्त
ने आतर	की खातिर	ना भार्या	के मारे, मारे...के

विरोध अतावनारा शब्दो

थी विरुद्ध	के विरुद्ध	थी उलटुं	से उलटा
ना विरोधी	के खिलाफ	थी विपरीत	से विपरीत

संग्रथ अतावता शब्दो

नी साथे	के साथ, से	ने वश	के वश
नी संग्रथे	के संग	नी साथेसाथ	के साथ साथ
ना सहित	के समेत, के सहित	अेक सामहुं	निपट
ने आधीन	के आधीन		

अभाव अतावता शब्दो

सिवाय-वगर	के सिवा, के सिवाय, सिवा...के	ना वगर	के बगैर ने अदले के बदले, के पलटे
विना-वगर	के बिना, बिना...के	नी जग्याये	की जगह
रहित	से रहित	ने छोडीने	को छोड़कर
ना सिवाय	के अलावा, के अतिरिक्त		

समानता अतावता शब्दो

ना जेवुं	के समान, के तुल्य, के सदृश	ने क्षायक	के योग्य, के लायक
नी पेठे	की तरह	ना प्रमाणे	के अनुसार, के बमूजिब,
नी भाइक	की नई, की भाँति		के मुताबिक
ने भणतुं	के बराबर, के अनुरूप, सरीखा, सा	ने अनुकूल	के अनुकूल

सरभामणी करवाभां उपयोगी शब्दो

ना करतां	से, की अपेक्षा, के बनिस्वत	ना करतां कथांय से कहीं, से बढ़कर सौथी सबसे
ना करतां वधारे	से ज्यादा, से अधिक	साराभां साइं अच्छे से अच्छे
ना करतां ओधुं	से थोड़ा, से कम	

परिभाषा अतावनारा शब्दो

परिचित : बिलकुल, ऊगभग, केवल, बस, बसबर, ठीक.

नवा शीअवाना :

अहु	बहुत	जेटलुं	जितना
भोटुं	बड़ा	वाराइरती	बारी बारी से
पूरतुं	काफी	कभवार	यथाक्रम
गमे	चाहे	ओक पछी ओक	एक एक कर के
वधारे	अधिक	जरर जरर	थोड़ा थोड़ा
ओछुं	कम	गमे तेरलुं	कितना भी, चाहे
वधीने, वधारे	से बढ़कर		जितना
आटलुं	इतना	डेवण, इत	सिर्फ, केवल
ओटलुं	उतना	अभुक् अंशे	किसी हद तक

निश्चय अनिश्चय सूचयता शब्दो

परिचित : बेशक, अवश्य, जरूर, प्रायः

नवा शीअवाना :

अरेअर	सचमुच	ओकस	बेशक
खल्लु करीने	अफसर, प्रायः,	कदाय	शायद
	बहुत कर के	अ	ही

भंलुरी तथा भना अतावनारा शब्दो

हा	हैं	नहि	न-नहीं
ना	ना	भा	न-मत

जेडाणु करनारा शब्दो

परिचित : तथा, अथवा, तो, नहीं तो, किंतु, यद्यपि-तथापि, अर्थात्

नवा शीअवाना :

अने	और	केमके	क्यों कि
परंतु	किंतु, परंतु, पर,	जे के	जो कि, यद्यपि
	मगर, लेकिन,	तो पण	तो भी, तथापि
	वरन्, बल्कि	के जेथी करीने	ता कि
पण-य	भी	अटला भाटे के	इसलिये कि
अथवा	या, अथवा, किंवा,	अटला आतर	इसलिये
	वा	जेथी	जिससे
हां तो-अथवा	या तो या	जे	जो, यदि, पर
के	कि	तो	तो
आय तो-अथवा	चाहे-चाहे	अले	चाहे
न-न	न-न	अमे ते	चाहे जो
नहिं के	न कि	अमे तेहली	चाहे जितनी
नहिं तो	नहीं तो, नहיתर,	अटले सुची...के	यहाँ तक...कि
	वरना	अण्णे	मानो
आथी	इसलिये, सो	जे कदाय...तो	अगर ..तो
आथी न	इसां लिये, अतएव,	अमे तेम करीने	कैसे भी
	अतः	वणी	इस के अतिरिक्त

उद्गार सूचवता शब्दो

परिचित : शाबाश, वाह, आहा, बाप रे, राम राम, भला, अरे, चुप,
जो, धिक्, अहो

नवा शीअवाना :

आबार (थेंकस)	धन्यवाद	अेला अे	अरे, रे
हे ?	हैं	अेली अे	अरो, रो
		(मानवायक) अे	अजी
सरस	अच्छा	केम	क्यों
हं हं	हैं हैं	ठीक	ठीक

સર્વનામો

હું	મેં	કાઈ	કોઈ
તું	તૂ	કાંઈ	કુછ
તે	વહ	આપના જેવા	આપ એસે
અમે	હમ	પોત પોતાને	અપને આપ કો
તમે	તુમ	કાણુ	કૌન
તેઓ	વે	કયે	કૌનસા
આ	યહ	હર	હર, પ્રતિ, ફી
આ બધા	યે	બધું	સારા
જે-તે	જો-સો		
બધા	સબ	[આમાંનાં કેટલાંક સર્વનામોનાં વિભક્તિ પરત્વે જે રૂપાંતરો થાય છે તે ૯ મા પ્રકરણમાં આપેલાં છે.]	
પોતે-જાતે	આપ, खुद, स्वतः		
જેઓ	જો		

ભાષા રચનાના કેટલાક નવીન પ્રકારો

તને એ પુત્ર છે.	उसके दो पुत्र हैं ।
કિશોરલાલને પૂછા.	किशोरलाल को पूछो ।
આ વાત એમને કાણે કહી ?	यह बात उनसे किसने कह दी ?
મને રાત્રે ઊંઘ આવી ન હતી.	मुझे रात को निंद आई नहीं थी ।
હું બપોરે પાછો ફરીશ.	मैं दोपहर को लौटूँगा ।
હું સાંજે શહેરમાં ગયો હતો.	मैं शाम को शहर में गया था ।
સાઠમે વર્ષે તેણે નોકરી છોડી.	साठवें साल में उसने नौकरी छोड़ दी ।
નર્મદાને કિનારે એક મંદિર હતું.	नर्मदा के किनारे एक मंदिर था ।

अधाय (ओकेओके) भाषुस यास्या सब के सब आदमी चल गये ।
गया.

तुम तो बड़ा अधा भाषुसो वहाँ तो बहुत कुछ आदमी आये
आया छे.

आठे आठ इपिया हमसुं आपी आठों के आठों रुपये अभी दे दो ।
दो.

आरेक पान पनावी आपो तो ! चार ठो पान बना दीजिये तो !

अनेक मनुष्य दुःखी पीडाछ अनेकों मनुष्य दर्द से पीड़ा रहे हैं ।
रखां छे.

आया शहरमां आ अयर ईलाछ सारे शहर में यह खबर फैला चुकी
गया छे.

हिंदीमां अधां भणीने ११ सर्व- हिंदी में सब मिलाकर ग्यारह
नाम छे.

अहु कोछ पोताना धर्मने स्वर्गनी सब कोई अपना धर्म को स्वर्ग की
सीढ़ी माने छे.

भारे हलु धलु काम करवानुं मुझे अभी बहुतेरा काम करना
बाकी छे.

मेरो आशमां सारा मननमां वे अच्छे से अच्छे मकान में
रहे छे.

तमे आ थोपडी अहु ओछी आपने यह किताब बहुत कम
किंमतमां खरीदी। दाम में खरीद की।

भायुस दीठ अच्छेर दोट भणशे। (१) प्रति आदमी आधा सेर आटा
मिलेगा।

(२) फ्री आदमी आधा सेर आटा
मिलेगा।

(३) हर आदमी आधा सेर आटा
मिलेगा।

ते नदीने कठि ऐक मोटुं ऐवुं उस नदी के किनारे एक बड़ा स
आड हतुं। पेड़ था।

दोटाभां कंछ त्रयु शेर दूध हशे। लोटे में कोई तीन सेर दूध होगा

ऐवी शी वात छे ?

ऐसी कौन सी बात है ?

तमे अबने गमे तेवी भाडी आप ज़बान को कैसी ही मी
अनावे पयु तभारा हृदयनी बनाओ, पर आप के हृदय
कटुता अहार आव्या विना कटुता बाहर आये बिना न
रहेती नथी। रहती।

आप ज़बान को कैसी ही मी
बनाओ, पर आप के हृदय
कटुता बाहर आये बिना न
रहती।

गमे तेटसा दुश्मनो कम नथी,
पयु हुं तेथी डरवानो नथी।

(१) कितना भी दुश्मनों क्यों
हों, मगर मैं उनसे डरनेका
नहीं हूँ।

(२) चाहे जितना दुश्मनों हो
पर मैं उनसे डरनेका नहीं।

आपनाजेवा मोटा भायुस भारा
जेवा गरीबने घेर कथाथी !

आप ऐसे बड़े लोग मेरे गरी
खाने में कहाँ से !

तमने अनेा जेहलो संतोष थये। मुझे उसका इतना संतोष नहीं हुआ
छे अनेहलो भने नथो थये। है, जितना आपको हुआ।
आपको उसका जितना संतोष हुआ
है, मुझे नहीं हुआ है।

भीज डोअ आ वात मथुतानथी। कोइ और यह बात नहीं जानते।
अेवी कयी तरकीम छे डे जेना वडे ऐसी कौन सी तरकीब है, जिससे
तमे आवी सिद्धि संपादन आपने इतनी सिद्धि संपादन की ?
करी ?

भारो मित्र, जे अत्यार सुधी मेरा मित्र, जो अब तक चुप रहा
थूप रखो हतो, ते लाख था, लालपीला होकर बोला।
पीणो थधने ओहये।

जे काम तमे करी रखा छे ते जो काम आप कर रहे हैं, वह
अभाराभांथी डोअ करी नहि हमसे कोई कर नहीं सकेगा।
शुके।

तेओने परस्पर सारी मैत्री छे। उन्हें आपस में अच्छी मैत्री है।

हु पीते ज तमारी साथे आवीश्व। मैं खुद ही आप के साथ आऊँगा।

मे भारी भेजे ज अे काम पूरुं मैंने स्वतः वह काम खतम कर
करी नाभ्युं दिया।

आ पिस्तोल तुं साथीने तारी यह पिस्तोल तू सम्हाल के अपने
पासे राख। पास रख।

पुरुषार्थ विना सिद्धि थती नथी। (१) पुरुषार्थ के बिना सिद्धि नहीं
होती।

- (२) बिना पुरुषार्थ के सिद्धि नहीं होती ।
- अनी पासे भट्ट भागवा सिवाय (१) उसके पास मदद माँगने के
भीने काँछ उपाय न हतो. सिवाय और कुछ उपाय नहीं था ।
- (२) सिवा उसके पास मदद माँगने के, और कुछ उपाय नहीं था ।
- अनो भार्यो ते धरनी अहार न नीकल्यो. (१) डर के मारे वह घर के बाहर
ही न आया ।
- (२) मारे डर के वह घर के बाहर ही न आया ।
- हु तो तभाराथी केलेाय सुभी छुं. मैं तो आपसे कहीं सुखी हूँ ।
- आथी पधु सुंदर तणाव मे' कही इस से बढ़ कर सुंदर तालाब मैंने
लेथुं नथी. कभी नहीं देखा ।
- तणाव करतां नही सुंदर छे. तालाब की अपेक्षा (के बनिस्बत)
नदी सुंदर है ।
- तभारे कारणे भारे अघडो वेयातो तुम्हारे कारण मुझे लड़ाई मोक
लेवो पड्यो. लेनी पड़ी ।
- आ स'अ'बभां हु काँछ लथुतो इस जरिफ में मैं कुछ जानता
नथी. नहीं हूँ ।
- भीन' सभ न करेशी, नहिउतर दूसरा विवाह न करना, वरना मेरे
भारां अय्यांनी दुईशा थरी. बच्चों की बुर्दशा हो जायगी ।

ते अट मोटरमां गयी गयो। वह झट से मोटर पर चढ़ गया।

आ वृक्ष छिपरथी गाउ गाऊं इण इस पेड़ पर से गाड़ियों फल
गितरशे। उतरेंगे।

आ देवालयमां हर वर्षे भक्षुअंधी इस देवालय में प्रति वर्ष मनो चंदन
सुअउ वपराय छे। इस्तेमाल किया जाता है।

भक्षु कांछि भंदिर जेवुं देआय छे वहाँ पर मंदिर के जैसा कुछ
ते थुं छे? दिखाई देता है, वह क्या है?

आनी सांभगेली बात पर विश्वास ऐसी सुन्नी हुई बात पर विश्वास
भूकवो ते ठीक नथी। करना ठीक नहीं है।

अभने सीनेमाभांघी घेर आवतां हमको सीनेमा से घर लौटते
रात थछि नथे। रात हो जायगी।

आ अनाव अन्याने डेटलांक वर्षो इस घटना को हुए कितने एक वर्ष
बीती गयां। बीत गए।

भाराथी आली शकतुं नथी- मुझे चला नहीं जाता।
बलातुं नथी।

आ ओन्ने उपाडी शकाशे नहि। यह बोझ नहीं उठाया जायगा।

प्रकाश अने शिरीष सिपायना प्रकाश और शिरोष को छोड़कर
आक्रीना अघा आवी गया छे। और सब आ गये हैं।

भारी अक्ल अहेर भारी गधनथी मेरी अक्ल मारी नहीं गई है जो
के तारी सहायता भायुं। तेरी घहयता भाँगूँ।

अधा भायुसो, के जेओ त्यां हाजर सब लोग, जो वहाँ मौजूद थे,
हता, तेओ यर्या करवा लाग्या। चर्चा करने लगे।

केवी सरस बात ! क्या अच्छी बात !

तमे य थुं केध भायुस छो !—तमे तुम भी क्या आदमी हो !
ते केवा भायुस छो !

गाडे व्हीसल भारी छे, ओरले हवे गार्ड ने व्हीसल दे दी है, सो अब
भेयतायु करवानो समय नही खींचातानी करनेका समय नहीं
नथी। है।

तभारे कांछ नहि तो पयु अनी तुम्हारे कम से कम उसकी बात
वात तो सांलगवी जेधती सुननी चाहिय थी।
हती।

ज्यारे ज्यारे पयु तमे मुश्कलीमां जब कभी आप मुसीबत में हों,
हो त्यारे भने याद करशो। मुझे याद करना।

गाडी यादी गध, हवे आप केभ गाड़ी चल गई, अब आप क्यों कर
करिने गाम जशो ? गाँव जायेंगे ?

बलुं करिने कनैयालाव अत्यारे बहुत करके कनैयालाल अभी घर
धेर ज हशे। पर ही होंगे।

हुं तो तैयार ज भेडो थुं, तभारा मैं तो तैयार होकर ही बैठा था,
आववा पूरती ज पार हती। आप के आने भर की ही
देर थी।

हुं सवार सांझ ऐनी तपास मैं सांझ-सवेरे उसकी देखभाल
राभवा आवतो रहुं छुं. करने आता रहता हूँ ।

ऐसे अज्ञातों सर्प पर पग उसने अनजाने सर्प पर पाँव रख
भूक्यो. दिया ।

शुं शेः, भारे भाल आप नेशे क्या सेठजी, मेरा माल आप देखेंगे
पणु नहीं ? तक नहीं ?

तमे लले भने न कहो, पणु तभारा आप चाहे मुझसे न कहो, परंतु
भों उपरथी हुं तभारा विचारो आप के मुँह पर से मैं आपके
वांगी शकुं छुं. विचारों को पढ़ सकता हूँ ।

वणी (आ उपरांत) हुं ऐ पणु इसके अतिरिक्त मैं वह भी देख
नोर्ध शकुं छुं के नो के तमे सकता हूँ कि यद्यपि आप अब
अत्यारे कांर्ध कहेवा भागता कुछ कहना नहीं चाहते हो,
नथी तो पणु तभारा हईनी तथापि आपके दर्द की बात
वात भने कल्ला विना तभारा मुझसे कहे बिना आपका
हृदयनो ओनो गितरवानो नथी. हृदय का बोझ नहीं उतरेगा ।

हुं तेभने ओणभतो नथी पणु मैं उनको पहचानता नहीं हूँ, वरन्
ते सारा भाणुस छे ऐटलुं (किंतु) इतना जानता हूँ कि
नणुं छुं. वे अच्छे आदमी हैं ।

आथी हुं कहुं छुं के तभारा इसलिये मैं कहता हूँ कि आपके
पुत्रने तेभनी साथे कलकत्ता लड़के को उनकी साथ में
भोकलो. कलकत्ता भेजो ।

हुं इक्त द्वध पीऊँश. मैं सिर्फ (केवल) दूध पीऊँगा ।

પ્રશ્નો ૮

[૧] નીચેના ગુજરાતી શબ્દોને મળતા હિંદી શબ્દો આપો :

થી છેડું-જુડું, ને ઘેર, છેવટે, બાણું કરીને, ત્યારબાદ,
જરા વાર પશુ, દરરોજ, ની મદદથી, ને લીધે, ની બાબતમાં,
ને કારણે, થી વિરૂદ્ધ, એક સામંતું, ની જગ્યાએ, ને છોડીને,
ની માફક, ના પ્રમાણે, ના કરતાં, ના કરતાં કયાંય. પૂરતું,
ગમે..., વારા ફરતી, એક પછી એક, ગમે તેટલું, અમુક
અંશે, ખરેખર, કદાચ, આથી જ, જાણે, ગમે તેમ કરીને,
વળી, આભાર-થેંકસ, અરે (માનવાચક), પોતે-જાતે, પોત
પોતાને, દર.

[૨] નીચેનાં વાક્યોના હિંદીમાં અનુવાદ કરો :

હું બપોરે પાછો ફરીશ.

ત્યાં તો બધા માણસો આવ્યા છે.

હિંદીમાં બધાં મળીને ૧૧ સર્વનામ છે.

માણસ દોઠ અચ્છેર લોટ મળશે.

મેં મારી જાતે જ એ કામ પૂરું કરી નાખ્યું.

આ પિસ્તોલ તું સાચવીને તારી પાસે રાખ.

આ બનાવ બન્યાને કેટલાંક વર્ષો વીતી ગયાં.

પ્રકાશ અને શિરીષ સિવાયના બાકીના બધા આવી ગયા છે.

તમારે કાંઈ નહિ તો પશુ એની વાત તો સાંભળવી જોઈતી હતી.

તમારા આવવા પૂરતી જ વાર હતી.

પ્રકરણ ૯ મું

હિંદી શબ્દોનાં રૂપાંતર

આપણને આપણી માતૃભાષા ન હોય એવી બીજી કોઈ પણ ભાષા બોલતી કે લખતી વખતે એક અનુભવ હમેશાં થાય છે, કે અમુક શબ્દ આપણે જાણતા હોઈએ છતાં વાક્યમાં તેને વાપરી શકતા નથી. જેમકે ‘લખવું’ એ ક્રિયા બતાવવા માટે હિંદીમાં ‘લિખના’ શબ્દ છે. વળી ‘લખીશ’ એમ કહેવા માટે એમાં કયાંક ‘ગા’ ઉમેરવો પડે છે, એમ પણ આપણે જાણતા હોઈએ છીએ. પણ ‘લિખુંગા’ ‘લિખૂંગા’ કે ‘લિખૂંગા’ એ ત્રણમાંથી કયું રૂપ સાચું એ પ્રશ્ન થઈ પડે છે. એ જ મુજબ હિંદીમાં સ્ત્રી શબ્દ છે. પણ ‘સ્ત્રીઓ’ કહેવા માટે ‘સ્ત્રીઓ’, ‘સ્ત્રીયાં’, ‘સ્ત્રીયાં’ કે ‘સ્ત્રીયો’ એ બધાંમાંથી શું કહેવું એ પણ શરૂઆત કરનારને એવો જ વિકટ પ્રશ્ન થઈ પડે છે. અને ‘મારા ઘરમાં’ કહેવા માટે ‘મેરા ઘરમેં’ ‘મેરે ઘરમેં’ કે ‘મેરે ઘર મેં’ એમાંથી શું લખવું એ પણ એવો જ પ્રશ્ન છે.

આ અનિશ્ચિતતામાંથી માર્ગ કાઢવા માટે જે જે હિંદી શબ્દોનાં એક કરતાં વધુ રૂપાંતરો થઈ શકતાં હોય તેનો આપણે અભ્યાસ કરવો જોઈએ. સામાન્ય રીતે આ અભ્યાસની રીત એવી છે કે શીખનાર આગળ વ્યાકરણના નિયમો મૂકવામાં આવે છે, કેમકે શબ્દોનાં રૂપાંતર એ વ્યાકરણનો જ એક વિભાગ છે. પણ એમાં વળી વ્યાકરણની પરિભાષા શીખવી પડે છે, અને તેથી કામ બમણું અથડાઈ જતી જાય છે.

આ બધી તકલીફમાંથી બચવા માટે આપણે આ પ્રકરણમાં વ્યાકરણની પરિભાષાનો કે નિયમોનો બને એટલો ઓછો ઉપયોગ કરીને બને એટલાં વધુ રૂપાંતરોનો અભ્યાસ કરવા પ્રયાસ કરીશું.

વળી સામાન્ય રીતે પાઠ્ય પુસ્તકોમાં બને છે તેમ આ રૂપાંતરોના જુદા જુદા પ્રકારને જુદાં જુદાં પ્રકરણોમાં વહેંચવાને બદલે એક જ પ્રકરણમાં આપણે બધા પ્રકાર જોઈ જઈશું. આથી ન્યારે પણ શીખનારને કોઈ પણ રૂપાંતર સંબંધે પ્રશ્ન ઊઠે ત્યારે આ એક જ પ્રકરણમાં જોઈ જવાથી તેનું સમાધાન થઈ શકશે. અને એક પ્રકરણ નીચે આમ વ્યાકરણનો સાર ખેંચી આપેલો હોવાથી શીખનારને તે યાદ રાખવાં પણ રહેલાં પડશે.

શુદ્ધ હિંદી બોલતાં શીખવા માટે આ બધાં રૂપાંતરો બિલકુલ જૂલ રહિત આવડતાં હોવાં જરૂરનાં છે. માટે એકે એક રૂપ બ્યાનપૂર્વક જોઈ જાઓ, અને બની શકે ત્યાં હિંદી શબ્દોને કાગળથી દાખી રાખી તમારી જાતે એનાં રૂપાંતરો બનાવવા પ્રયાસ કરો. અને પછી જ્યાં જ્યાં તમારી જૂલ પડતી હોય એવા એકે એક રૂપને વીણી વીણીને તેની નીચે પેન્સીલથી લીટી દોરી દો. આગળ જતાં તમને હિંદીનો અભ્યાસ વધે, અને એ પ્રકારની ભૂલો કરતા તમે બંધ થાઓ, તેમ તેમ બિનજરૂરી લીટીઓને રબરથી ચેકતા રહો. આમ કરવાથી ભૂલોવાળાં તરવો તમારી દૃષ્ટિ સામે સતત રહ્યા કરશે, અને થોડા જ વખતમાં બધી ભૂલો સુધરી જશે.

આ પહેલાંના કે પછીના કોઈ પણ પ્રકરણમાં લેખકે તમારી પાસેથી સખ્ત કામ માગ્યું નથી. અને તેથી આ એક પ્રકરણમાં એવું કામ માગવાનો હક્ક રહે છે. અને દિલ દર્દને તમે આ પ્રકરણમાં સખ્ત કામ કરવા તૈયાર હશો તો હિંદી ભાષાની આખી રગ તમારા હાથમાં આવી જશે.

जतिनां रूपांतर

ई प्रत्यय लगाडीने	लडका-लडकी बँदर-बँदरी	काका-काकी
इया प्रत्यय लगाडीने	कुत्ता-कुतिया	बुड्ढा-बुड्ढिया
इन प्रत्यय लगाडीने	सुनार-सुनारिन	खुहार-खुहारिन
नी प्रत्यय लगाडीने	ऊँट-ऊँटनी	सिंह-सिंहनी
आनी प्रत्यय लगाडीने	सेठ-सेठानी	देवर-देवरानी
आइन प्रत्यय लगाडीने	ठाकुर-ठाकुराइन	बनिया-बनियाइन

वचननां रूपांतर

पुर्लिंग

अंतना आ नेा ए करवाथी	बच्चा-बच्चे (छोकरा-छोकरा)	घोड़ा-घोड़े (घोड़ा-घोड़ा)
अहुवचनभां अने रीतनां रुप	बापदादा-बापदादे, (आपदादा)	मुखिया-मुखिये (मुખियाओ)

अेकवचन तथा अहुवचनभां सरभां रुप	काका, दादा, मामा, नाना पंडा सूरमा बालक, मुनि, पक्षी, डाकू, चौबे, रासो, जौ ऋषि-ऋषि लोग, आर्य-आर्य लोग
-----------------------------------	--

स्त्रीलिंग

अ नेा ऐ करवाथी	बहिन-बहिनैं, गाय-गाएँ, बात-बातें
इ-ई नेा इँया करवाथी	शक्ति-शक्तियाँ, टोपी-टोपियाँ, रानी- रानियाँ

या नो याँ करवाथी

बुढ़िया-बुढ़ियाँ, डिबिया-डिबियाँ

ऐं छमेरवाथी

लता-लताएँ, माता-माताएँ, बहू-बहुएँ

गौ-गौएँ

विक्रिनां रूपांतर

विक्रिना प्रत्यये।

[अक वचन]

[बहुवचन]

बालक ने आणके

बालकों ने

बालक को आणकने-तरङ्-भाङे-साङे

,, को

बालक से आणक वडे-थी-थडी

,, से

बालक का-की-के आणकनो-नी-नाँ

,, का-की-के

बालक में आणकभाँ

,, में

प्रत्यये लगाउतां रेखारे।

पुर्लिंग

भूण शृङ्

अकवचन

बहुवचन

बालक

बालक में

बालकों में

लङ्का

लङ्के में

लङ्कों में

राजा

राजा में

राजाओं में

मुनि

मुनि में

मुनियों में

माली

माली में

मालियों में

साधु

साधु में

साधुओं में

स्त्रीलिंग

बहिन

बहिन में

बहिनों में

शाला

शाला में

शालाओं में

બુદ્ધિયા	બુદ્ધિયા મેં	બુદ્ધિયોં મેં
શક્તિ	શક્તિ મેં	શક્તિયોં મેં
દેવી	દેવી મેં	દેવિયોં મેં
ધેનુ	ધેનુ મેં	ધેનુઓં મેં
બહુ	બહુ મેં	બહુઓં મેં
ગૌ	ગૌ મેં	ગૌઓં મેં

સૂચના :

ઉપર ફક્ત મેં પ્રત્યય સાથે જ બધાં રૂપાંતરોના નમૂના આપ્યા છે. પણ એ જ મુજબ ને, કો, સે, કા એ ચારે પ્રત્યયો માટે સમજવું. આ બધા પ્રત્યયો નામથી જુદા લખાય છે તે ખ્યાલમાં રાખવું.

આ રૂપાંતરોમાં પ્રત્યય વિનાની પહેલી વિભક્તિ તથા સંબોધન એ બેનો સમાવેશ થતો નથી. એને માટે હવે પછી સમજાવ્યું છે.

પ્રત્યય ન હોય ત્યારે

ત્યારે વિભક્તિનો પ્રત્યય લગાડવાનો ન હોય ત્યારે એટલે કે પહેલી વિભક્તિમાં આગળ વચનનાં રૂપાંતર આવી ગયાં છે તે મુજબ એકવચન કે બહુવચનમાં જરૂર મુજબ શબ્દ વાપરવો :

સંબોધનનાં રૂપાંતર

(હે બાળક-હે બાળકો)

હે બાલક-બાલકો
હે લડકે-લડકો
હે રાજા-રાજાઓ
હે મુનિ-મુનિયો
હે માલી-માલિયો
હે સાધુ-સાધુઓ
હે ડાકુ-ડાકુઓ

હે બહિન-બહિનો
હે શાલા-શાલાઓ
હે બુદ્ધિયા-બુદ્ધિયો
હે શક્તિ-શક્તિયો
હે દેવી-દેવિઓ
હે ધેનુ-ધેનુઓ
હે બહુ-બહુઓ
હે ગૌ-ગૌઓ

सर्वनामने दाशता ।वर्षाकृतिना प्रत्ययो

मैं (हूँ)	ने=अने	को=ने-भाटे	से=वडे-थो	का=नुं	मैं=भां	मैंही
हम (अभे-आपणे)	मैंने	मुझे-मुझको	मुझसे	मेरा-रे-री	मुझमें	हमीं
तू (तुं)	हमने	हमें-हमको	हमसे	हमारा-रे-री	हममें	तूही
तुम (तभे)	तूने	तुझे-तुझको	तुझसे	तेरा-रे-री	तुझमें	तुम्हीं
यह (आ)	तुमने	तुम्हें-तुमको	तुमसे	तुम्हारा-रे-री	तुममें	यही
ये (आ थधा)	इसने	इसे-इसको	इससे	इसका-के-की	इसमें	इन्हीं
वह (ते)	इन्हींने-इनने	इन्हें-इनको	इनसे	इनका-के-की	इनमें	वही
वे (तेआ)	उसने	उसे-उसको	उससे	उसका-के-की	उसमें	उन्ही
सो (...ते)	उन्हींने-उनने	उन्हें-उनको	उनसे	उनका-के-की	उनमें	सोई
” (...तेआ)	तिसने	तिसे-तिसको	तिससे	तिसका-के-की	तिसमें	
जो (ने)	तिन्होंने-तिसने	तिन्हें-तिनको	तिनसे	तिनका-के-की	तिनमें	
” (नेआ)	जिसने	जिसे-जिसको	जिससे	जिसका-के-की	जिसमें	
	जिन्होंने-जिनने	जिन्हें-जिनको	जिनसे	जिनका-के-की	जिनमें	

कौन (डाथु-डथे।)	किसने	किसे-किसको	किससे	किसका-के-की	किसमें
” (डाथु-डथा।)	किन्होंने-किनने	किन्हें-किनको	किनसे	किनका-के-की	किनमें
क्या (थु)	क्या	काहेको	काहेसे	काहेका-के-की	काहेमें
कोई (डाई)	किसी ने	किसी को	किसी से	किसी का-के-की	किसी में
आप (पोते)	आप	आपको-अपने को	आपसे-अपनेसे	अपना-ने-नी	आपमें-अपनेमें
आप लोग (आप)	आप लोगोंने	आप लोगों को	आप लोगों से	आप लोगों का	आप लोगों में

[न्यां लप्पे ३५ छे त्यां पड़ेछुं ३५ वंधु शिष्ट समजहुं]

[हिंदीमां सारमा भाष्यसने भोट धखुं करीने आप नो विशेष प्रयोग थाय छे. तुम शब्द पोतानाथी उभर, ज्ञान के सामानिक इक्षाभां ओक अंश नीयिनी व्यक्तिअने उद्देशवा भोट छे.]

सर्वनामोभां अवधारणु

ओकवचनमां [ई लगाइवो] भते न = मुझी को तेमां न = उसी में
 बहुवचन [हीं इ ई लगाइवो] तभारा न वडे = तुम्हीं से तेओमां न = उन्हीं में

સર્વનામો ઉપરથી બનતાં વિશેષણો

સર્વનામ	એ સર્વનામનું રૂપ	એ સર્વનામ ઉપરથી બનેલું પરિમાણવાચક વિશેષણ	એ સર્વનામ ઉપરથી બનેલું ગુણવાચક વિશેષણ
યહ (આ)	હસ (આ...)	હતના (આટલું)	એસ (આવું)
બહ (એ)	ઉસ (એ...)	ઉતના (એટલું)	વૈસા (એવું)
સો (તે)	તિસ (તે...)	તિતના (તેટલું)	તૈસા (તેવું)
જો (તે)	જિસ (તે...)	જિતના (તેટલું)	જૈસા (તેવું)
કૌન (કાણે)	કિસ (કા...)	કિતના (કેટલું)	કૈસા (કેવું)

નામ, વિભક્તિ વચનનાં રૂપાંતર

એસા લડંકા	એસી લડંકી	એસે લડંકે કો
કૌનસા લડંકા	કૌનસી લડંકી	કૌનસે લડંકે કો
યહ લડંકા	હસ લડંકે કો	હન લડંકો કો
બહ આદમી	ઉસ આદમી સે	હન આદમીયો સે

हिंदीभां संख्याओ

[एक]	ग्यारह	इक्कीस	इक्कीस	[इक्तालीस]	इक्कावन	इकसठ	इकहत्तर	इक्यासी	इक्यानबे
दो	बारह	बाईस	बत्तीस	बयालीस	[बावन]	[बासठ]	बहत्तर	बयासी	बानबे
तीन	तेरह	तेईस	तैतीस	[तेंतालीस]	तिरपन	तिसठ	तिहत्तर	तिरासी	तिरनबे
[चार]	चौदह	चौबीस	चौतीस	चौवालीस	चौवन	चौसठ	चौहत्तर	चौरासी	चौरानबे
[पाँच]	पंद्रह	[पचीस]	पैंतीस	पैंतालीस	पचपन	पैंसठ	पचहत्तर	पचासी	पंचानबे
छः	सोलह	छन्वीस	छत्तीस	छियालीस	[छप्पन]	छियासठ	छिहत्तर	छियासी	छियानबे
[सात]	सत्रह	सत्ताईस	सैंतीस	सैंतालीस	[सत्तावन]	[सडसठ]	सतहत्तर	सत्तासी	सत्तानबे
[आठ]	अठ्ठारह	अठ्ठाईस	अड़तीस	[अड़तालीस]	[अठ्ठावन]	[अडसठ]	अठहत्तर	अठ्ठासी	अठ्ठानबे
नौ	उन्नीस	उन्तीस	उंतालीस	उनचास	उनसठ	उनहत्तर	उनासी	नवासी	निनानबे
[दस]	बीस	तीस	[चालीस]	[पचास]	[साठ]	सत्तर	अस्सी	नब्बे	सौ

सौ हजार लाख करोड़ अरब
पाव, आधा, पौन, सवा, डेढ़, अढ़ाई, साडे तीन, पौने दो पगेरे.

સંખ્યાઓ ઉપરથી અનતા શબ્દો

પાવ (પા), આઘા (અર્ધ), પૌન (પોણ), સવા (સવા), ઢેઢ (દાઢ),
પૌને દો (પોણા બે), અઢાઈ (અઢી), સાઢે ત્રીન (સાડા ત્રણ), ઢાઈ સૌ
(અઢી સો).

એક (એક), દસ (દસ), સૌ (સો), હજાર (હજાર), લાખ (લાખ),
કરોડ (કરોડ), અરબ (અબબ), કરબ (અર્બ).

પહેલું, બીજું, ઈ. [વૈ]

પહેલા, દ્વસરા, ત્રાસરા, ચૌથા, પૈંચવૈં, છઠ્ઠા, સાતવૈં, આઠવૈં,
દસવૈં, પંદ્રહવૈં, પચાસવૈં, એક સૌ પૈંચવૈં. (બાકીનાં બધાંને વૈં
લાગવાથી ' મું ' સમજાય છે.)

બમણું, ત્રમણું, ચારગણું, ઈ. [ગુના]

દુગુના (દૂના), ત્રિગુના, ચૌગુના, પૈંચગુના, છગુના, સતગુના, અઠગુના,
નૌગુના, દસગુના, સૌગુના (બાકીનાં બધાંને ગુના લગાડવાથી ' ગણું '
સૂચવાય છે.)

એકવડું, બેવડું, ઈ. [હરા]

એકહરા, દુહરા, ત્રિહરા, ચૌહરા, પૈંચહરા, છહરા (બાકીનાં બધાંને
ગુના ની માફક હરા લગાડવાથી ' વડું ' સૂચવાય છે.)

अने, तरे, आरेय, ध. [ओ]

दोनों, तीनों, चारों, पाँचों, छठों, सोलहों, चालीसों, अनेकों
(आधीना अधाने ओं लगाइवाथी 'अे य' अे अथ' उपने छे.
एक नुं अकेला = अेकलु.)

आ कारान्त विशेषणनां रूपांतर

मेरा	मेरे	मेरी
ऐसा	ऐसे	ऐसी
छोटा	छोटे	छोटी

आ कारान्त ३५ : छोटा लड़का, बड़ा घर, ऐसा स्वरूप,
ऐसा आदमी

ए कारान्त ३५ : छोटे लड़के, बड़े घर में, ऐसे स्वरूप से,
ऐसे आदमी को, छोटे लड़के सहित

ई कारान्त ३५ : छोटी लड़की, छोटी लड़कियाँ, छोटी लड़की का,
छोटी लड़कियाँ सहित

[आ कारान्त सिवाय भीन' विशेषणनां आ नतनां रूपांतर यतां नथी.]

होना (थयुं-होयुं)नां इयांतर

मैं-हूँ	तू-तु	वह-ते	हम-अमे	तुम-तमे	आप-आप	वे-तेआ
हूँ, छुं, घं.	हूँ	हूँ	हूँ	हो	हूँ	हूँ
हूँ, छो, घं.	या (थी)	या (थी)	ये (थी)	ये (थी)	ये (थी)	ये (थी)
हूँ, छो, घं.	होवेगा	होगा-होवेगा	होगे-होवेंगे	होगे-होवेंगे	होगे-होवेंगे	होगे-होवेंगे
हूँ, छो, घं.	(होवेंगी)	(होगी-होवेगी)	(होगी-होवेंगी)	(होगी)	(होगी-होवेंगी)	(होगी-होवेंगी)
हूँ, छो, घं.	हो-होवे	हो-होवे	हो-होवें	होयो-हो	हो-होवें	हो-होवें
हूँ, छो, घं.	होता (-ती)	होता (-ती)	होते (-ती)	होते (-ती)	होते (-ती)	होते (-ती)

पुंलिंग

थयुं-होयुं	: होना
थयुं-थयेयुं	: हुआ-हुए-हुई-हुई
थयंन	: होकर-हो करके
थयुं	: होता-होते-होती-होतीं

थयानुं-थनार	: होनेवाला-ले-ली
थयं २हेयुं	: होता हुआ, होते हुए, होती हुई
थयं ७	: होते ही
थयं न	: हुए

धातुञ्चोनां कृदन्तो

कृदन्तुं' हिंदीमां नाम	गुणरतीमां तेना अर्थ	चलना (याधवुं)	नभूना
धातु	याधवुं, भेणवुं	चल (चलंत)	पा
कर्तृवाचक संज्ञा	याधनाइं, भेणववानुं	चलनेवाला	पानेवाला
वर्तमानकालिक कृदंत	याधतुं, भेणवी रहेलुं	चलता हुआ	पाता हुआ
भूतकालिक कृदंत	याधेलुं, भेणवेलुं	चला हुआ	पाया हुआ
पूर्वकालिक कृदंत	याधीने, भेणचीने	चल, चलकर	पा, पाकर
तत्कालिक कृदंत	याधतां न, भेणवतां वेत	चलते ही	पाते ही
अपूर्ण क्रियाद्योतक कृदंत	याधतुं नतुं, भेणवी रहेतुं	चलते हुए	पाते हुए
पूर्ण क्रियाद्योतक कृदंत	याध्या गयेधा, भेणवी रहेलुं	चले हुए	पाए हुए

चलने को याधवाने

चलने का याधवानुं

चलने से याधवाथी, इरतां, वउ

चलने में याधवाभां

ધાતુઓનાં ભૂતકાલિક કૃદંતો

ચાલવું-ચાલ્યો	ચલના-ચલા (ચલે, ચલી)
બોલવું-બોલ્યો	બોલના-બોલા, (બોલે, બોલો)
લાવવું-લાવ્યો	લાના-લાયા, (લાયે-લાए, લાયો-લાई)
પીવું-પીધું	પીના-પિયા (પિયે, પી)
ઁલવું-ઁલ્યું	હૂના-હૂઆ (હુए, હુई)
ઁવું-ઁયું	હોના-હુઆ (હુए, હુई)
કરવું-કર્યું	કરના-કર્યા (કિયે, કી)
દેવું-દીધું	દેના-દિયા (દિયે, દી)
જાવું-જાયું	જાના-ગયા (ગયે, ગई)
મરવું-મુઢિ	મરના-મુઆ, મરા (મુए, મુई)
લેવું-લીધું	લેના-લિયા (લિયે, લી)

ઉપરનાં કૃદંતોમાં બોલા-બોલે-બોલી એમ ત્રણ ત્રણ રૂપાંતર જાતિ-વચન પરત્વે થાય છે.

આ રૂપાંતર કરતી વખતે યા નાં યે-ए અને યી-ई એમ બબ્બે રૂપાંતર થશે.

ક્રિયાપદના મિશ્રકાળ

ક્રિયાપદના વર્તમાનકૃદંત (ચલતા) કે ભૂતકૃદંત (ચલા)ની સાથે હોના (થવું)નાં વિવિધ રૂપાંતરો મૂકવાથી જુદા જુદા કાળ અને છે તેના 'હું' શબ્દ સાથેના નમૂના આ નીચે આપ્યા છે. આ સિવાયના 'તું, તમે' વગેરે સર્વનામો સાથેનાં રૂપ બનાવવા માટે 'ચલતા-ચલતે-ચલતી' એ ત્રણમાંથી અકુફૂળ રૂપ સાથે અગાઉ આપેલાં હોના નાં બાકીનાં રૂપ મૂકી શકાશે.

હું ચાલું છું : मैं चलता हूँ

હું ચાલતો હતો : मैं चलता था

હું ચાલતો હર્ષશ્ચ : मैं चलता होऊँगा

હું ચાલતો હોઉં : मैं चलता होऊँ

હું ચાલતો હોત : मैं चलता होता

હું ચાલ્યો છું : मैं चला हूँ

હું ચાલ્યો હતો : मैं चला था

હું ચાલ્યો હર્ષશ્ચ : मैं चला होऊँगा

હું ચાલ્યો હોઉં : मैं चला होऊँ

હું ચાલ્યો હોત : मैं चला होता

चलना (याधुं)नां अणभां इ पांतर

मैं-हुं	तू-उं	वह-ते	हम-अभे,	आप-आप	वे-तेआ।
ने हुं याधुं	चले	चले	चलें	चलो	चलें
याधो	चल	"	"	"	"
हुं यादीश	चलूँगा	(-गी)	चलेगा	(-गी)	चलेंगे (-गी)
याधो-याधभे					चलिए, चलिएगा
तभारै याधुं	चलना, चलियो			चलना-चलियो	चलिएगा
हुं याधत	चलता (-ती)	चलता (-ती)	चलते (-ती)	चलते (-ती)	चलते (ती)
हुं याध्यो	चला (-ली)	चला (-ली)	चले (-ली)	चले (-ली)	चले (ली)

भूतअण :

मैं चला = हुं याध्यो।

मैं ने खाया = भें भाधुं।

मैं ने किताब पढ़ी = भें योपडी वांझ।

मैं ने बिछी को भगाया = भें बिछाडीने नखाडी।

એ કે નવીનતા।

लड़की	ने	माता	को	बुलाया
कैदी	ने	तमाकू	को	छिपाया
बालक	ने	किताब	को	फाड़ दिया
शाला	ने	एक ह्वी	को	सताया

આવાં વાક્યાંમાં ને અને કો બન્ને પ્રત્યયો આવ્યા છે ત્યાં બુલ્યા નેવાં સાદા રૂપમાં ક્રિયાપદ મૂકાય છે. [ગુજરાતી ભાષા નાણુનારને એમ થશે કે ત્યાં બુલાર્હેત તોનીકાગત. પણ હિંદી ભાષામાં ભાષારૈદી આ નતની છે.

શ્રોતાઃ કૃષોની સરખામણી

चलना	जाना	लेना-देना	पीना	पाना
यादवुं	भवुं	देवुं-देवुं	पीवुं	भेणववुं
आप	जाइए	लीजिये	पीजिये	पाइए
वह	जविगा-जायगा	लेगा-लेवेगा	पीयेगा-पीयेगा	पाएगा-पावेगा-पायगा
वे	जावेंगे-जावेंगे	लेगे-लेवेंगे	पीएँगे-पीवेंगे	पाएँगे-पावेंगे-पायेंगे
हम	जाँएँ-जावें-जावें	लेवें	पीएँ-पीवें	पाएँ-पावें-पायें

वाच्य

कर्तृवाच्य-कर्तरी प्रयोग

कर्मवाच्य-कर्मणी प्रयोग

[क्रियापदने कर्म न होय तो आ भावेप्रयोग
अथवा भाववाच्य कहैवाय छे.]

जेवुं	देखना	जेवावुं	देखा जाना
जेवुं	देखता हुआ	जेवावुं	देखा जाता हुआ
जेथुं-जेथैलुं	देखा	जेवाथुं-जेवाथलुं	देखा गया, देखा हुआ
जेध ने	देखकर	जेवाधने	देखा जाकर
जेतां न	देखते ही	जेवातां न	देखे जाते ही
जेतां जेतां	देखते हुए	जेवातां जेवातां	देखे जाते हुए
जेथाने	देखे हुए	जेवाथाने	देखे गये हुए
जेनार	देखने वाला	जेवावानुं-जेवानार	देखे जानेवाला

हुं जेडिं छुं = मैं देखता हूँ

भाराथी जेवाय छे = मुझसे देखा जाता है

[अधा काननां ३५ देखा जाना अक स्वतंत्र क्रियापद होय अम करी शक्य.]

संयुक्त क्रियाओ

भाना (आववुं, जरी रहेवुं) उनकी आँखों में आँसु भर आये :
अमनी आपोभां आंसु भरार्ध
आव्यां.

उठना (ठठवुं)

मेरी बात सुनकर वह चौक उठा : भारी
वात साँलणीने ते यमकी ठठयो.

करना (करवुं)

यह काम मेरे सुपुर्द किया गया : आ
काम मने सुप्रद करवाभां आव्युं.

चाहना (छंछुं, जर होवी) अब मुझे जाना चाहिए : हवे भारे
जुं नोछंओ.

चुकना (चुकं, छुकी जं, पूरूं मैं यह किताब पढ़ चुका हूं : छुं आ
करं) योपड़ी वांछी चुकचो छुं.

जाना (जं) उसका सिर टूट गया : ओनुं माथुं
भांगी गयूं.

मुझसे चला नहीं जाता : भाराथी
यक्षातुं नथी.

देना (देवुं, रज आपवी) मुझे जाने दो : भने जवा दे.

डालना (नाप्पुं, पूरूं करं) तुमने इसमें अड़चन डाली : तमे
आभां अड्यथु नाप्पी.

पढ़ना (पडुं, इरज पडवी) तुझे यह काम करना पड़ेगा : तारे आ
काम करवुं पडशे.

पाना (भेजवुं, शकं) तू यहाँ से जाने न पावेगा : तुं अडिंथी
जर्भ शकरी नडि.

बनना (बनवुं, थवुं, थर्भ शकं) लड़के से किताब पढ़ते नहीं बनती :
छोकराथी योपड़ी वांछी शकाती
नथी.

रहना (रहेवुं, जररी राप्पुं) पानी बरसता रहेगा : वरसाद वरस्या
करशे.

लगना (लागवुं, मांडवुं) तुम बोलने लगा : तुं भोखवा मांड्यो.

लेना (लेवुं) मैंने रुपये ले लिये : भें इपीआ लर्भ
लीधा.

सकना (शकं) तुम भी आ सकोगे : तमे पयु आवी
शकरी.

होना (थवुं, होवुं, जर होवी) मुझसे यह नहीं होगा : भाराथी ओ
थर्भ शकरी नडि.

यौगिक धातुओं

मूल धातु [पोते न कांई किया करे ये अर्थ]	सकर्मक धातु [कोइ कर्म पर किया आरोपाय ये अर्थ]	प्रेरणार्थक धातु [कोइने ये किया करवा प्रेरवानो अर्थ]
गिरना-पड़वुं	गिराना-पाड़वुं	गिरवाना-पड़ाववुं
सुनना-सांभणवुं	सुनाना-सांभणाववुं	सुनवाना-सांभणावराववुं
लिखना-लभवुं	लिखाना-लभाववुं	लिखवाना-लभावराववुं
बोलना-भोलावुं	बुलाना-भोलाववुं	बुलवाना-भोलावराववुं
ओढ़ना-ओढ़वुं	उढ़ाना-ओढ़ाड़वुं	उढ़वाना-ओढ़ाड़ाववुं
खाना-भावुं	खिलाना-भवआड़वुं	खिलवाना-भवआववुं
पीना-पीवुं	पिलाना-पीवाड़वुं	पिलवाना-पीवआववुं
गाना-गावुं	—	गवाना-गवआववुं
लेना-लेवुं	—	लिवाना-लेवआववुं
कहना-कहेवुं	कहाना-कहलाना-कहेवावुं	कहवाना-कहेवआववुं
सीखना-शीभवुं	सिखाना-सिखलाना- शीभवआड़वुं	सिखवाना-शीभवआवराववुं
कटना-कपावुं	काटना-कापवुं	
बाँधना-भांधावुं	बाँधना-भांधवुं	
छटना-छुंटावुं	छटना-छुंटावुं	
मरना-भरवुं	मारना-भारवुं	
निकलना-नीकणवुं	निकालना-काढवुं	
बिगाड़ना-भगड़वुं	बिगाड़ना-भगाड़वुं	
फिरना-इरवुं	फेरना-इरववुं	

દિલના-દેખાવું	દેલના-દેખવું
સુલના-ખુલવું	સોલના-ખોલવું
છૂટના-છૂટવું	છોડના-છોડવું
ટૂટના-ટૂટવું	તોડના-તોડવું
ફટના-ફટવું	ફાડના-ફાડવું
ફૂટના-ફૂટવું	ફોડના-ફોડવું

પ્રશ્નો ૯

- [૧] હિંદી ભાષાનાં એવાં કયાં કયાં અંગો છે જેમાં એક કરતાં વધુ રૂપાંતરો થતાં હોય, અને જે શીખવાં ખાસ જરૂરનાં હોય ?
- [૨] હિંદીમાં કેટલી જાતિ છે ? નરજાતિનાં નામમાંથી નારીજાતિનાં રૂપાંતર સામાન્ય રીતે કેમ થાય છે ?
- [૩] હિંદીમાં સામાન્ય રીતે બહુવચન કેમ થાય છે ? આવી રીતે થતાં રૂપનો ઉપયોગ કયારે થાય છે ?
- [૪] હિંદીમાંના વિભક્તિના પ્રત્યયો તથા તેના ગુજરાતી અર્થ શા છે ?
- [૫] વિભક્તિના પ્રત્યયો એકવચનમાં તેમ જ બહુવચનમાં કેવી રીતે લાગે છે ? થોડાં ઉદાહરણ આપો.
- [૬] હિંદીમાં સંબોધનનાં એકવચન તથા બહુવચન કેમ થાય છે ?

- [૭] નીચેનાં સર્વનામોનાં હિંદી રૂપ આપો :
- (ક) 'આને', 'આ બધાને'. (બીજાં ક્યાં સર્વનામોનાં રૂપ આને મળતાં થાય છે ?)
- (ખ) 'મને', 'અમને' (બીજાં ક્યાં રૂપ આને મળતાં થાય છે ?)
- [૮] હિંદીમાં સર્વનામો ક્યાં ક્યાં છે તે કહો. તથા તે તે સર્વનામોને ને, કો, સે, મેં એ પ્રત્યયો લગાડતાં જે વિકૃત રૂપો થાય છે તે જણાવો.
- [૯] હિંદીમાં આકારાન્ત વિશેષણોના વપરાશમાં જે રૂપાંતરો કરવાં પડે છે તે ઉદાહરણ આપી સમજાવો.
- [૧૦] નીચેના શબ્દોના હિંદી અર્થ આપો :
- છટું, છગણું, છવકું, છએ, છસો.
- [૧૧] નીચેનાં ક્રિયાપદોનાં રૂપ હિંદીમાં આપો :
- તું હઈશ, તે હોય, અમે હતી (ત્રી), અમે હોઈએ, અમે હોત (ત્રી) આપ હશે, આપ હોઓ, થઈ રહેલી, થયાં ને, ચાલવામાં, મેં આપ્યું, હું ચાલતો હોત, આપ બેસોજી, તું ચાલીશ માં, આપ પીજો, તેઓને મળશે, જોવાયેલું, જોલવા માંડ્યો, ખાવું-ખવાડવું-ખવડાવવું.

પ્રકરણ ૧૦ મું

ગુજરાતી હિંદી અનુવાદ

આપણે આ પહેલાં હિંદીમાં ખાસ ધ્યાન ખેંચે એવી બધી બાબતો જોઈ ગયા છીએ. પરંતુ માત્ર વ્યાકરણ, શબ્દકોશ કે ચર્ચાથી ભાષા ઉપર કાબૂ નથી આવતો હોતો. ભાષા પૂરેપૂરી સ્વીકૃતિ માટે તો તે બોલવી જોઈએ. એટલે એ અર્થ સારવા માટે આ પ્રકરણમાં આપણે ગુજરાતીમાંથી હિંદી અનુવાદ કરવાનું કામ હાથમાં લઈશું.

આ અનુવાદમાં કાબો બાબત ગુજરાતી ફકરાઓ છે. એ ફકરા વાંચતી વખતે તેની સામેના હિંદીમાં જાહેરાત ફકરા ઉપર કાગળ ઢાંકી દેવો. અને ગુજરાતીનું હિંદીમાં બને એવું રૂપાંતર કરવું, અગર સમય મળે તો કાગળ પર લખવું. એ અનુવાદ કરતી વખતે જે શબ્દો બારે જાહેરાત હોય તેના અનુવાદમાં જરા ચીવટ રાખવી, કેમકે ત્યાં તમારી ભૂલ થવાનો સંભવ હશે.

આવી રીતે એકેક ગુજરાતી ફકરાનો હિંદીમાં અનુવાદ કરી, તેને જાહેરાત સાથે સરખાવી, ભૂલ પડે તે જાગરું શ્રાંત ચિત્તે મનન કરી, આગળ વધતા જાઓ. એક પછી એક અનુવાદ કરતાં તમારી શક્તિ વધતી જશે, અને તેથી જે જાતની ભૂલ તમે એક વખત કરી હશે, તે જાતની ભૂલ વારંવાર નહિ પડે. ભૂલ પડવાનો સંભવ હોય એવા કાશ્ય અધરા મુદ્દાઓ આ અનુવાદમાં આવી જાય છે. તેથી એક, બે, કે વધુ પ્રયાસે તમે બધા ગુજરાતી ફકરાઓના હિંદીમાં સાચા અનુવાદ કરી શકો એટલે તમને હિંદી આવડી ગયું.

આ અનુવાદોમાં એક વાત ખ્યાલમાં રાખવાની કે તમે હિંદીમાં કરેલા અનુવાદ બરાબર જાહેરાત સાથે મળતા જ આવવા જોઈએ

એવું કાંઈ નથી. ક્યાંક કોઈ શબ્દ કે વાક્યરચના છાપેલામાં ભૂદી હોય, અને તમે તે ભૂદી રીતે બોલ્યા હશે, અને છતાં તે બંને સાચાં હોઈ શકે. એવે પ્રસંગે પોતાની વિવેકશક્તિ જ સાચો સલાહકાર થઈ શકે છે.

ખ્યાલમાં રહે કે પહેલે પ્રયાસે તમે બધા અનુવાદ સફળ રીતે ન કરી શકો તો એના એ ક્રમે એ ચાર વાર પથ્ય પ્રયાસ કરવાનું ચાલુ રાખજો. જ્યાં સુધી ભૂલ રહિત હિંદી બનાવી શકો ત્યાં સુધી.

બધાં પ્રકરણોની માફક આ પ્રકરણને અંતે પ્રશ્નોની જરૂર રહેતી નથી; કેમકે ઉપરની સૂચના મુજબ કામ કરો એટલે આખું પ્રકરણ જ એક મનોચત્તન જેવું બની જાય છે.

તે સત્યની શોધમાં પોતાની
જાતને ફિટાવી દેવા માટે
પથ્ય તૈયાર થયો હતો.

वह सत्य की खोज में अपने
आपको मिटा देने पर तुल
हुआ था ।

કાંઈ કહીએ તો ઝટ જવાબ આપી
દેશે કે તો પછી નકામી
બનાવે છે આ માટે-મેં તો
હજાર વાર કહ્યું કે રસોઈ-
અથુ રાખી લો.

कुछ कहो, तो झट जवाब दे बैठेंगे
कि फिर बनाती ही बेकार
हो-मैंने तो हजार बार कहा
कि महाराजिन रख लो ।

લોકો ઘણું કરીને કહ્યા કરે છે
કે ફેલાણુ માણસ તો તદ્દન
બદલી ગયો છે.

लोग प्रायः कहा करते हैं, फ़लां
आदमी तो बिल्कुल ही बदल
गया ।

ગલીના એ ધોર અન્ધકારમાં
દેખાવાનું શું હતું ?

गली के उस घोर अन्धकार में
दीखने को क्या था ?

પિતાની આજ્ઞા મુજબ થોડા
દિવસ અહીં રહી બુઝ્યો.

पिता के आज्ञानुसार कुछ दिन
यहां रह देखो ।

जे मन न लाजे तो यास्या जुनुं.

यदि मन न लगे, तो चला जाना ।

बंडन शहरमा ठेकाछे ठेकाछे वन-
रपत्याहारी भोजनालयो छे.

लन्दन शहर में जगह-ब-जगह
निरामिष भोजनालय हैं ।

अश्रेष्ठ रीतबलात मुज्ज्म आ
जतनो प्रश्न करवानो नियम
नथी.

अँगरेजी तरीके से इस प्रकार का
प्रश्न करने का नियम नहीं ।

पूजनं अर्धुं काम पूरं करीने
तर्करत्न महाशय अपोरने
वर्षते पोताना धर तरङ्ग
आवी रह्या हुता.

पूजा के सब काम समाप्त कर के
तर्करत्न महाशय दोपहर के
समय अपने घर लौट रहे
थे ।

अनावृष्टिने अग्रे आकाशमांथी
जलछे आग वःसी रह्यी हुती.

अनावृष्टि के कारण आकाश से मानो
आग बरस रही थी ।

आ अर्धी वातो सांझणीने गफूर
अहार आये अने तावने।
भार्यो ध्रुजतो ध्रुजतो अनी
पासे आवी अभो.

ये सब बातें सुनकर गफूर बाहर
निकला और मारे बुखार
के काँपता हुआ उनके पास
आ खड़ा हुआ ।

अणहने माटे ओक पूणे। पण
अआवी न राप्प्यो ? केवो
कसाई !

गोरू के लिए एक आँटी भी
बचाकर न रखा ? कसाई
कहीं का !

गफूर शरमाईने कहुं. “महा-
राज, हुं अमनी निंदा कथां
करवा मांछो छुं, वाइ ?”

गफूर ने लज्जित होकर कहा—महाराज,
भला मैं उनकी निन्दा क्यों
करने लगा ।

એ પછી એણે પોતાની તૂટેલી
મૂંપડીને પછવાડેથી થોડું
જૂનું અને ભૂખરું ખડ
લાવીને એના મેં આગળ
રાખી દીધું.

સુંદરની ઉંમર હજી પાંચ વર્ષથી
જરા વધારે છે, પણ એના
હુકમોનું કાંઈ ઠેકાણું (કાંઈ
અંત) નથી.

સુરુચી બોલી, “ બહુ આગમુ
છે, જે કહું તેમાં ના ”

ત્યાં સાધારણ સ્થિતિમાં પણ
અકેક પાટિયા ઉપર ધણી
કાળજીથી પગ મૂકીને ચાલવું
પડતું હતું.

ક્યાંય કાંઈ માણસ દેખાતું
ન હતું.

પુરુષ એને ખેંચવાની જે યેષ્ટા
કરતો હતો એના તે જીવ
સંટોસરથી વિરોધ કરવા
માગતી હતી.

તે દિવસે તે બી ખરેખર
મૃત્યુમાંથી માંડમાંડ બચી
હતી.

હસકે બાદ उसने अपनी टूटी हुई
झोंपड़ी के पिछवाड़े से
थोड़ा-सा पुराना और विकर्ण
खर लाकर उसके मुँह के आगे
रख दिया ।

सुन्दर की अवस्था अभी पाँच वर्ष
से थोड़ी अधिक है, परन्तु
उसकी फर्माइशों का कोई
ठिकाना नहीं ।

सुरुची बोली-भारी आलसी है,
जो कहती हूँ उसी से न ।

वहाँ साधारण अवस्था में ही एक-
एक तख्ते के ऊपर बहुत ही
सावधानी से पैर रखते हुए
चलना होता था ।

कहीं कोई आदमी नहीं दिख-
लाई देता था ।

पुरुष उसे खींचने की जो चेष्टा
करता था उसका वह प्राण-
पण से प्रतिरोध करना
चाहती थी ।

उस दिन वह बड़ी अवश्य ही
मૃત્યુ से बाल-बाल बची
थी ।

ते मनभां ने मनभां प्यप्यइती
जती हती, “ मे तो सात
जन्मभां पयु आवां लभ
सांभल्यां न हतां.”

એના પિતાને ઘેરથી ક્યારેક
ક્યારેક કાઠ તેના ખખર
અંતર ક્ષેવા માટે આવતું
જતું.

એને ખીક તો લાગતી જ હતી,
અને લાગવી જોઈતી પણ
હતી; પણ એના સમજ-
વામાં આ વાત આવતી ન
હતી કે...

અંધારામાં એ ઓરડાની અંદર
ક્યાંય કાંઈ પણ દેખાતું
ન હતું. માત્ર ઠંકાણે
ઠંકાણે અનેક પ્રકારના શબ્દ
સંભળાતા હતા.

ફરયાદ કરવાનો આવો સરસ
અને શૈઘ્ય અવસર મળવા
છતાં તે તેને જતો કરે છે.

પણ એક એવો દિવસ હતો
જ્યારે મને લખતાં આવડતું
ન હતું.

वह मन-हो-मन बड़बड़ाती जाती
थी-मैंने तो सात जन्म में भी
ऐसा ब्याह नहीं सुना था ।

उसके पिता के घर से कभी कभी
कोई उसकी खोज खबर
लेने के लिए आ जाया
करता था ।

उसे भय तो होता ही था; और
होना चाहिये भी था;
लेकिन उसकी समझ में यह
बात नहीं आ रही थी कि...

अँधेरे में उस कमरे के अन्दर
कहीं कुछ भी दिखलाई
नहीं देता था । केवल
जगह-जगह अनेक प्रकार
के शब्द सुनाई पड़ते थे ।

शिकायत करनेका एक ऐसा अच्छा
और उपयुक्त अवसर पाकर
भी वह उसे छोड़ देती है ।

लेकिन एक दिन था जब कि
मुझे लिखना नहीं आता था ।

परंतु आओ दिवस शोधवा
छतां पक्ष बीडनी वर्ये
प्रद्युम्नने गायकने पतो न
लाग्यो।

प्रद्युम्न पक्ष त्यां उल्लो तो
जरर हुतो, पक्ष तमासा
तरर तेनु जरर पक्ष ध्यान
न हुतुं.

कोलु लोले केम प्रद्युम्नना
मनभां थयुं के लोले
आ ज ये गायक छे.

आप भने ज शोधवा रक्षा
हुता ने ?

ज्यारे हुं काशी जतो त्यारे
तमारा पिताने भय्या
विना पाछो न करतो.

शुं भने ज शोधवा भाटे आप
अही पधार्या हुता ?

सुनंदा ते तरर नजर पडतां ज
पणपूर्वक प्रद्युम्नने पाछण
भूकी उडपथी नीचे आसवा
भांडी.

सांज पसार थवा भांडी.
अंधारुं आंदनीना रुपभां
अद्वारां गयुं.

किन्तु सारा दिन ढूँढ़ने पर
भी भीड़ के बीच में प्रद्युम्न
को गायक का पता नहीं
लगा ।

प्रद्युम्न भी वहाँ खड़ा था अवश्य,
पर तमाशे की ओर तनिक
भी उसका ध्यान न था ।

न मालूम क्यों प्रद्युम्न के मन
में लगा—जैसे यही वह
गायक है ।

आप मुझे ही तो खोज रहे
थे न ?

जब मैं काशी जाता था, तो बिना
तुम्हारे पिता से मिले
वापस नहीं लौटता था ।

मुझे ही खोजने के लिए आप यहाँ
पधारे थे क्या ?

सुनन्दा उस ओर नज़र पड़ते
ही हठात् प्रद्युम्न को पीछे
छोड़ उग्र गति से नीचे
चल पड़ी ।

शाम बीत चली । अंधियारा
चाँदनी के रूप में बदल
गया ।

इरे आवेही नदीना किनारा
परना छथं मंदिरमां उग-
उगाट करेता प्रकाश थछं
गयो.

दूरवर्ती नदी किनारे के जीर्ण
मन्दिर में झिलमिल प्रकाश
हो उठा ।

पछी हुंतने ओलाधुं शी रीते ?

फिर मैं तुम्हें पुकारती कैसे ?

पथु वारंवार तुं ने भदारी
अने जदुगरनी बात करे
छे ने, सुनंदा, ते भदारी
अने जदुगरनी शोधमां
हुं न हतो.

लेकिन बार-बार जो तुम सँपरे
और जादूगर की बात बोलती
हो सुनन्दा, सो मैं सँपरे
और जादूगर की तलाश में
नहीं था ।

अेटहा भाटे हुं तेमनी शोधमां
इरी रखो हतो. ते भने
भग्या पथु परा.

इसी लिए उनकी खोज में मैं फिर
रहा था । वे मुझे मिले भी ।

त्रथु बार दिवस थयां भहा-
राजना ओलाववाथी ते
कोशाम्मी गया छे.

तीन-चार दिन बीते कि महाराज
की बुलाहट पर वे कौशाम्बी
गये हैं ।

पथु सारी रीते वगाइतां
शीपवा भाटे ज हुं अ
गायकने पथु शोधी रखो हतो

पर भली भ्रांति बजाना जानने
के लिए ही मैं उस गायक
को भी खोज रहा था ।

थीने त्विसे सवारे थहु
वहेलां प्रद्युम्न नदीना
किनारा उपरना जुना
मंदिरमां गयो.

दूसरे दिन बहुत सबेरे ही
प्रद्युम्न नदी किनारे के
पुराने मन्दिर में गया ।

प्रद्युम्ने ज्यारे पहुँस पहुँसां
सुरदासने छेथी जेथे। हतो,
त्यारे तेना मनमां तेने
भगवामां जरा जरा अस्व-
च्छन्दतानो अनुभव थयो
हतो। पछु पासे आवतां
ज तेना ओ ज्वाल धीमे
धीमे यादयो गयो।

पोतानी प्रशंसा सांभणीने प्रद्यु-
म्ननुं मुपमंडण लल्ल अने
अंकायथी दास अपनी गयुं।

जीओ नहि। कांछि तुं कसानकारक
प्राप्त नथी। अथवा जेवी
वात होय तो हूँ पोते ज
तने ते न पतावुं।

आवती पूनमे ज तुं अने
हूँ अने जछु ओ दहेराभां
जन्ने प्रयास करी जेधमे।

वाह ! हूँ भूष भुष थयो। तारे
वन्धे वन्धे अहीं जरापर
आवता रहेपुं।

प्रद्युम्ने सुरदासना कछा मुज्ज
नदीमां नाहीने कपडां पहिनी
नाप्यां। सुरदासनां क्रिया-
कांछी जन्ने ते ओक यादाक
तान्त्रिक होय ओम प्रद्युम्नने
लागवा भांछुं।

प्रद्युम्न ने जब पहले पहल
सुरदास को दूर से देखा था,
तो उसके मन में कुछ-कुछ
अस्वच्छन्दता का अनुभव
होता था। पर निकट
आते ही उसका वह ख्याल
धीरे-धीरे मिट चला।

अपनी प्रशंसा सुनकर प्रद्युम्न का
मुख-मंडल लज्जा और संकोच
से आरक्त हो उठा।

डरो मत। कोई अनिष्टकर बात
नहीं है। अगर ऐसी बात
होती तो मैं तुम्हें स्वयं
ही नहीं बतलाता।

आगामी पूर्णिमा को ही तुम
और मैं दोनों उस टिवटे में
पहुँचकर कोशिश कर देखें।

वाह, मैं बहुत खुश हुआ, तुम
बीच-बीच में बराबर यहाँ
आते रहना।

प्रद्युम्न ने सुरदास के कहने के
मुताबिक नदी में नहाकर
कपड़ा बदल लिया। सुरदास
के क्रिया-कलापों से प्रद्युम्न
को मालूम पड़ने लगा, जैसे
वह एक निपुण तान्त्रिक हो।

કચારેક કચારેક હવાની લહેરથી
મેદાનને સામે કાંઠે
શાલવનમાં એક મરમર
અવાજ છવાઈ જતો હતો.
સઘળી પ્રકૃતિ સૂતી હતી.

ફક્ત જાગતી હતી ભદ્રાવતી નદી,
જે કાંઈ અનંતની સાથે
ભળી જવા માટે આકુલ
થઈ આગ્રહથી દોડી રહી
હતી, મન્દ-મૃદુ ગુંજન
સાથે આનંદ ગીત ગાતી,
કિનારા પર મધુર મધુર
તાલ દેતી હતી.

લાલ કમળના જેવા એના બંને
પગ છે, જેથી લાગતું
હતું કે જાણે પૃથ્વીમાંથી
વાસંતીનો વિકાસ થઈ
રહ્યો છે.

પ્રણમનના જોત જોતામાં જ
દેવોની મૂર્તિ ધીમે ધીમે
અન્તર્ધાન થઈ ગઈ.

પણ તારે કદાચ જવું હોય
તો જઈ શકે છે.

કચારેક કચારેક એકાદ વાર
ચાંદની ચમકતી હતી

કમી-કમી હવા કી झकोर से
मैदान के पार शाल वन में
एक मर-मर आवाज छा
जाती थी। समूची प्रकृति
सुप्त थी।

केवल जाग्रत थी भद्रावती नदी,
जो किसी अनन्त के साथ
अपने को मिला देने के लिए
आकुल आग्रह के साथ दौड़ी
जा रही थी-मन्द-मृदु गुंजन
के साथ आनन्द-गीत गाती
हुई, किनारे पर मधुर-मधुर
ताल देती हुई।

रक्त कमल की तरह उसके दोनों
पाँव हैं, जिससे मालूम
होता था कि मानो
पृथ्वी से वासन्ती का विकास
हो रहा है।

प्रणमन के देखते ही देखते
देवी की मूर्ति धीरे-धीरे
अन्तर्धान हो गई।

पर तुम अगर चाहो तो
जा सकते हो।

कभी-कभी एकाध वार ज्योत्स्ना
चमक जाती थी अवश्य;

भरी, पथु अनेा रंभ अहु
 न भेजे। हतो-जेवे। अथे
 अनेक वभत अहु
 वभते जेये। हतो।

अटले सुधी के नदीना पूरथी
 अक वभत अनेा शरीरनी
 ज्योति पथु छुपार्ध जय छे।

आवी हलकाधोमांथी अयावी
 राभवाना हिसाये न हु
 काम विद्यार्थीने क्यारे पथु
 विहार अहार नवानी
 परवानगी नथी आपतो।

ते द्विसे रातमां केधने कांछ
 कही। कारव्या वगार प्रद्युम्ने
 जानाभाना पोताने। विहार
 छोडी दीधे।

पथु तपास करतां भालुभ पड्युं
 के तेने प्लेग थये। नथी।

छवटे अरसे। इपिया वधारे न
 आपीअे तो पाछा यात्या
 नवा तेअे तैयार थर्ध गया।

‘आवीने जुओ, भारी अन्धीने’,
 अम कहीने ते रेध पडी।

पर उसका रंग बहुत ही
 हल्का था—जैसा कि अनेकों
 बार उसने ग्रहण के समय
 में देखा था ।

यहाँ तक कि नदी की बाढ़
 से एक बार उसकी शरीर की
 अपनी ज्योति भी छिप जाती
 है ।

इन वुराइयों से बचाये रखने के
 लिहाज से ही मैं किसी
 छात्र को कभी विहार के
 बाहर जाने की इजाजत
 नहीं देता ।

उसी दिन रात्रि में बिना किसी
 से कुछ कहे—सुने प्रद्युम्न
 ने चुपचाप अपना विहार
 परित्याग किया ।

लेकिन जाँच करने पर मालूम
 हुआ कि उसे प्लेग नहीं
 हुआ है ।

अन्त में दो सौ रुपए और न
 देने पर वे वापस जाने के
 लिए तैयार हो गये ।

‘आकर देखिये, मेरी बच्ची को’—
 यह कहकर वह रो दी ।

डॉक्टर तरीके में इटलाय धोर
दण्य जेयां छे.

डॉक्टर की हैसियत से मैंने कितने
ही घोर दृश्य देखे हैं ।

पतिपत्नी गाड़ीमां भेडां भेडां
रभकडां पसंद करी रखां
हतां अने भाव ठरावी
रखां हतां.

पति-पत्नी गाड़ी में बैठे-बैठे
खिलौने चुन रहे थे और
भाव पटा रहे थे ।

केटलाक दियस पड़ेलां जेमनी
सुशील पत्नीने देहान्त
थयो हतो.

कुछ ही दिन पूर्व उनकी सुशीला
पत्नी का देहान्त हो गया
था ।

शी ताकात के आ समाधि पर
भोर यडाव्या विना कोर्छ
भोर मोठे पणु लगाउ.

क्या मजाल कि इस समाधि
पर बेर चढ़ाये बिना कोई
बेर को मुँह भी लगा जाये ।

धल्लु वधत तो तेओमां जेवा
देशभक्त थाय छे के कोट
पाटलून जेधने असवा
भांउ छे.

अकसर तो इनमें ऐसे देश-भक्त
होते हैं कि कोट-पतलून
देखकर झूंकने लग जाते
हैं ।

धल्लु वार भित्रोये सदाह आपी
के रातने वधते लाकडी
अगर सोटी हाथमां पास
राखवी जेधजे.

अकसर दोस्तों ने मलाह दी कि
रात के वक्त लाठी या
छड़ी जरूर हाथमें रखनी
चाहिये ।

पणु भारे कोर्छनी साथे पणु
दुश्मनावट छेली नथी
करवी.

मगर हम किसी से खामख्याह
अदावत पैदा करना नहीं
चाहते ।

भारी स्वाभाविक शिष्टता भारा
पर ओटलो काबू भेगवी
दे छे के जे कदाय तमे
भने ओ वजते जुओ तो
अरेअर ओम न सभजे
के हुं कायर धुं अथवा
अरी गयो धुं.

ओ अलबत्ता ठीक छे.

ओटलाभा ओक वांङमां वलया
तो सामे ओक अकरी आंधी
हती.

अने ओवी दुधटना कदाय
अनी होत तो आने आ
वार्ताने अदले भारा
भरसिया छपाछ रखा होत.

अथवा तो ओवे वजते ओने
सांङमां आंधी राखवे
जेछे ओ.

पणु आ कमवजत अजमे दिव-
सनी उभरनां, अजमे त्रणु
त्रणु तोलानां गलुडियां पणु
लसवार्थी कायर थतां नथी.

कहेवत छे के 'लसता कूतरा
करकता नथी.' ओ अइ,
पणु डाने अजमे छे के

हमारी स्वाभाविक शिष्टता हम पर
इतना काबू पा जाती है कि
अगर आप हमें उस वक्त
देखें, तो यकीनन, यही
समझेंगे कि हम बुजदिल
हैं, या डर गये हैं।

यह अलबत्ता ठीक है।

इतने में एक मोड़ पर जा मुड़े,
तो सामने एक बकरी बैधी
थी।

अगर ऐसी दुर्घटना कभी हुई
होती, तो आज इस कहानी
के बजाय हमारा मर्सिया
छप रहा होता।

अगरचे ऐसे वक्त उसको जंजीर
में बंधा होना चाहिये।

लेकिन ये कमवजत दो-दो दिन
की उम्र के, दो-दो तीन-
तीन तोले के पिछे भी तो
भूँकने से बाज़ नहीं आते।

कहावत है—'भूँकते हुए कुत्ते काटा
नहीं करते। यह सही है;
लेकिन कौन जानता है कि

બસતો ફૂતરો ક્યારે બસવું
બંધ કરી દે અને કરડવા
માંડે.

કેમકે તે સૂકાઈ ગયેલો ચહેરો
અને લાલ આંખો જોવા
દેવાયેલો હતો.

ત્યારે મને ખ્યાલ આવ્યો કે
પ્રુદા પ્રુદુ એક ચીજ છે,
અને જે પ્રુદાને બૂલી જાય
છે તેને નુકસાન ઉપર
નુકસાન જ છે.

એ નજર વર્ષોની મહોબત,
હમદર્દી અને દિલની મિત્ર-
તાથી ભરેલી હતી, એણે
જે મહિનાઓની દોસ્તીમાં
ન ખતાવી શકાય તે
એક ક્ષણમાં જાહેર કરી
દીધું.

મિત્રીઓ સાથે વાતચીત કરતાં
કરતાં તેને હમેશાં કાઠને
કાઠ એવી વાત સંભળાતી
જે તેને સમ્યાઈ અને
મહોબતથી ભરેલી લાગતી.

‘આભાર !’

एक भूँकता हुआ कुत्ता कब
भूँकना बन्द कर दे और
काटना शुरू कर दे।

क्योंकि वह एक सूखा चेहरा
और सुखे आँखें देखने का
आदी था।

तब मुझे खयाल आया कि खुदा
भी एक चीज है, और जो
खुदा को भूल जाता है,
उसका नुकसान ही नुक-
सान है।

वह नज़र वरसों की मुहब्बत,
हमदर्दी, दिली दोस्ती से भरी
थी, उसने एकदम में
ज़ाहिर कर दिया जो महिनों
की दोस्ती में नहीं बताया
जा सकता।

મિત્રીયોં સે વાત-ચીત કરતે હુએ
ઉસે હમેશા કોઈ-ન-કોઈ
ऐसी बात सुनाई देती,
जो उसे समझाई और मुहब्बत
से भरी हुई मालूम होती।

‘धन्यवाद !’

એમ કહીને યુવકે પોતાના ડાબા
હાથની વચલી આંગળી
અમારા તરફ લંબાવી.

શાહનુહા અને તેના પ્રેમી
મીસરમાં રથળે રથળે
રખડ્યાં, પણ છેવટે દુઃખને
લીધે રાજકુમારીના પ્રેમનું
બેર ઠંડું પડવા લાગ્યું.

...જેને કલેબ સાથે લીડીને
એનો પુત્ર મરી ગયો
હતો; પણ એ ઝંડો દેખાવ
માં કેટલો કુરૂપ હતો.

બાળકો અને છોકરાઓથી ભુદા
પડી અગર તેઓનાં નખરાં-
થી બચાડતા આંખ કાઢતા
નાકની સીધાણમાં ચાલ્યા
જતા.

એ પછી ઘણું કરીને એના
બાપે ક્ષમા માગી અને
ખુશામત પણ કરી, પણ
મીરજાએ ધેર પાછા
આવવાની ના પાડી.
પછી મીરજાએ લગ્ન કરી
લીધું અને એનું કામ
ચાલવા માંડ્યું.

यह कहकर युवक ने अपने दायें
हाथ की दूरम्यानी अँगुली
हमारी ओर बढ़ा दी ।

शाहजादी और उसका प्रेमी मिश्र
में जगह-जगह घूमते रहे;
पर अन्त को विपत्तता के
कारण राजकुमारी की मुहब्बत
का जोश ठण्डा पड़ने लगा ।

...जिसे कलेजे से लगाये हुए
उसका बेटा मर मिटा था;
पर यह झंडा देखने में कितना
कुरूप था ।

बच्चों और लड़कों से अलग
होता हुआ या उनके घूरने
पर गुरांता और आँखें निका-
लता हुआ नाक की सीध
चला जाता ।

उसके पीछे अक्सर उसके बाप
ने क्षमा माँगी और खुशामद
भी की, लेकिन मिर्जा ने
घर लौट जाने से इनकार
कर दिया । फिर मिर्जा ने
विवाह कर लिया और उसका
काम चल निकला ।

એનો એકનો એક પુત્ર મરી
ગયો હતો અને હવે એને
હાથ દે એવું કાઈ ન હતું.

ટાવર પરથી ગોળીઓના વર-
સાદમાં ઘણાય માણસો
કામ આવી ગયા, અને
મીરજનો પુત્ર પણ
મરનારામાં હતો.

ઘણીખરી (મોટા ભાગની) દુકાનો
અંધ થઈ ગઈ હતી.

એક દિવસ જ્યારે ગામના અમર-
માંથી કુરબાન મીયાં કાંઈ
ખરીદી કરીને પાછા
આવતા હતા, ત્યારે એક
અદમાશ છોકરો તેમની
પાછળ પડ્યો, અને તેણે
તેમના આ ઉલ્લાસનું રહસ્ય
શોધી કાઢ્યું.

હાકૂ જાટ હતો, જેણે નહેરના
આણુને, અકરીઓને નહેરની
પાયરી પર આવતાં
રોકવાથી, થોડાં વર્ષ
પહેલાં ખૂબ માર્યો હતો
અને ચાર વર્ષની સજા
ભોગવી હતી.

उनका इकलौता बेटा मर चुका
था और अब उनका हाथ
बैठानेवाला कोई न था।

घण्टा-घर पर गोलियों की बौछार
में बहुत-से आदमी काम
आये और मिर्जा का बेटा
भी मरनेवालों में था।

ज्यादातर दूकानें बन्द हो चुकी
थीं।

एक दिन जब गाँव के बाज़ार से
मियाँ कुर्बान कोई सौदा
लेकर पलटे, तो एक शरीर
लड़का उनके पीछे हो लिया
और उसने उनके इस उल्लास
का रहस्य मालूम कर
लिया।

हाकू जाट था, जिसने नहर के
बाबू को बकरियाँ नहर की
पट्टड़ी पर आने से रोकने
पर कुछ वर्ष पहले बहुत
पीटा था और चार साल की
सज़ा पाई थी।

ते द्दिवस रात काम करतो હતો,
જેથી પોતાની સ્વર્ગસ્થ
પત્નીની આ થાપણુને,
પોતાની આ નાની એવી
ઢોંગલી (પુત્રી)ને, જાત
જાતની વસ્તુઓ લાવી
પ્રસન્ન રાખી શકે.

પોતાની સોટીને ધરતી પર
ટેકવી તે રસ્તામાં જરા
અટક્યો, અને કાંધક વિવણું
નજરે ચારે બાજુ જોવા
લાગ્યો.

જ્યાં જોઈએ ત્યાં લોકોની
મોટી બીડ જમી હતી.

જોવામાં બરાબર એમ લાગતું
હતું કે જાણે તે કાંઈ
એંગ્લો ઈન્ડિયન હોય.

હજી પાંચ જ મિનિટ થઈ
હશે એટલામાં એક નાનો
એવો છોકરો ધીમે અવાજે
'બાબુજી' કહેતો સામે
આવી ઉભો.

હાથમાં પીળા રંગના કાગળોની
પેટીઓ લીધેલી હતી.

વહ દિન-રાત કામ કરતા થા,
તાકિ अपनी स्व० पत्नी की
उस धरोहर को, अपनी उस
नन्ही-सी गुड़िया को, भैंति-
भैंति की चीजें लेकर
प्रसन्न रख सके ।

अपनी छड़ी को धरती पर
टैकर वह मार्ग में तनिक
रुक गया और कुछ छि-
छलती दृष्टि से चारो ओर
देखने लगा ।

जहाँ देखिये वहाँ लोगों की
बड़ी भीड़ लगी हुई थी ।

देखने में ठीक ऐसा मालूम
होता था, मानो यह कोई
एंग्लो-इण्डियन है ।

अभी पाँच ही मिनट हुए होंगे
कि एक छोटा-सा लड़का
धीमी आवाज़ में 'बाबूजी'
कहता सामने आ खड़ा हुआ ।

हाथ में पीले रंग के कागज़ों की
पेटियां लिये हुए था ।

चार पाँच ज पगलां आगण
वध्या हशे ओटलाभां तेभना
कान डिपर ओ ज 'आधुल'
शब्द पड्यो।

पोलीस सुपरीन्टेन्डेन्टा
आल्या पछी लगभग ओक
कलाक सुधी आ ज विषय
पर अने वर्ये वातचीत
थया करो।

अलि जग्याओनी पेठे अही
पथु लाठी प्रहार करवे।
पडशे. नहितर बोका
मानवाना नथी।

गिरीश जुनीयर ओ. ओ. ओ. जी.
भां नापास थवाथी अलि
वार घेर ज ते परीक्षा
माटे तयारी करी रखो हतो।

भारी वाडीथी इक्त शरीवाणां
के गामवाणाने ज आनंद
भणतो ओभ वात नथी,
पथु अकधीओने पथु
भणतो।

सवार सांज न्यारे पथु फुरसद
भणी जाती, तयारे तेभनी
साथे हरवा हरवा जतो।

चार-पाँच ही कदम आगे बढ़े
होंगे कि उनके कानों में
वही 'बाबूजी!' शब्द सुनाई
पड़ा।

पुलिस सुपरिंटेंडेंट के आने पर
लगभग एक घण्टे तक इसो
विषय पर दोनों में बात-
चीत होती रही

दूसरी जगहों की तरह यहाँ भी
लाठी प्रहार करना होगा।
अन्यथा लोग मानने के
नहीं।

गिरीश जूनियर एल-एल० बी०
में अनुत्तीर्ण हो दुबारा घर
पर ही उस परीक्षा की
तैयारी कर रहा था।

मेरी वाटिका से केवल मुहल्लेवालों,
गाँववालों को ही आनंद
मिलता, सो बात नहीं है;
बल्कि चिड़ियों को भी
मिलता।

सुबह, शाम जब कभी फुरसत
मिल जाती, उसके साथ घूमने
-खेलने जाया करता।

परंतु गमे तेहली महेनत अने
काणजुथी वाडीनी रक्षा कइं,
पशु ते द्विसनी वाडीनी
शोभा तो आकाशकुसुमवत्
न छे.

कैम नहि जेष्ठ शकुं ? सारी
रीते जेष्ठ शकीश.

आवी रीते लभतो जेष्ठने कदाच
तमे नाराज थाओ, पशु
जरा शान्त रहो.

गये वर्षे अने पति पशु भूष
करज करीने सासरानी
पाछण पाछण आसी
नीकथे.

गौरपशु भेलगाडीमां आओ
होता. ते त्रलु न जलु
हुतां: गौरपशु, पार्वतम्मा,
अने तेमनी पुत्री नीलम्मा.

साधारण रीते लोका नयने
अक वषत वांयता होय
छे, पशु असपानी वात न
जुही छे.

धलुय मित्रो प्रभाकर साथे
हाथ मिलावी वातो करता
अने पोताना अपरिचित

किन्तु चाहे जितनी ही मेहनत
और जतन से वाटिका की
रक्षा करूँ, पर उस दिन की
वाटिका की शोभा तो आकाश-
कुसुमवत् ही है !

क्यों न देख सकूँगा ? बखूबी
देखूँगा ।

इस तरह लिखते देख शायद
तुम नाराज होओ; पर जरा
शान्त रहो ।

गत वर्ष उसका पति भी काफी
कर्म करके ससुर के पीछे-
पीछे चलता बना ।

गौरणा बैलगाड़ी में आया था ।
वे तीन ही जने थे-
गौरणा, पार्वतम्मा और उनकी
बेटी नीलम्मा ।

आम तौर से लोग उपन्यास
एक बार पढ़ते हैं; किन्तु
बसप्पा की बात ही दूसरी
है ।

बहुत-से मित्र प्रभाकर से हाथ
मिलाकर बातें करते और
अपने अपरिचित दोस्तों से

મિત્રો સાથે તેનો પરિચય
કરાવતા કે આ મિસ્ટર
પ્રભાકર એમ. એ; બી.
એલ. છે.

થોડી વાર વિચાર કર્યા પછી
બહાર આવવા માગતાં
આંસુને રોકીને તેણે કહ્યું,
“ તું ગમે તે પૂછે, મારાથી
'ના' પાડી શકાય તેમ
નથી. ”

વાર્તા જ સાહિત્યનું મૂળ કે
મેરૂંડ છે.

મહાકાવ્ય, નાટક કે નવલકથા
ગમે તે હોય, પણ વાર્તાનો
આશ્રય લીધા વગર એનું
કામ ચાલી શકતું નથી.

પણ આ યુગની વાર્તા-ટૂંકી
વાર્તા-બધા દેશોમાં પોત-
પોતાની ખાસિયત લખને
ઉત્પન્ન થઈ.

આ સિવાય ગીતોની માફક
ગાઈ શકાય તેવી “બાલ
નાગમ્મા કથા”,
“ બોન્બિલિ કથા ” આદિ
કથાઓ પણ ખૂબ લોક-
પ્રિય થઈ.

અસકા પરિચય કરાતે કિ
આપ મિસ્ટર પ્રભાકર એમ.
એ. બી. એલ્ હૈં ।

કુછ દેર સોચને કે બાદ બાહર
આના ચાહનેવાલે આંસુ
કો રોક અસને કહ દિયા-
તુમ કુછ મી પૂછો, મુજસે
'નહીં' કરતે નહીં બનતા ।

કહાની હી સાહિત્ય કી બુનિયાદ
યા રોઢ હૈ ।

મહાકાવ્ય, નાટક યા ઉપન્યાસ કુછ
મી હો, બિના કહાની કા
સહારા લિયે અસકા કામ
નહીં ચલ સકતા ।

મગર અસ જમાને કી કહાની-છોટી
કહાની-સમી દેશો મેં અપની-
અપની ખાસિયત લેકર પૈદા
હુઈ ।

અલાવા અસકે ગીતોં કે રૂપ મેં
ગાઈ જાનેવાલી-‘ બાલ નાગમ્મા
કથા ’, ‘ બોન્બિલિ કથા ’
આદિ કથાઈં મી બહુત
લોકપ્રિય હુઈ ।

पशु ओं लोडानो छिहेश वाताओ
भारक्षत सभाजमुधारे
करवानो हतो, ओ उपरांत
भाषा पशु प्रांथिक (जटिल
पुराणा गद्यनी) हती.

मे' हुमेशां हुवाभावाने
अहुने गोदावरीने किनारे
किनारे ओ गामभां नवानो
शिररतो बालु राख्यो.

पछी तेमनी संभतिथी तेमनी
वसतीभां न्हं रछेपुं ओ
न भारो धरिहो हतो.

वीरारेड्डीओ पचास रुपिया
मजूरी आपोने पोतानी
पत्नी रंगम्माने भाटे
मद्रासभां हार अनावराव्यो.

आ वात मात्र उरवानी न
नहि पशु ओधनगतनी
पशु हती.

अहरेभां थती योरीओ, अचडा,
शराबपोरी, मोटर, अस,
साइकिल, सोडा, लेमोनेड,
वगेरेनी अजर क्यारेक
क्यारेक ओ दुनियाभां
पछोव्या करती.

वीरारेड्डीने भाटे आ मुसाफरी,
आ अनुभव मामूली हतां,

मगर उन लोगों का उद्देश्य कहा-
नियों के जरिये समाज-
सुधार था, इसके अलावा
भाषा भी 'प्रांथिक' (जटिल
पुराना गद्य) थी।

मैंने हर रोज़, हवाखोरी के
बहाने, गोदावरी के किनारे-
किनारे उस गाँव में जाने का
सिलसिला जारी रखा।

फिर उनकी सम्मति से उनकी
बस्ती में जा बसना यही
मेरा इरादा था।

वीरारेड्डी ने पचास रुपए मजूरी
देकर अपनी औरत रङ्गम्मा
के वास्ते मद्रास में कण्ठ
बनवाया।

यह बात डर की हों नहीं,
बेइज्जती की भी थी।

शहर में होनेवाली चोरियां,
धोखेबाजियां, शराबखोरी,
मोटरें, बस, साइकिल, सोडा,
लेमोनेड-आदि की खबरें
कभी-कभी उस दुनिया में
पहुँच जाया करती थीं।

वीरारेड्डी के वास्ते यह सफ़र, ये
अनुभव मामूली थे-मगर

पथु रंगम्मानुं हृदय आगण
शुं शुं थरो, शुं शुं आवरो.
ओ पियार करतां
जिछणतुं हतुं.

झाँवर जग्या करीने अन्नेने
ऐसाउथां.

रंगम्मा रूडा श्वास काढती
मोटरमांथा उतरी अने
पतिनी पाछण आली
नीकणी.

पथु ते अटलुं जेतं न लूली
के अना सौंदर्य अधाने
आकर्षित कर्या हुता.

ते धीमेथी गथुगथुवा धाग्यो,
“अत्यारे लगभग साडा
नय वाग्या हरो.”

ओम न कडो, काने अप्पर छे,
कदाय अत्यारे ज तमाईं
आग्य जगे ! निराश न
थाओ.

गमे तेम थाय, आज रात
रमवा भाटे मारा प्राथु
तलपी रखा छे.

गमे तेम करीने पोताना प्रभुने
अवरावतुं अने अंधी रीते
तेने संतुष्ट राखेओ ओ न
ते शीघ्री हुती.

रंगम्मा का हृदय यह सोच-
सोचकर कि आगे क्या-
क्या होगा, क्या-क्या आयेगा-
उछलता था ।

झाँवर ने जगह करके दोनों को
बिठाया ।

रङ्गम्मा सर्द आह छोड़कर मोटर
से उतरी और पति के पीछे
हो ली ।

लेकिन वह यह देखने से
न चूकी कि उसके सौन्दर्य
ने सबको आकर्षित किया है ।
वह धीरे से गुन्गुनाने लगा-
‘अब करीब साढ़े नौ
बजे होंगे ।’

ऐसा मत कहो । कौन जाने,
शायद अब की बार तुम्हारा
भाग्य जग उठे ! निराश
मत होना ।

जैसा हो, आज रात को खेलने
के लिए मेरे प्राण तड़प रहे
हैं ।

जैसे तैसे-अपने प्रभु को । खलाना
और सब तरह से संतुष्ट
रखना यही उसने सीखा
था ।

तयारे तेनी माता आक्षाने पोताना
सागुमां छुपावी धखीवार
सुधी शरु हती. छुगु पशु
ते क्यारेक क्यारेक आक्षाने
जेवा आवती.

अने जे अना पिताने अथर
पडे के भारी स्त्री आक्षाने
क्यारेक क्यारेक भने कछा
वगर पैसा आपती रहे
छे, तो अरेअर ते क्यारने
दाखयोग थरु गयो होत.

पिताअे केरलोये वार समजवी,
पशु तेना पर कांछ पशु
असर थरु नहि.

आक्षा पोताना पतिने भाटे
सर्व कांछ अर्पण करीने
तेने संतुष्ट राखवा भाटे
अनेक कष्ट पशु सहन
करवावाणी धीर रमणी हती.

हवे तेने आक्षाना नाम उपर
भिलकत राखवानी जर
पशु न पडी.

बिष्णुओनुं भक्तोनुं स्तवन,
भमराओनुं गुंजन, यक्षी-
ओनुं कक्ष्मजन, अनी साथे

तब उसकी माता बाला को
अपने अंचल में छिपाकर
बहुत देर तक रोई थी।
अब भी वह कभी-कभी
बाला को देखने आया
करती थी।

अगर उसके पिता को मालूम
होता कि मेरी स्त्री बाला
को कभी कभी मुझसे कहे
बिना पैसा दे रही है, तो
शायद वह कभी का
आग-बबूला हो गया होता।

पिता ने कई बार समझाया पर
उस पर कुछ भी असर
नहीं पड़ा।

बाला अपने पति के लिए सब
कुछ अर्पण कर उसे संतुष्ट
रखने के लिये अनेकों कष्ट
भी सहनेवाली धीर रमणी
थी।

उन्हें अब बाला के नाम पर
जायदाद रखने की आव-
श्यकता ही न पड़ी।

भिक्षुओं के मन्त्र-स्तवन, अलियों
के गुंजन, त्रिडियों के कल-
कूजन से मिलकर दूर से

बणीने धंटीओ वगडवानो
अवाज दुरथी आवो
रह्यो हुतो.

जे सार वाक्य तेओ कहे छे,
ते भंत्र सुक्तिओनी चेडे
सामे प्रत्यक्ष थर्भ नथ छे.
सगवट पूरी थतां ज, पिताछने
ओवे भरादो हुतो के मोटा
महोत्सवनी साथे भने
ओ आश्रमना आचार्यने
सोपवी.

डोर्भ जग्याओ यित्र दोरीने ओक
शिष्य गुइछने पताववा
आओ छे.

ओभना यरशेमां रही कबानो
अभ्यास करवे ते पोतानी
प्राप्त करेवी शक्तिओने
पशु ओवा जेपुं छे.

अंदर जेरथी बेरीने अवाज
गुंजवा लाग्यो. हुं चेतना
रहित थर्भने त्यां ज
ओओ रही गयो.

पशु अलहत्यानु पाप जेभ
सतत धन्दनी पाछण लागी
रहुं हुतुं, तेभ ज आ
दुनिया पशु भारी पाछण
पडी छे.

घंटियों की आवाज़ आ
रही थी।

जो चार वाक्य वे कहते हैं, वे
मन्त्र सूक्तियों की भाँति
सामने प्रत्यक्ष हो जाते हैं।
सजावट पूरी होते ही, पिताजी का
इरादा था, बड़े महोत्सव
के साथ मुझे उस आश्रम
के आचार्य के सुपुर्द
करें।

किसी जगह बित्र खींचकर एक
शिष्य गुरुजी को दिखाते
आया है।

उनके चरणों में रहकर कला का
अभ्यास करना अपनी प्राप्त
की हुई शक्तियों को भी
खोना है।

अन्दर जोरों से मेरी की आवाज़
गूँजने लगी। मैं चेतना रहित
होकर वहीं पर खड़ा रह
गया।

मगर ब्रह्महत्या का पाप जिस
तरह लगातार इन्द्र के
पीछे लगा रहा-उसी तरह
वह दुनिया भी मेरे पीछे
पड़ी है।

मेने हू भारी कमनसीबी
समजने न सहन करी
रहो छुं.

कान्तने भरथी अहार गयाने
क्षत्रलग पंदरेक मिनिट
थरु हुरे अवाभां सौथी
नानी छोकरा माने आबुभां
न जेतां 'मा' कहैती
थीस पाडी जीडी.

युप रहे दीकरी ! नकाभुं
शेवाधी शे शायदा !

आवी रीते ते धांधल करवा लागी.
तंदुरताने भाटे आ बाधुं
अराय छे.

छिभरना प्रभाणभां शरीरे
वधनुं पंध कथुं.

जन्म थया पछी थोडी वारे
आणक भरी गयुं.

सवार सुधीभां अनी तबियत
आपोआप न सारी थरु
जशे.

अरे ! जरा हीयकानी सांकेण
यक्षावे !

इस को अपनी बदनसीबी समझ-
कर ही मैं बर्दाश्त कर
रहा हूँ ।

कान्त को घर से बाहर गये कोई
पन्द्रह मिनिट हुए होंगे
कि सबसे छोटी लड़की मा
को बगल में न पाकर
'अम्मां' कहकर चिल्ला उठी ।

चुप रहो बेटी ! रोने से क्या
फायदा-बेकार ।

इस तरह वह शरारत करने लगी ।
स्वास्थ्य के हक में यह बहुत
बुरा है ।

उम्र के मुताबिक शरीर ने बढ़ना
छोड़ दिया ।

पैदा होने के कुछ ही देर बाद
शिशु चल बसा ।

सबरे से उसकी तबियत खुद ही
अच्छी हो जायगी ।

अजी, जरा झूले की जंजीर
हिलाइये !

राते आभ तेभ रभडीने
भोजनने। समय वितावी
नाभ्यो, अने भोडो भोडो
घेर आब्यो।

भनने कांछक तकलीई तो जर
पडी, पथ पत्नीने अपराध
कांछि सभजभां न आब्यो।

अने भूण तो आ अधी वातो
सोझाने अतावीने रहू सही
आअर गुभाववी शा
भाटे ?

अने पोताने ज अअर न हती
के पोते कथां जभरहो छे।

भे आलिकाने पूछथुं, “ ते आ
तरई तुं क्यारेक क्यारेक
आवे छे ? ”

वअये अेक अेवो नवे। पूछ
आणगवानो हुतो जे
हजु सुधी पूरे थयो ज
न हतो।

अरे राधवपा, रेड्डीअे भडे-
सुख लई आववानुं कछुं
छे, अ ?

अेनाथी अहेतर तो पोतानुं
माथुं देवानुं तेने लागे।

रात में भोजन का समय इधर-
उधर घूमकर टाल दिया
और देर से घर आया।

मन को कुछ तकलीफ तो
हुई जरूर, मगर पत्नी का
अपराध कुछ समझ में न आया।

और असल में ये सब बातें
लोगों को बताकर बची-
खुची इज्जत भी गँवाना
क्यों ?

उसको खुद भी तो नहीं मालूम
था कि वह कहाँ जा रहा है।

मैंने बालिका से पूछा—तो इस तरफ
तुम अकसर आया करती
हो ?

बीच में एक ऐसा नया पुल पार
करना था, जो अभी तक
पूरा बना ही नहीं था।

अजी, राधवग्या, रेड्डीजी ने माल-
गुजारी ले आने को कहा
है जी !

उससे बेहतर तो अपना सीर देना
समझेगा।

अेले पोताना अणदने पोताना
अेकना अेक पुत्र रमण्य-
याना जेठदा ज प्रेमथी
पाठ्यो छे.

अेनी आंभोभां आंसु बरार्ध
गयां.

अे समय सुधीभां पढाये नहि
तो मनभां आवे अेम करवुं.

“अेक दिवस आवो पाछो पखु न
थाय शुं ?” कहेती लक्ष्मम्मा
कावसा बांगवा लागी.

आभां मुनसङ्गो शे वांके छे ?
पोतानी ड्यूटी अनुसार
तेओ करी रखा छे.

तो जे तभारा मनभां आवे
ते करी बो.

पखु अत्यारे तेने श्रीक हती के
मुनसङ्ग अयोध्य रीते
इपिया लछ रखो छे.

आथी ज ते राउ पाउती कांछ
ओली अने पति पर ज
अे जवाभदारी भूकीअंदर
याली गर्छ.

राधवय्याअे नोकरे भारइत
इपिया भोकली आया.

उसने उस बैल को अपने इकलौते
बेटे रमणय्या के समान ही
प्यार से पाला है।

उसकी आँखों में आसू भर
आये।

उस समय तक न पहुँचे तो
जैसा जी में आये करना।

‘एक दिन आगा-पिछा भी
नहीं होता क्या ?’—कहती हुई
लक्ष्मम्मा कोयला चवाने लगी।

इसमें मुनसिफ का कसूर क्या
है ? अपनी ड्यूटी के मुता-
बिक वह कर रहा है।

तो जो तुम्हारे मन आये कर
लो।

मगर अभी उसे भय था कि
मुनसिफ गैर मुनासिब
ढंग से रुपया ले रहा है।

इसी लिए वह आक्रोशित होकर
कुछ बोली और पति पर ही
वह जिम्मेदारी छोड़कर
अन्दर चली गई।

राधवय्या ने नौकरों के जरिये
रुपए मेज दिये।

मोछाभां ओछुं दर ओकरे
दस गुथी धान्य उत्पन्न थाय
तो सरकारनी क्षरम, जेतीनुं
अर्थ वगेरे आद जतां पेट
लराया करशे.

माथी उपज अराअर थती नथी.

अमलुआनी कमर उपर जाले
लाकड़ी लागी.

गाउतो ते उक्षिअे गयो. आपने
पूछथुं, “आपु ! अणद
केम वेची दीधो ?”

ते आवेशभां उल्लो थई गयो
अने भोदयो, “जधने यार
वात पूछुं, कर्णम मुनसईने
रहो.” ते ओपडयो.

सातभां यार आना ओछा.

पथु ओमनी वात आपथी
समजभां आवेत्यारे ने !
सवारना हेरान थईअे
छीअे.

डाछ, गये वर्षे अधा मोटा
मोटा जेइतो सामसाभे
भां यडावीने भेठा.

कम-से-कम फी एकड़ दस
बोरा धान पैदा हो तो
सरकार की मालगुजारी, खेती
का खर्च वगैरह काटकर
पेट चल जायगा ।

इसलिए फसल ठीक से होती
नहीं है ।

रमणय्या की मानो कमर पर
लाठी लगी ।

दौड़ा दरवाजे पर गया । बाप से
पूछा-बाबू ! बैल क्यों
बेच दिया ?

उसी आवेश में उठ खड़ा हुआ
और बोला-‘ जाकर चार बातें
पूछता हूँ-कर्णम मुनसिफ से
-ठहरो’-वह चल पड़ा ।

चार आने कम सात !

मगर उनकी बातें हमारे समझ में
आयें तब तो ! सबेरे
से परेशान हो रहे हैं ।

हैंजी, गुजिस्ता साल सब बड़े
-बड़े रैयत आपस में मुँह
फुलाये रहे ।

कर्णम मुनसिफने भावतर समझने
अमे विश्वास राभी रह्या
छीअे, आपना मनमां
आवे अेम करे.

वभते हल्ल पक्षु आवी नय अे
आश्वाथी रमणय्या सांने
उलीअे भेसीने अेनी वाट
जेतो.

ने भीला साथे अणह आंधवाभां
आवतो हुतो अे भीला
तरह अेले चिंतनपूर्वक
जेथुं.

अेने भाटे भावुं पीवुं छोरी
दृष्टि, अला ? तु तो मर्द
छा, तारे शु ? भगवान
तने साजेताजे राभे तो
अेवा लाभो अणह आवरी
अने जरी.

अने कदाय अेने दुःख होय
तो पक्षु पोताना पिताथी
ते छपावी पेटमां न राभवुं
जेथेअे.

ते अे सुअङ्गुअने कावडमां
राभीने जेरथी यासवा
लाय्यो, तो वांसनी अे
कावड अेनी कभरनी भाइक

कर्णम मुनसिफ को मा-बाप
समझकर हम लोग विश्वास
किये बैठे हैं, आपके जो
मन आये किजिये ।

शायद अब भी आ जाय, इस
आशा से रमणय्या शाम को
दरवाजे पर बैठकर उसकी
वाट जोहता ।

जिस खूँटे से बैल बँधा जाता
था, उस खूँटे की ओर
उसने गौर से देखा ।

उसके लिए खाना-पीना छोड़ दोगे
भला ! तुम तो मर्द हो,
तुमको क्या ? भगवान्
तुमको बनाये रखें तो ऐसे
लाखों बैल आयेंगे-जायेंगे ।

अगर उसे दुःख भी हो तो
उसे बाप से छिपाकर अपने
पेट में ही रखना चाहिये ।

वह उस सुख-दुःख को बँहगी पर
रखकर जोर से चलने लगा तो
बाँस की बँहगी उसकी कमर
की तरह ही लचक जाती,

लम्बी पडती, क्यारेक आ
तरक क्यारेक ते तरक.

जबरे मालुम पडतुं के ते तेने
वेकना नथी त्यारे ते अके
लांभे आस लेतो.

टेव प्रभाणु लक्ष्मम्मा परादिभुं
थतां न भिडी.

क्यारेक क्यारेक वरु यित्ता वजरे
रातने वभते अह्मीयां
आव्या करे छे.

आ दुर्गते कूतरे अेना तरक
लोकांनी नगर युक्वीने
नेछ लेतो के जेथी सारा
माणुसे तेने कथांक रण्डु
न भानी जेसे.

हुवे अेरी न वातोने माने छे
के जे हकीकती कसौटी उपर
टकी अके. नहि तो काछ
मानवा भाटे तैयार नथी थतुं.

हु नथी नथुतो के अेना भूण
छेठु थुं छे.

दुनियांनी उन्नति साथे आपणी
अकल पणु वधे छे, घटती
नथी.

कभी इधर, कभी उधर ।

जब मालूम हो जाता कि यह उसका
वेकना नहीं है तो एक
लम्बी साँस लेता ।

आदत के मुताबिक लक्ष्मम्मा
भोर होते ही उठे ।

कभी-कभी मेड़-चीते वगैरह रात
के वक्त वहाँ पर आया
करते हैं ।

यह दुर्गवाला कुत्ता उसकी ओर,
लोगों की आँखें बचाकर
देख लेता कि कहीं शरीफ
लोग उसे आवारा न
समझ बैठें ।

अब उन्हीं बातों को मानते हैं
जो बहस की कसौटी पर टिक
सकें । वरना कोई मानने के
लिए तैयार नहीं होता

हम नहीं जानते कि उनका असली
मकसद क्या है ।

दुनिया की तरकी के साथ हमारी
अकल भी बढ़ रही है, घट
नहीं रही ।

હું કહું છું કે આપણા વડવા-
ઓને દલીલ કરતાં આવડતું
ન હતું.

મનોવિજ્ઞાન, ભૌતિક વિજ્ઞાનની
જે પ્રગતિ આજે થઈ છે
તે જૂના જમાનામાં ન હતી.

હું પણ માનું છું કે બધાની
સાથે એક સરખું વર્તન
હોવું જોઈએ, પણ હું
અસવર્ણ વિવાહથી
વિરુદ્ધ છું.

કુખનો માર્યો એને બોટ્યા
વગર જ તે ત્યાંથી ચાલ્યો
ગયો.

જ્યારે ગાડી આવવાનો સમય
થતો ત્યારે તે માઈલ જેટલે
દૂરથી પણ તેના તરફ
લાલચોળ આંખોએ જોતો,
અને આગલા પગના નખથી
જમીન કોતરતો ઘૂણાથી
દૂર હટી જતો.

એની વચ્ચે થોડો આરામ લઈ
લેવો-જોઈ મન અને
હાથને પણ સહેજ આરામ
મળે-એ પણ જરૂરનું જ
હતું.

મેં કહતા હૂં કે હમારે લુજુર્
બહસ કરના નહીં જાનતે
થે ।

મનોવિજ્ઞાન, ભૌતિક વિજ્ઞાન કી જો
તરફી આજ હુई है, वह
कदीम ज़माने में न थी ।

મેં મી માનતા હૂં કિ સબ કે સાથ
एक तरह का बर्ताव होना
चाहिये; मगर मैं असवर्ण
विवाह के खिलाफ हूँ ।

दर्द के मारे बिना उसे छुये ही,
वहाँ से वह चल दिया ।

गाड़ी के आने का जब समय होने
लगता, तो मील भर की
दूरी से ही उसकी ओर
लाल-बाल आँखों से देखता
और अगले पैरों के नाखूनों
से ज़मीन खरोचता हुआ
नज़रत के साथ दूर हट
जाता ।

इस बीच मैं कुछ आराम कर
लेना-मन और हाथ को भी
जिससे जरा आराम मिले-
भी ज़रूरी ही था ।

એવામાં જ મિત્રાની ચિઠ્ઠીઆ
ઉપર ચિઠ્ઠી આવવા લાગી.

જૂના ખેલ અને એ જીવન યાદ
કરતાં કરતાં તથા આનંદ
માનતાં તહેવારની માફક
આખો દિવસ વિતાવી
દીધો.

તે છોકરી તારકની વાતનો
જવાબ ન દેતાં તેની પાછળ
ચાલી નીકળી.

એક મિનિટ પણ એવું ન બનતું
કે બ્યારે મન ન ચોંટવાની
ફરિયાદ થઈ શકે.

તે દિલ્હીની મોલમાં યંત્રશાસ્ત્રી
તરીકે કામ કરવા લાગ્યો,
અને પાકાં બે વર્ષ પછી
છેક અમારી મુલાકાત
થઈ છે.

એક બાગ-તે શહેરમાં હોવા
છતાં પણ મોટરની ધૂળને
અહલે ફોડોની ખુશખોશી
બરો છે.

આવી રીતે બાવી દેશબક્તની
લાયકાતથી બધા લોકો
એને ચાહતા હતા.

इसी बीच मित्रों की चिट्ठियों
पर चिट्ठियां आने लगीं ।

पुराने खेल, वह जीवन याद करते
हुए तथा आनन्द मनाते हुए
त्योहार की तरह सारा
दिन बिता दिया ।

वह लड़की तारक की बात का
जवाब न देकर उसके पीछे
हो ली ।

एक मिनट भी ऐसा नहीं हो सकता
जब कि मन न लगने की
शिकायत हो ।

वह देहली की मील में यंत्रशास्त्रज्ञ
के नाते काम करने लगा
और पूरे दो साल बाद कहीं
हमारा मिलना हुआ है ।

एक बाग-वह शहर ही में होने
पर भी मोटर की धूल के
बजाय फूलों की खुशबू से
भरा हुआ ।

इस तरह होनहार देशभक्त की
हैसियत से सभी लोग उसे
चाहते थे ।

वृद्ध भंडणीनुं आ प्रकारनुं बर्तन
जेधने सोनूने औधी गागर
पर पाण्णी नाभवा जेवी
ज पोतानां व्याभ्यानेनी
तेओना उपर अस्सर थप
दागी.

आणीश वर्ष पहेलां जे ओक
जारे पूर आवुं हतुं, ओ
वभते बोझाना आ अनु-
माननी सारी रीते परीक्षा
पण्ण थप गठ हती.

क्यारेक डाँठ कारभानाभां
काम करतो, क्यारेक कयांक
भण्णूरी करी लेतो, अने
क्यारेक क्यारेक डाँठ काम
ध'वा वगार भडिनाओ
सुधी पडचो रहतो.

तेओना पतिओ अथा शराभी
हता अने जे के तेओने
पण्ण खीओनी कभाखीनी
शराब अपती हती,
तेपण्ण ते अधी खीओ
रेख्खा करतां वधारे सुभी
हती, तेओनी कभायेवी
संपत्ति लूटावानी डाँठ
हह तो हती.

वृद्ध-मंडली के इस प्रकार के बर्तन
को देखकर सोनू को औधी
गगरी पर पानी डालने के
सदृश ही अपने व्याख्यानों
का अस्सर उन पर जान
पड़ा ।

चालीस वर्ष पूर्व जो एक जबरदस्त
बाढ़ आई थी, उस समय
लोगों के इस अनुमान की
ठीक तौर से परीक्षा भी
हो गई थी ।

कभी किसी कारखाने में काम करता,
कभी कहीं मजदूरी कर लेता
और कभी-कभी बगैर किसी
काम-धन्धे के महीनों
पड़ा रहता ।

उनके मर्द सब शराबी थे और
यद्यपि उन्हें भी औरतों की
कमाई की ही शराब हलाल
थी, तथापि ये सब त्रियाँ
रेणुका की अपेक्षा अधिक
सुखी थीं, उनकी कमाई हुई
सम्पत्ति के लूटे जाने
को कोई हद तो थी ।

ओटले न्यारे शुकुआये कहुं के
' भल्लुरी न आपो ने '
त्यारे तेने धमकावीने त्यांथी
हुंडी हाडवाभां आवी.

हं भारा पितानी ऐकनी ऐक
पुत्री होवाने लीधे लाडकी
हती, अने ते पोतानां बाध
अहेनेभां सैथी नानो
होवाने लीधे माआपने
विशेष वहालो हतो.

अभारी निशाणभां भारी जेटली
उभरवाणी छोकरीओ भांड
अे तथु हरो.

अे दिस थया, यार दिस थया,
रनओ पूरी थवा आवी.

न शिकारीओअे गोणीओ
खलावी हती ते दाडता
आव्या अने हरथुने अदले
ऐक नाना छोराने भृत्यना
भोभां तरडता जेध थील
गया.

आ किमत अेने घण्टी वधारे
लागी.

ऐनी महान धमका हती के
पोते अे पटो अरीदी ले,

इस पर जब रेणुका ने कहा—
मजदूरी ही दो, तो उसे
धमका कर वहाँ से हटा
दिया गया।

मैं अपने पिताजी की अकेली लड़की
होने के कारण लाडली थी,
और वह अपने भाई-बहनों
में सबसे छोटा होने को
वजह से माँ-बाप का विशेष
प्यारा था।

हमारे स्कूल में मेरी समान उम्र-
वाली लड़कियाँ मुश्किल से
दो-तीन होंगी।

दो रोज हुए, छुट्टी समाप्त होने
को आई।

जिन शिकारियों ने गोली चलाई
थी, वे दौड़े हुए आये
और हिरन के बजाय एक
छोटे लड़के को मृत्यु के मुख
में छटपटाते हुए देखकर
सहम गये।

यह कीमत उसे बहुत ही ज्यादा
जान पड़ी।

उसकी जबर्दस्त ख़ाहिश थी कि
वह यह पट्टा ख़रोद ले;

पशु अटली अधी आर
आनानी रकम पोते डेवी
रीते जभा करी शके ?

पिताअ तो आवीने अने भारी
पशु जरी, पशु ते
'भोती'ने जरा पशु
भूली न शकी.

केटलाक दिवस पछी हुं ग'लीर-
तापूव'क आ मानसिक
व्यापारे अने जेष्टाअो
उपर विचार करवा लागी.

आ कवि बोडो पशु साव
पागल ज अन्या करे छे.

अभारा आ सहयात्री मित्रनो
कांछ अलौकिक शक्ति साथे
कांछ ने कांछ स'अ'ध
अवश्य छे; आथ तो कांछ
अपूर्व मेजेटिअम् अथवा
दैवीशक्ति साथे होय,
अथवा सूक्ष्म शरीर के
अे जलनी कांछ वस्तु
साथे.

पहुँलपहुँलां न्यारे हुं आ
त्यजयेला पथरना भुँलभां
पहुँअो, त्यारे अेनी

लेकिन इतनी बड़ी, बारह
आने की रकम वह कैसे जमा
कर पाती ?

पिताजी ने तो आकर उसे पीटा
भी पर वह 'मोती' को
तनिक भी न भूल सकी।

कुछ दिन बाद मैं गहराई के
साथ इन मानसिक व्यापारों
और चेष्टाओं पर सोचने लगे।

ये कवि लोग भी निरे पागल ही
हुआ करते हैं।

हमारे इन सहयात्री मित्र का किसी
अलौकिक शक्ति से कुछ-न-कुछ
सम्बन्ध जरूर है:-चाहे किसी
अपूर्व मैग्नेटिज्म या दैवशक्ति
से हो, या सूक्ष्म शरीर या
उसी तरह की किसी और
वस्तु से।

पहले पहल जब मैं इस परित्यक्त
पाषाण-प्रासाद में पहुँचा, तो उसकी
निर्जर्जना मेरी छाती पर मानो

निर्जनता भारी छाती पर
 लगे कोई अयंकर भारनी
 भाईक आवाही पड़ी. भा-
 राथी ज्यों सुधी अपनी
 शक्तुं त्यां सुधी, अह्मर
 ने अह्मर रही कामकाज
 थी भूष थाकीने रात्रे अही
 आवतो अने आवतां वेत
 न सुधि जतो.

परंतु ऐक अठवाडियुं पसार
 नहि थयुं होय अवाभां
 भहेलना ऐक विचित्र नशाअे
 धामे धामे भारा पर काभू
 नभाववां शरु कर्यो.

आभे आभुं भकान लगे
 कोई सज्जव पदार्थनी पेठे
 भने पोताना जठरभां
 रहेला मोहरसथी धीमे
 धीमे पयाववा लाग्युं.

नदी अे द्विसेभां सुकाई
 जवा आवाही हती-साभेनी
 आभुनो विस्तीर्ण रेतीवाणे
 किनारे संध्याना प्रकाशथी
 रंगीन थई गयो हुतो-
 आ कांठे धाटनां पगथियां
 नीचे स्पर्श छाछरा

किसी भयंकर भार की तरह
 बैठ गई। मुझसे जहाँ तक
 बनता, बाहर-ही-बाहर
 रहकर काम-काज से खूब
 थककर रात को यहाँ लौटता
 और आते ही सो जाता।

परन्तु, एक सप्ताह भी न बीत
 पाया होगा कि इस महल
 के एक विचित्र नशे ने क्रमशः
 मुझ पर कब्जा करना शुरू
 कर दिया।

सारे-का-सारा सकात मानो
 किसी सजीव पदार्थ की तरह
 मुझे अपने जठरस्थ मोह-
 रस से धीरे-धीरे पचाने
 लगा।

नदी उन दिनों सूख-सी गई
 थी,—उस पार का विस्तीर्ण
 बालू-तट संध्या की आभा से
 रंगीन हो उठा था—इस पार
 घाट की सीढ़ियों के नीचे
 स्वच्छ उथले पानी में पत्थर
 की गोल-गोल बट्टियाँ चमक

पाशुभिर्मां पत्यरनी गोण
गोण कथुओ। यमकी रही
हुती। ते द्विसे कथां पथु
जराय हुवानुं नाम न हुतुं।

एक साभटो धला पगोतो
अवाज संभणायो-जणु
घणुकि सभाओ भणीने
दोडती दूदती जेतरी रही
डोय।

भारा हृदयमां एक प्रकारनुं कंपन
शुभ थर्ष गथुं, ते उत्तेजना
के जयने अंगे हुतुं, के
आनंदने अंगे, अथवा
कुतूहलने लीधे, ते अराअर
कई शक्तो नथी।

लाग्युं के सारी रीते कान
भांडीने सांभणवाथी तेमनी
अधी वातो २५४ संभ-
णारो; पथु ओकाअ चित्ते
कान भांडीने सांभणवा
छतां पथु इक्षु जंगलनां
तमरांने अवाज ज
संभणायो।

भीजे द्विसे सवारो कालनी
अधी वात तदन हास्य-
जनक लागवा भांडी।

रही थीं। उस दिन कहीं
भी जरा नाम को हवा
तक न थी।

एक साथ बहुत-सी पग-
धनियाँ सुनाई दीं-जैसे
बहुत-सी सखियाँ मिलकर
दौड़ती-फुदकती हुई उतर
रही हों।

मेरे हृदय में एक प्रकार का कम्पन
शुरू हो गया; वह उत्तेजना
या भय के कारण था, या
आनन्द के कारण, या कौतूहल
से, - ठीक नहीं कह सकता।

मालूम हुआ कि अच्छी तरह
कान लगाकर सुनने से
उनकी सभी बातें स्पष्ट सुनाई
देंगी; पर एकाम्र चित्त से
कान लगाकर सुनने पर
भी, सिर्फ जहली झींगुरों
की झनकार ही सुनाई दी।

दूसरे दिन सबेरे, कल की सारी
घटनाएँ बिलकुल हास्यजनक
मालूम होने लगीं।

ते द्विसे त्रिमासिक रिपोर्ट
 लाभवाने होते, अथी
 धेर भांडुं जवानुं हुतुं.
 पक्षु सांज थर्ध न थर्ध
 त्यां तो कर्म भने भकान
 तरङ्ग आकर्षवा लाग्थुं.

रिपोर्ट अधूरे भूरी हेट यडावी,
 अने अे न वभते संभ्याना
 आछा प्रकाशमां तरुछाया-
 थी ढंकायेला अे निज्म
 रस्ताने गाडीनां पैडांना
 अवाजथी जगावतो हुं अे
 अंधकारमय शैलान्तवर्ती
 निस्तब्ध विशाल प्रासाद
 तरङ्ग उपडये.

हुं अहु आस्तेथी ठिंयो.

अे रात्रीना अंधकारमां हुणवे
 हुणवे पग भांडतो, भास
 श्वास उपर पूरे संयम
 राखतो, अे अदृश्य भोला-
 बनारीनी पाछण पाछण
 हुं कथां जर्ध रसो हतो...

जेम जेम सांज प्रासे आववा
 लाभी तेम तेम हुं नक्षे
 उदस बनवा लाये.

उस दिन त्रैमासिक रिपोर्ट लिखनी
 थी, इसलिए देर से घर
 लौटने की बात थी।
 मगर शाम होते-न-होते
 कोई मुझे मकान की ओर
 खींचने लगा।

रिपोर्ट अधूरी छोड़कर हैट उठया
 और उसी समय संध्या-धूसर
 तरुछाया से आच्छन्न निर्जन
 पथ को रथ-चक्र के शब्द
 से चकित करता हुआ
 अपने उस अन्धकारमय शैल-
 न्तवर्ती निस्तब्ध विशाल प्रासाद
 की ओर चल दिया।

मैं बहुत ही आहिस्ता से उठ।

उस रात्रि के अन्धकार में हौले-
 हौले पैर रखता हुआ,
 अपनी साँस पर पूरा संयम
 रखता हुआ, उस अदृश्य
 आह्वान-कारिणी के पीछे-पीछे
 मैं बहँ जा रहा था...

ज्यों-ज्यों शाम क़रीब आने लगी,
 त्यों-त्यों मैं अनमना-सा
 होने लगा।

मे' कछुं, " जेयुं साहेब,
आपणुने पत्राने भेवकूइ
पनावीने डेवी थाप आपी
गयो ? शइआतथी भांडीने
आपपर सुधी आपो
किस्सो मनथी न सभजय
ओवे। छे. "

धीसूओ कछुं, " लागे छे के
पयशे नहि. "

तुं धणो धातडी छे, अट्या !
आपुं वष' जेनी साथे
सुपयेनथी रहो तेनी ज
साथे आटली भेवइछि !

अने जयां सुधी ओ पैसा
पहोयता त्यां सुधी अने
आभतेम भार्या भार्या
इरता.

पणु आ अनेने भाणुसो ओ
वपते ज ओलावता के
जयारे ओ भाणुसो पासेथी
ओक जणुनुं काम भेजवीने
पणु सतोप लेवा सिवाय
जीने काछ उपाय न होय.

अने जेइतानी सरभामण्ड्रीभां
तेओ, के जे जेइतानी

मैंने कहा-देखा हज़रत, हम
लोगों को बेवकूफ बनाकर
कैसा चक्का दे गया ! शुरू
से लेकर आखिर तक
सारा किस्सा मन-गढ़न्त है।

धीसूने कहा-मालूम होता है,
बचेगी नहीं।

तू बड़ा बेदर्द है बे ! साल-भर
जिसके साथ सुख-चैन से
रहा, उसी के साथ इतनी
बेवफाई !

और जब तक वह पैसे रहते,
दोनों इधर-उधर मारे-मारे
फिरते।

मगर इन दोनों को लोग उसी
वक्त बुलाते, जब दो आद-
मियों से एक का काम पाकर
भी सन्तोष कर लेने के
सिवा और कोई चारा न
होता।

और किसानों के मुकाबले में
वे लोग, जो किसानों की

दुर्भागताओंभांथी लाभ
ठिकाणी जन्मता हता, ते
क्यांय वधाये संपन्न हता,
त्यां आ जगतनी मनोवृत्ति
उत्पन्न थवी ओ कांछ
आश्चर्यनी बात न हती.

छतां पशु ओने ओटलुं आश्वासन
तो हतुं न के जे के ते
झटकाछ छे तोपशु कांछ
नहि तो तेने जेहूताना
जेवी अवतार भवेत्त तो
करवी पडती नथी.

जे के आ प्रयत्नभां ओनी
आंभोभांथी आंसु आवतां.

तेने आ जनेना अहेरा तरङ्ग
घृष्टा आवती हती.

दवादारु जे कांछ थर्भ शक्युं ते
अधुं कथुं, पशु मुद्दे ते
आपशुने दगो धर्भ गध.

पशु घीसु उपर दया करवी ओ
काणा कामणा उपर रंग
अडाववा जेवुं हतुं.

त्यारे जन्ने जन्मा कोशु जन्मे
कांछ दैवी प्रेरणाथी ओक
पीकानी सामे आवी

दुर्बलताओं से लाभ उठाना
जानते थे, कहीं ज़्यादा
सम्पन्न थे, वहाँ इस तरह की
मनोवृत्ति का पैदा हो जाना
कोई अचरज की बात न थी।

फिर भी उसे यह तसकीन
तो थी ही कि अगर वह
फटेहाल है तो कम से कम
उसे किसानों की-सी जाँ-
तोड़ मेहनत तो नहीं करनी
पड़ती।

हालाँकि इस कोशिश में उनकी
आँखों से आँसू निकल आते।

वह इन दोनों की सूरत से
नफ़रत करते थे।

दवा-दारु जो कुछ हो सका, सब
कुछ किया, मुदा वह
हमें दगा दे गई।

मगर घीसू पर दया करना काले
कम्बल पर रङ्ग चढ़ाना था।

तब दोनो न जाने किस दैवी
प्रेरणा से एक मधुशाला के
सामने आ पहुँचे और जैसे

पहोन्ना, अने जाखे कांछ
पूर्व निश्चित गोडवणु होय
तेम अंदर आत्मा गया.

किसी पूर्वनिश्चित व्यवस्था
से अन्दर चले गये ।

माधवे श्रद्धापूर्वक माथुं जुकावी
समर्थन कर्तुं “ जर, जर, जर होशे. ”

माधव ने श्रद्धा से सिर झुकाकर
तसदीक की-ज़रूर से
ज़रूर होगा ।

कैम दादा ! आपणु पणु
कोछने कोछ दिवसे तो
त्यां जर्धथुं ज.

क्यों दादा, हम लोग भी तो
एक न एक दिन वहाँ
जायेंगे ही ।

पछी अन्ने नायवा बाआ.
ओछया पणु अरा, कूटया
पणु अरा. पडया पणु
अरा, पछाया पणु अरा.
अ व पणु अतावा अने
अभिनय पणु कर्यो.

फिर दोनो नाचने लगे । उछले
भी, कूदे भी । गिरे भी,
पटके भी । भाव भी बताये,
अभिनय भी किये ।

आ अन्ने छोडरीआभांथी
अकनां अज्ज तो थर्ध युआं
हतां, पणु आअनां हवे
थवानां हतां.

इन दोनो लड़कियों में से एक
का विवाह तो हो चुका था,
लेकिन दूसरी का अभी होने
को था ।

हामोदर पन्तना मृत्यु पछी
तेमनी त्रणु पुत्रवधुआनुं
अेर धणुं वधुं.

दामोदर पन्त की मृत्यु के उप-
रान्त उनकी तीनों बहुओं
की खूब बन आई ।

अ पछी कमवार तारकाना
आडीना अन्ने आर्ध आनां
अज्ज थयां हतां.

इसके बाद क्रम से तारका के
बाकी दोनो भाइयों का विवाह
हुआ था ।

आ आभतमां ते कक्षाथ केर्ध
वभते पोताना आर्ध आने
कॉर्ध इरिआइ करती. पथ्य
अना अधा आर्ध पोत-
पोतानी अनीना न पक्ष
लेवावाणा हुता.

केटलाइ भायसे पोताना
परिचित भायसेने सामे
नेतां हसता यहेरा साथे
रस्ते आसता हुता.

वे आवीने आटला पर ऐसी
गया.

भारी समजमां न आव्युं के
लोका आवी लारे बीडमां
कध जननुं पुण्य भेगववा
जध रह्या छे.

पासेना भाईडेय मंदिरमांथी
रही रहीने धंटने अवाज
संलग्नातो हुतो.

आकाशमां संध्यानी रक्तवर्ण
लालिमा उल्लु भटी न
हुती.

पतिना सुभयो वंचित रही
होवाने लीधे अने मोक्षनी
धन्य रहती.

इस बारे में वह शायद हो
कभी अपने भाइयों से कुछ
परिचित करती थी। लेकिन
उसके सभी भाई अपनी-
अपनी स्त्री की ही तरफ-
दारी करनेवाले थे।

कई लोग अपने परिचितों को
सामने पाकर हँस-मुख चेहरों
के साथ राह चलते थे।

बाहर आकर चबूतरे पर जा बैठा।

मेरी समझ में न आया कि लोग
ऐसी भारी भीड़ में कौन-
सा पुण्य कमाने जाते हैं।

पास के मार्कण्डेय मन्दिर से
रह-रहकर घण्टे का नाद
सुन पड़ता था।

आकाश में सन्ध्या की रक्तवर्ण-
लालिमा अभी नहीं मिटी
थी।

पति के मुख से वंचित रहने के
कारण उन्हें मोक्ष की चाह
थी।

જે અધિકારીઓએ મદાંધતાને
લીધે ખેડૂતો અને મજૂરોને
સતાવીને પાપ એકઠું કર્યું
હતું, તેને ધોવા માટે તેઓ
વ્યથ દેખાતા હતા.

जिन अधिकारियों ने मदान्धता से
किसानों और मज़दूरों को
सताकर पाप जमा किया था,
उसे धोने के लिए वे व्यथ
दिखाई देते थे।

અગર જે એની પૂજા અને
ભક્તિ સાચી હોત તો શું
દુશ્વિર આમ ચૂપ ખેસી
શકત ?

अगर उनकी पूजा तथा भक्ति सच्ची
होती तो क्या ईश्वर यों
चुप बैठ सकता था ?

અગર જે એઓના આત્માનું
વાસ્તવિક સ્વરૂપ ચિત્રણ
કરવાનું યત્ન હોત તો પાપનો
ઘડો ફૂટ્યા વગર રહી
શકત ખરો ?

अगर इनकी आत्माओं का वास्तविक
रूप चित्रण करनेवाला यन्त्र
होता तो पाप का घड़ा फूटे
बिना रह सकता था ?

ઓટલા નીચે થોડે છોટે એક
સડક હતી.

चबूतरों के नीचे कुछ दूर पर
एक सड़क थी।

પાણીના એક એક ટીપાંની
માફક કોણે જાણે કેટલીય
દમડીઓ ભેગી થવાથી
ભૂખની આગથી પીડિત એ
ગરીબોને પેટપુર ભોજન
મળશે ?

पानी की एक एक बूँद की भाँति
न मालूम कितनी दमड़ियों
के मेल से, भूख की आग
से पीड़ित उन गरीबों को
पेटभर भोजन मिलेगा ?

તે ભગવાન સુધી પહોંચશે કે
કેમ તે ખખર નથી.
બિચારા આ બિખારી

पता नहीं उनकी पहुँच भगवान
तक होगी कि नहीं ? बेचारे
ये भिखमंगे दाताओं से कुछ

दाताराने कांछि पूछे तो
तेभने गाणीओ अने धम-
डीओ सिवाय भीष्णुं शुं
भणी शकै ?

पूछें भी तो इन्हें गालियों
तथा शिड़कियों के सिवा और
प्राप्त ही क्या होगा ?

એ હારમાં, ખરાબર भारी
सामे, એક આંધળો બિખારી
બેઠો હતો. લગભગ તે
જીવનના સંધ્યાકાળમાં
પહોંચી ગયો હતો.

उसी कतार में-ठीक मेरे सामने
एक अंधा भिखारी बैठा था ।
करीब-करीब वह जीवन
के संध्याकाल में पहुँच चुका
था ।

સાચું પૂછો તો વાસ્તવમાં આ
જગત પણ અંધકારમય છે.

सच पूछो तो वास्तव में यह
जगत ही अंधकारमय है ।

એ ખૂડાની પાસે જ એક
છોકરી હતી.

उस बूढ़े के नज़दीक ही एक
लड़की थी ।

ત્યાંના માણસોના હૃદયને દ્રવીભૂત
કરીને એને આધારે રોટી
ખાવાવાળો એ આંધળો
બિખારી હતો.

वहां के मनुष्यों के हृदयों को
द्रवीभूत कर उनके सहारे
रोटी खानेवाला अंधा भिखारी
था ।

જેમના હૃદયમાં કરુણાનો વાસ
હતો, તેઓ યથાશક્તિ કાંઈ
ને કાંઈ આપતા જતા
હતા જ.

जिनके हृदय में करुणा का वास
था, वे यथाशक्ति कुछ न
कुछ दे ही जाते थे ।

ન્યાય કચેરીનો કારકુન ન હતો
કે વાઢી-પ્રતિવાઢી પાસેથી
સાચું ખોટું બોલીને
બળ-જબરીથી એમનો

अदालत का गुमास्ता नहीं था कि
मुद्दै-मुद्दालेह से झूठ-मूठ
कहकर बलात् उसका पीछा
करे । इनकम-टैक्स (आयकर)

पीछा पकडे. धन्कभटेकसने।
(आवक) ओहीअर पख
न हतो डे वेपारीओना
गणा पर नध येसे.

ओ ओकरीने जेतां न मारी
भीनी आपोभां आछी
यांइनीने प्रकाश ओयो.

कटवाक इष्ट ओकरा उशीओओ
ना पाउवा छतां तेने
सतावीने अरीदावता हता.
मात्र पाणका न नहि,
पख जेओ छुल्ल पाण-
पखना जेसोथी कंटाएया
न हुता तेओ पख अरीदीने
पोतानो पाणपखनो शोअ
प्रकट करता हता.

ओने जेतां न तयियत पुश
थछ नती हती: मात्र पुश
थाय ओटलुं न नहि,
पख गमे तेहलो कोष
केम न होय, पख ते
जेअ थछ नतो.

तो छुवे शुं? आभां सायुं
अने जोहुं शुं?

कोछु नछु कटवीये वार सुधी
तेओ ओम न जेसी रखा.

का अफसर नहीं था कि व्या-
पारियों के गले पर जा बैठे।

उस लड़की को देखने पर मेरी
गीली आँखों में हल्की चाँदनी
का आभास उदित हुआ।

कुछ शरारती लड़के बूढ़ियों के
मना करने पर भी उन्हें
सताकर खरीदवाते थे। बच्चे
ही नहीं—जो अब भी बचपन
के खेलों से बाज नहीं
आये थे, वे भी खरीदकर
अपने लड़कपन का शौक
प्रकट करते थे।

उसे देखते ही तबीयत खुश हो
जाती थी : केवल खुश होना
ही नहीं; बल्कि कैसा ही
क्रोध क्यों न हो, गायब
हो जाता।

तब और क्या, इसमें सच और
झूठ कैसा ?

पता नहीं, कितनी देर तक वे
इसी तरह बैठे रहे।

न तो आ पहुँचां ओवे डाध
अनाव भारी नजर पड्यो
हो, के न पछी, पथ
धमानथी पूछीओ तो ओथी
विरुद्धनी घण्टीये पटनाओ
भारा जेवामां आवी गछ छे.

आ द्विसे त्रीज पहारने वण्णते
लोअगेगे (संयोगवशात्)
काका छकन अने भिओ ना
सिवाय डाध पथ घरमां
हाजर न हवुं.

पोताना आ मत अनुसार
तेने किङेटना घण्टाभरा
भेओने दर्शक अनवाने
भोका भणी जय छे.

पित्तणनां वासथु साइ करवा
भाटे जर ओ वातनी होय
छे के आभलीना प्रयोगथी
पहेंकां तेने ओक वार भूय
सारी रीते भांजने साइ
करी लेवामां आवे.

आ न आभली जे कदाय वि-
बायतथी उभामां अंध भणने
आवती होत तो भोटा भा-
खुसो ओना पर भरी पडत.

न इससे पहले कोई ऐसा वाक्या
मेरी नजर से गुजरा, और
न बाद में, बल्कि ईमान
की पूछिये तो इसके विपरीत
घटनाएँ बहुतायत से मेरे
देखने में आ चुकी हैं।

इस रोज तीसरे पहर के वक्त
इत्तफाक से चचा छकन
और बिन्नो के सिवाय कोई
भी घर में मौजूद न था।

अपनी इस राय की बदौलत
उसे क्रिकेट के अक्सर मैचों
का दर्शक बनने का मौका
मिल जाता है।

पीतल के बरतन साफ करने के
लिए ज़रूरत इस बात की
होती है कि हमली के प्रयोग
से पहले इन्हें एक बार खूब
अच्छी तरह भँजकर साफ
कर लिया जाय।

यही हमली अगर विलायत से
डिब्बों में बन्द होकर आती
तो जनाब लोग इस पर
दृष्टकर पड़ते।

પ્રકરણ ૧૧ મું

હિંદી વાતચીત તથા પત્રલેખન

હિંદી વાતચીત

હિંદીનો આટલો અભ્યાસ કર્યા પછી હિંદીમાં કાંઈક બોલવા માટે તમારી જાન ચળવળવા માંડી હશે. પણ કયા વિષય પર બોલવું એ જ એક મુખ્ય પ્રશ્ન છે. જો કે અવારનવાર હિંદીમાં વાતચીત કરવાના પ્રસંગો શોધનારને મળી રહે. અથવા તો જેઓ જાહેર જીવનમાં પડ્યા હોય તેઓ હિંદીમાં લેખો કે ભાષણો આપી શકે. પણ એ તો ભાષા પર સારો કાબૂ આવી ગયા પછીની વાત છે. એ કાબૂ જામ્યા પહેલાં જીભને કસરત આપવા માટે શા વિષય પર બોલવું ?

આ માટે તમે ધારો તો નિબંધ લખી શકો. પણ આ ઉમરે તમારે નિબંધ લખવા બેસવું હોય તો પછી આ ચોપડી શા માટે હાથમાં જ લો !

અને આવા બધા પ્રતિકૂળ માર્ગો જતા કરીએ એટલે વ્યવસ્થિત રીતે હિંદીમાં બોલવાની તાલીમ લેવા માટે બે સરળ માર્ગો રહે છે. એક તો કાઈ પણ ચિત્ર નજર સામે રાખી, તેમાં જે કાંઈ તમે જોઈ શકતા હો તેનું વર્ણન હિંદીમાં કરવા માંડો. કદાચ તમે આ વાંચતા હશો એ વખતે જ તમારી નજર સામે દીવાલ પર થોડાં ચિત્રો હશે. તેમાં તમે શું જુઓ છો, તે હિંદીમાં બોલો જોઈએ ? કાઈ કાઈ ચિત્રની પાછળ થોડો ઇતિહાસ પણ છુપાયેલો હશે, તે પણ સાથેસાથ બોલતા જાઓ. એટલે આ રીતે તમારા દીવાનખાનામાં બેઠા બેઠા, અને કાઈ પણ શ્રોતાની જરૂર પડ્યા વિના, હિંદીમાં બોલવાની શક્તિ

કળવી શકશે. જે કે આ જાતના બોલવામાં વર્તમાન અને ભૂતકાળ વિશેષ આવશે, અને બાપાનાં બીજાં ધણાં અંગોની તાલીમ પ્રમાણમાં ઓછી મળશે.

એથી વધુ સંપૂર્ણ તાલીમ લેવાનો સરળ માર્ગ કાઢીને હિંદીમાં વાર્તા કહેવાનો છે. વાર્તાની વસ્તુસંકલના જાણી લીધા પછી વાર્તા કહેવી સહેલી પડે છે. અને વળી વાર્તા કહેતી વખતે અનુવાદની માફક શબ્દોની પસંદગીમાં મર્યાદા ન હોવાથી પોતાને આવડતા હોય એવા શબ્દોની અંદર જ વાર્તા કહેવા પ્રયાસ કરી શકાય છે.

આવી એક વાર્તાની વસ્તુસંકલના આ નીચે આપી છે. અને એવી બીજી ધણી વાર્તાઓ તમને આવડતી હશે અથવા તો ગમે ત્યાંથી મેળવી શકશો. આ નીચે જે વાર્તા અપાય છે તે આ લેખકના હવે પછી પ્રકટ થવાના એક પુસ્તકમાંથી લીધેલી છે. એ પુસ્તકમાં બાળકોને રસ પડે અને મોટરોં કરી શકે એવી લગભગ પોણાસો વાર્તાઓના પ્લોટ ૧૦૦ પાનાંમાં અપાશે. * આવી વાર્તા તમારાં બાળકોને કરવાથી તમને પોતાને હિંદીની જરૂરી તાલીમ મળશે, બાળકોને આનંદ આવશે, અને તેઓને પણ હિંદીનું જ્ઞાન આડકતરે મળી રહેશે, એમ ત્રણ લાભ થશે.

એટલે અજમાયશ દાખલ આ વાર્તા યાદ કરી લઈ કાઢીને હિંદીમાં કહો. એક વાર્તા સફળ રીતે કરી શકશો એટલે વાર્તાનો રસ જ તમને આગળ ખેંચી જશે.

* એ પુસ્તક દસ આનાની કિંમતે આ કાર્યાલય તરફથી થોડા સમયમાં પ્રકટ થનાર છે.

અલાઉદ્દીન અને જાદુઈ ફાનસ

અલાઉદ્દીન

ચીનમાં એક દરજી હતો...ખુબ જ મરીબ...એને ઉદ્ધત અને રખડુ છોકરો અલાઉદ્દીન..કાંઈ કામ ન કરે..દરજી મરી ગયો.

અબ્બુયો કાકો

અલાઉદ્દીન રમતો હતો...એક અબ્બુયો માણસ તેને મળ્યો..તેણે તેને નામ અને સ્થિતિ પૂછ્યાં...અલાઉદ્દીને જવાબ આપ્યા...છોકરો હોશિયાર લાગ્યો...પેલો માણસ કહે ‘હું તારો કાકો થાઉં’..અલાઉદ્દીનને થોડા પૈસા આપ્યા..કહ્યું કે ‘કાલે જમવા આવીશ’...

અલાઉદ્દીન ઢોભાયો

અલાઉદ્દીને માને વાત કરી..પહેલાં તે તે મૂંઝાણી કેમકે તેને કાઈ દેર ન હતો...અબ્બુયો માણસ આવ્યો...તે કહે ‘હું નાનપણમાં ઘેરથી નાસી ગયેલો તેથી મારા ભાઈએ તમને મારી વાત નહિ કરી હોય...’ વધારે પૈસા આપ્યા...મા દીકરાને વિશ્વાસ ખેડો...થોડા દિવસે ઓળખાણ વધી...પેલા માણસે અલાઉદ્દીનને દુકાન કરાવી દેવાની લાલચ આપી...મા દીકરો ખુશ થયાં.

સુકામાં

એ અબ્બુયો માણસ જાદુગર હતો...અલાઉદ્દીનને એક દિવસ ફરવા લેતો ગયો...પહોંચી વચ્ચે...એક પત્થર પાસે ખેડો...ઘોળી ભૂકી છાંટી...ધુમાડો થયો..પત્થર જીંચકાયો...અંદર પગથિયાં...જાદુગર કહે ‘અંદર જા અને કોઈ ચીજને ન અડકતાં ફાનસ લઈ આવ’...અલાઉદ્દીન ખીતો હતો...જાદુગરે વોંટી આપી...ધમકાવ્યો...અલાઉદ્દીન અંદર ગતર્યો.

ફાનસ

અંદર એક ઓરડો હતો..આગળ ચાલતાં ઓશરી, ખાત્ર..ખુબ જ સુંદર વૃક્ષો..હીરા લટકે..ઝાડ નીચે ફાનસ..અલાઉદ્દીને તે લીધું..પાછા ફર્યો..જાદુગર કહે ‘ફાનસ લાવ’..અલાઉદ્દીન કહે ‘ખહાર આવ્યા પછી’...જાદુગર ગુસ્સે થયો..અલાઉદ્દીને છતાં ન આપ્યું..ફરી ભૂકી છાંટી જાદુગરે પત્થર ખેંચ કરી દીધો..અંદર ઘેર અધારે..જાદુગર ચાલ્યો ગયો...

વીંટીનો છન

અલાહદીન ખૂબ રોયો...એ દિવસ ભૂખ્યા તરસ્યા ગયા..છવટે અઠળાઈ ફીવાલે ખાણ્યા માટે હાથ ફેરવવા માંડ્યો..વીંટી પથ્થર સાથે ધસાણી.. છન આવ્યો..‘કાણુ છા?’..‘હું વીંટીનો છન છું, કહો તે કામ કરું’.. અલાહદીન કહે ‘મને ઘેર મૂકી ન’...અલાહદીન ઘેર આવી ગયો.

ફાનસનો છન

ઘેર કાંઈ ખાવાનું ન હતું...મા કહે ‘આ ફાનસ વેચીને ખાવાનું લઇએ’ ..મા ફાનસ સાફ કરવા બેઠી..માટી ધસાતાં ભયંકર છન આવ્યો..મા ચીસ પાડી બેશુદ્ધ થઈ..અલાહદીને હિંમતથી છન પાસેથી નહ્યું કે તે ફાનસનો છન હતો..અલાહદીને ખાવાનું માગ્યું..છન સોનાના થાળમાં આપી ગયો..મા ઢીકરે ખાધું..પછી થોડા દિવસ સોનાનો થાળ તથા રકાબીઓ વેચીને ચલાવ્યું..અને આમ વર્ષો વીતવા માંડ્યાં.

રાનની કુંવરી

એક દિવસ અલાહદીન આમમાં ફરતો હતો..ફૂકાનો અંધ થવા માંડી.. કારણુ?..રાનની કુંવરી નાહવા જવાની હતી..અલાહદીને તેને જોવા નિશ્ચય કર્યો..નાહવાના સ્થળ પાસે સંતાયો..તેને જોઈ..તેને પરણવા નક્કી કર્યું..

માગું નાખ્યું

ઘેર આવી મા પાસે હઠ લીધી કે ‘માનું માગું રાન પાસે લઈ ન’ ..મા ઢીકરા વચ્ચે ખૂબ રકજક થઈ..છવટે મા કહે ‘નજરાણું શું આપવું?’ ..અલાહદીને ફાનસના છનને બોલાવ્યો..હીરા મોતીથી ભરેલા સોનાનો થાળ મંગાવ્યો..છન તે લાવ્યો..મા તે લઈ ચાલી..ગઈ દરબારમાં..એક બાબુ જીભી..કોઇએ ધ્યાન ન આપ્યું..મા પાછી આવી..અલાહદીન ગુસ્સે થયો.. પાંચ દિવસ આમ ગયા.

માગું કપૂલ રાખ્યું

કહે દિવસે રાનને આશ્ચર્ય થયું..‘આ બાઈ હમેશાં શું આવે છે?’ ..પૂછ્યું...માએ નજરાણું ધર્યું..માગું નાખ્યું..રાન હવેરાત જોઈ ખુશ થયો..વજરને મત માગ્યો..વજરને ઈર્ષા આવી કેમકે તેના ઢીકરા સાથે એ કુંવરી પરણાવવા તેની ઇચ્છા હતી..તેણે સલાહ આપી કે ત્રણ માસની અવધિ આપો..મા તે બબર લઈ ઘેર ગઈ..અલાહદીન દિવસ ગણવા માંડ્યો.

લગ્નમાં વિદ્ય

ત્રણ માસ પૂરા થયા પહેલાં વજરે રાત્રીને સમજાવી પોતાના દીકરા સાથે કુંવરીનાં લગ્ન લેવરાવ્યાં..અલાહદીનની માને ખબર પડી..અલાહદીનને વાત કરી...રાત્રીને ત્યાં લગ્નની મિજબાની હતી..રાતે અલાહદીને ફાનસના જીનને હુકમ કર્યો 'કુંવરીને અહીં લઈ આવ અને વરરાત્રીને અધારા ચોરડામાં આપી રાત પૂરી દે..એમ થયું..કુંવરીને અલાહદીને બહુ વીનવી..સવાર થતાં બંનેને પાછાં મોકલ્યાં...એને લાગ્યું કે સ્વપ્ન આવેલું...રાત્રીને વાત કહી..લગ્ન બંધ રહ્યાં.

લગ્નની ભેટ

ત્રણ મહિના પૂરા થયા..અલાહદીને માને ફરી મોકલી..રાત્રી મૂંઝાચો...વજરની સલાહ માગી...છેવટે શરત કરી : 'ચાલીશ કાળા ગુલામો જરૂર રાતના બરેલા સોનાના થાળ લાવે, પાછળ ચાલીશ સફેદ ગુલામો આવે..આટલું થાય તો લગ્ન કરી આપીએ..' અલાહદીને જીન પાસે બધું મંગાવ્યું..સરથસ આવ્યું..રાત્રી ખુશ થયા..લગ્ન કરી આપ્યાં..રાત્રીના મહેલ સામે અલાહદીને જીનને રાતોરાત મહેલ ચણવા હુકમ કર્યો..સુંદર મહેલ તૈયાર થયા..રાત્રી વધુ ખુશ થયા..વજર ઈર્ષાથી બળી ગયા..તે કહે 'બધા બદુના ખેલ લાગે છે'..પણ રાત્રીએ તેનું અપમાન કર્યું.

જીનનાં બદલે નવાં ફાનસ

અલાહદીન શિકારે ગયેલો..ગાંડા જેવા એક માણસ શેરીઓમાં રખડે..જીનનાં ફાનસને બદલે નવાં આપતો હતો..પાછળ છોકરાં હુરરે ખેલાવે...કુંવરીને તાબુબી લાગી..તેણે અજમાયશ દાખલ નહોતું ફાનસ મોકલ્યું..પેલો તે લઈ રવાના થયો..તે પેલો જ બદુગર હતો, અને બધી વાત બળવાથી આવેલો..તેણે ફાનસ ધસ્યું..કુંવરી સહિત મહેલને દરિયા વચ્ચે ખેટમાં મૂકવા હુકમ કર્યો..તેમ થયું.

રાત્રીનો ગુસ્સો

બીજે દિવસે રાત્રીએ ઊઠીને ઘણી આંખ ચોળી પણ મહેલ ન જોયો..વજરને બોલાવ્યો..વજર મનમાં ખુશી થયો...રાત્રીને કહે 'હું' તો કહેતો જ હતો કે આ બધું બદુ છે'..રાત્રીને ખાતરી થઈ..અલાહદીનને પકડી લાવવા હુકમ કર્યો..અલાહદીને પગે પડી એક માસની મુદત માગી..રાત્રીએ તેને છૂટો કર્યો.

વૌંટીનેા જન

અલાહદીન નિરાશ ખન્યો હતો..વૌંટીને તો તે ભૂલી જ ગયેલો..કાંઈ બાન ન રહ્યું..રસ્તે ચાલતાં નદીમાં લપસ્યો..વૌંટી ઘસાણી..જન આવ્યો..અલાહદીનને હિંમત આવી..જને ખધી વાત કરી..અલાહદીન કહે ‘ખતું પાછું લાવી દે’..જન કહે ‘ફાનસના જન આગળ મારું કાંઈ ન ચાલે,’..અલાહદીન કહે ‘તો મને ત્યાં લઈ જ’..જન તેને લઈ દરિયામાં ગયો..મહેલ પાસે મૂક્યો..અલાહદીન તેની પત્નીને મળ્યો..

ફાનસ પાછું લીધું

અલાહદીને પૂછ્યું ‘ફાનસ ક્યાં છે?’..‘જાડુગર છાતી ઉપર રાખે છે’..અલાહદીને કુંવરીને ઘેનની દવા આપી..કહ્યું કે ‘હવે જાડુગર આવે ત્યારે ભોળાવાને ખવરાવી દેજે’..અલાહદીન સંતાઈ ગયો..જાડુગર આવ્યો..કુંવરીએ હાવભાવ કરી તેને ખાવા ખસાડ્યો..દવા ખવરાવી..પેલો ભંધી ગયો..અલાહદીન ખહાર નીકળ્યો..ફાનસ છાંડી લીધું..જાડુગરને દરિયામાં ફેંકી દીધો..જનને હુકમ કર્યો કે ‘મહેલ પાછા લઈ જ’..તેમ થયું.

છેવટે

રાત્રીએ ખીજે દિવસે મહેલ જોયો..ખુશ થયો..ઘણાં વર્ષો સુખથી રહ્યાં..રાત્રના મૃત્યુ પછી અલાહદીન તથા કુંવરીએ રાત્ર્ય કર્યું.

[એરેબિયન નાઈટ્સ]

હિંદી પત્રલેખન

આ પુસ્તક વાંચનારને ગુજરાતીમાં કાગળ કેમ લખવો તે શીખવવું પડે તેમ નથી. જુના વખતમાં આપણી ભાષામાં કાગળોની શરૂઆત ‘સ્વરથાન શ્રી — મહાશુભસ્થાને, પૂજ્યારાધે’ ઈ. લાંબાં લાંબાં વિશેષજોથી થતી, તે સખત ઝડપના આ યુગમાં હવે અદશ્ય થઈ ગઈ છે. હવે આપણે અંગ્રેજી ભાષાની સરળ ઢબે જોના પર પત્ર લખવો હોય તેને માત્ર ટૂંકું સંબોધન કરી કાગળ લખવાની શરૂઆત કરીએ છીએ. અને કાગળ પૂરો થાય એટલે એવી જ ટૂંકી વિધિથી

એકાદ નમ્રતા કે પ્રેમસૂચક શબ્દ મૂકી સહી કરી કાગળ પૂરો કરીએ છીએ. અને હિંદીમાં પણ તેમ જ છે. એટલે હિંદીમાં કાગળ લખવા માટે શરૂઆતમાં સંબોધન માટે વપરાતા શબ્દ તથા અંતે વિવેક માટે વપરાતા થોડા શબ્દો જ આપણે ખ્યાલમાં રાખવાના છે. અને ક્યા પ્રસંગે કયું સંબોધન કે કેવો વિવેક વાપરવો તેના નિયમ ન હોઈ શકે. કેમકે કાગળ લખનાર અને જેને ઉદ્દેશીને તે લખાયો હોય તે બન્ને વચ્ચેના પરસ્પર સંબંધ ઉપર જ તેનો આધાર છે. એટલે અહીં એવા શબ્દો જ આપ્યા છે. શીખનારમાં તેનો વિવેકથી ઉપયોગ કરવાની બુદ્ધિ હોય જ. માટે કાગળોના નમૂના આપી લેખક એ બુદ્ધિને અપમાનવા કદી ન ઇચ્છે.

સંબોધન માટે વપરાતા શબ્દો :

પૂજ્ય, પૂજ્યપાદ, શ્રી ચરણ કમલેષુ, શ્રદ્ધેય, માન્યવર, મહામાન્ય, મહાનુભાવ, પ્રિય, ચિરંજીવ, આયુષ્માન, પ્રિય બંધો, માઈ, ઈ.

જરૂર હોય તો સંબોધન પછી :

નમસ્તે, વન્દન, સપ્રેમ વન્દન.

સહી કરતાં પહેલાંનો વિવેક બતાવનારા શબ્દો :

આપકા, કૃપામિલાષી, આજ્ઞાકારી, કૃપાપાત્ર, સેવક, ભવદીય, સ્નેહ-મિલાષી, શુભ ચિંતક, હિતૈષી, તુમ્હારા, ઈ.

જરૂર હોય તો સહી પછી :

(કે) આશીર્વાદ, (કા) સાષ્ટાંગ પ્રણામ. (કી) શુભાશીષ,

વિભાગ ચોથો

આ કં ૨ પ્ર કં ૨ ભો

[સમય ૫ દિવસ]

હવે તમારી આગળ ૫ દિવસ બાકી રહે છે. અને એમાં તમારે અગાઉ શીખી ગયેલા વસ્તુના અઘરા અઘરા મુદ્દા તમને તારવી આપ્યા છે તે પાકા કરી નાખવાના છે, અને હિંદી શબ્દકોષમાંથી જેટલા શબ્દ તમને મનપસંદ આવે તે શીખી લેવાના છે. અને એ સાથે તમારો હિંદીનો અભ્યાસ પૂરો થાય છે, એટલે કે જરૂર જેટલું હિંદી તમે શુદ્ધ રીતે બોલી શકો એટલી શક્તિ તમારામાં આવી ગઈ હશે. અને એ પછી તો હિંદી સાહિત્યના વાચનથી તેમ જ હિંદી ભાષા બોલીને એ ભાષામાં નિપૂણતા સતત વધારવા માટે તમારી સામે આખું જીવન અને આખો હિંદ બંને ખુલ્લાં પડ્યાં છે.

પ્રકરણ ૧૨ મું

અધરા હિંદી શબ્દોનો કેાષ

હિંદી ભાષા બોલવા માટે ખાસ જરૂરના શબ્દોનું જ્ઞાન તો આપણે પહેલાં જ મેળવી લીધું છે. અને વાચકને ખ્યાલમાં હશે કે એ પહેલાં શીખાયેલા શબ્દોનો મોટો ભાગ પરિચિત અને અર્ધપરિચિત હતો. (જુઓ પ્રકરણ ૩). એ શબ્દોને આપણે હિંદીના પાયારૂપ શબ્દો કહી શકીએ, કેમકે એાછામાં એાછા એટલા શબ્દોના જ્ઞાન વગર આપણને આપણા વિચારો સરળતાથી રજૂ કરવા બહુ મુશ્કેલ પડે.

એ પાયારૂપ શબ્દોની બહારથી ન્યારે કોઈ શબ્દની જરૂર પડે, ત્યારે સારામાં સારો ઉપાય તો એ છે કે સંસ્કૃત અથવા ગર્દના કોઈ શબ્દ શુદ્ધ સ્વરૂપમાં વાપરવો; કેમકે હિંદી ભાષાની વિશાળતા હવે એવી થવા માંડી છે કે જરૂર મુજબ આ એ ભાષાના શબ્દોને પોતામાં ખૂબ પ્રમાણમાં સમાવી લે છે.

વળી એ ઉપરાંત લગભગ ૧૪૦૦૦ જેટલા હિંદી શબ્દો ગુજરાતી વાચકવર્ગને એક યા બીજી રીતે પરિચિત છે. એ શબ્દોનો એક સંગ્રહ આ લેખક તરફથી સ્વતંત્ર પુસ્તક રૂપે તૈયાર થયો છે, અને થોડા વખતમાં પ્રકટ થશે. આપણી ભાષાના શબ્દોનું કેટલું વિપુલ ભંડોળ આપણને હિંદીમાં પણ કામ લાગી શકે છે તેનો ખ્યાલ એ પુસ્તકથી આવી શકશે.

પણ કેટલાક હિંદી શબ્દો એવા છે કે જે આપણને હિંદી પુસ્તકોમાં કે રેડિયો અને ટૅલીગ્રાં વારંવાર સાંભળવા મળતા હોય. અને છતાં તે પરિચિત ન હોય, અગર તો જે સીધી રીતે કોઈ ગુજરાતી શબ્દનું સૂચન કરતા ન હોય. આવા શબ્દો જેમ વધુ પ્રમાણમાં આપણે જાણતા હોઈએ તેમ વધારે છટાદાર હિંદી બોલી શકીએ. એમાંનો મોટો ભાગ તો અરબી અને ફારસીમાંથી ગિતરી

આવેલા શબ્દોનો છે, કેમકે એ ભાષાના જેટલા શબ્દો હિંદીએ પચાવ્યા છે એટલા ગુજરાતીએ પચાવ્યા નથી. અને એમાં સંસ્કૃતમાંથી ભિન્ન આવેલા શબ્દ ભાગ્યે જ હોય છે, કેમકે સંસ્કૃતના જે શબ્દો હિંદીમાં વપરાય છે તે બધા જ ગુજરાતીમાં પણ વપરાતા હોવાથી અપરિચિત નથી રહેતા.

આવા લગભગ બારસોએક શબ્દોનો કોષ અહીં આપેલો છે. શબ્દકોષ બહુ મોટો નથી, પણ શબ્દો એવી કાળજીથી પસંદ કર્યા છે કે આ ટૂંકો કોષ પણ ખૂબ કાર્યસાધક થઈ શકશે.

આ શબ્દકોષ શીખવા માટે છે, એનો એમ અર્થ નથી કે એકેક શબ્દ ગોખવાનો છે. શબ્દો ગોખવાથી ભાષા કદી આવડતી નથી, પણ શબ્દો વાપરતાં આવડે તો જ ભાષા આવડે છે. અને શબ્દો વાપરતાં શીખવા માટે તેને વપરાયેલા જોવા જોઈએ. એટલે ટૂંકમાં હાલ તુરત તો આ શબ્દકોષ એકાદ બે દિવસનો સમય લઈને ઉપર ઉપરથી જોઈ જવાનો છે, અને પછી જેટલું બની શકે તેટલું હિંદીમાં વાચન કરવું આવશ્યક છે. પણ એ વાચન વખતે તમને ક્યાંય મુશ્કેલી પડે ત્યાં આ નાનો કોષ પણ ઉપયોગી થઈ શકશે.

તેમ છતાં ગોખ્યા વિના માત્ર પુરસદને સમયે પાનાં ફેરવતાં જે કોઈ શબ્દો ખાસ નજર ખેંચે અને અનાયાસે યાદ રહી શકે તે યાદ રાખતા રહેવા. ધણી વાર એમ બને છે કે આપણા સાંભળવામાં કોઈ શબ્દ અચાનક આવ્યો હોય, અને પછી એ જ શબ્દ પુસ્તકમાં જોઈએ, એટલે યાદ રાખવાના ખાસ પ્રયત્ન વિના તે યાદ રહી જાય છે. અને વસ્તુતઃ આપણું શબ્દોનું જ્ઞાન આમ જ વધતું હોય છે, પછી તે માતૃભાષા હોય કે પરભાષા. એટલે આ શબ્દો પણ એમ સ્વાભાવિક ક્રમે જ શીખવાના છે,

શબ્દો સામે સંકેતો લખ્યા છે તેમાં વિ०=વિશેષણ, પું०=પુલિંગ, સ્ત્રી०=સ્ત્રીલિંગ, અ० = અવ્યય, [અ०]=અરબી, [ફા]=ફારસી, [સં]=સંસ્કૃત, એમ સમજવું.

हिंदी शब्दकोष

अंगिया स्त्री० [सं. अंगिका,] येणी;
स्त्रीना कपण्णे.

अँगीठा पुं० [सं. अग्नि+स्था] भोटी
सगडी; अँगीठी स्त्री०
सगडी.

अंदरी (-रूनी) वि० [फा०] अंद-
रनुं; भीतरनुं.

अंदाज़न अ० [फा०] अउसरे; अं-
दाजथी.

अँबिया नानी कायी डेरी.

अकड़ (-ड़त) वि० अलिभानी; ध-
मंडी.

अकबक स्त्री० अकअकाट; नकाभो
लवारो.

अकेले अ० अकेल; अकेली (२)
मात्र; इकत. -दुकेले
अ० साव अकेलुं.

अक्खड़ वि० मनरपी; उद्धत.

अक्सर अ० अकसर; प्रायः

अगरचे अ० [फा०] जे के.

अगल-बगल अ० [फा०] आस-
पास; आभतेभ; जे
आनुअे.

अचार पुं० 'आचार'; अथाणुं.

अचीता वि० अणुधार्थु; आकरिभक.
(२) अचिंत्य; अस्मभार.

अचैन पुं० अयेनी; व्याकुणता.

अजमूदा वि० अजभायेलु.

अजहद अ० [फा०] हद उपरांत;
अडु.

अजीज़ वि० [अ०] अज्ज; आइ.

अजीम पुं० [अ०] वृद्ध अने पूज्य.

अटाला स्त्री० [सं० अटाल] ढगलो.

(२) सरसामान.

अड़ंगा पुं० इकावट; विघ्न.

अड़बंग वि० पुं० अँयुनीयुं; अ-
समान.

अट्टा पुं० [सं० अट्ट] थोअवानी
जगा.

अढ़ैया पुं० अढी शेरनुं तोल या
भाप.

अतिरिक्त अ० [सं०] सिवाय; आह
करतां.

अतुराई आतुरता; जलदी. (२)
अंयणता; अयणता.

अथ च अ० [सं०] अने; वणी.

अथाह वि० अथाग; अपार.

अदबदाकर अ० अवश्य; जरूर;
टेकथी.

અધંગ પું० અર્ધાંગ; પક્ષાધાત.
 અધકપારી (-લી) આદાસીસી.
 અધપર્ડે સ્ત્રી० [હિં. આધા+પાવ] અર્ધ
 પાશેર (અંગાદી) જોટલું
 માપ કે તોલ; પાશેરી
 કે પાશેરો.
 અધિયાના અર્ધું કરવું; અર્ધું અર્ધું
 વહેંચવું.
 અનદેસા વિ० ન દેખેલું.
 અનબ્યાદા વિ० (સ્ત્રી० -હો) અવિ-
 વાહિત.
 અનમલ પું० ભલું નહિ તે; અહિત.
 અપિતુ અ० [સં०] પરન્તુ (૨) અલકે.
 અફલાતૂન પું० [અં] પ્લેટો (૨)
 બહુ અભિમાની માણસ.
 અબ અં આ વખતે; હમણાં; હવે.
 અમી અં (હિં. અબ+મી) હમણાંજ;
 અત્યક્ષી.
 અમારી [અં] અંઆડી.
 અરસના-પરસના સ્પર્શવું; ભેટવું.
 અરસા પું० [અં] અરસો; સમય;
 મુદત.
 અલફાજ પું० [અં 'લફજ'નું બ. વ.]
 શબ્દો (૨) પારિભાષિક
 શબ્દ.
 અલમારી સ્ત્રી० અલભારી; કપાટ.
 અલલ-ટાપૂ ઠેકાણું વગરનું.

અલવા [અં] સિવાય.
 અવગાહના નાહવું (૨) ડૂબકું મારવું.
 (૩) ઉંડા ઉતરી વિ-
 ચારવું.
 અશરફ બનેો માણસ; મોટેરો.
 અસબાબ પું० [અં] ચીજ; વસ્તુ;
 સામાન.
 અસવાર સવાર.
 અસ્મત સ્ત્રી० [અં] પાપભીરતા (૨)
 સ્ત્રીનું પાતિવ્રત્ય.
 અહકના પ્રત્યય ધર્યા કરવી.
 આકિલ [અં] બુદ્ધિમાન; અક્લ-
 મંદ.
 આઝમ [અં અઝમ] બહુ મોટું;
 મહાન; મુખ્ય.
 આઝમૂદા [ફાં] અજમાવેલું.
 આજા પું० [સં અર્થ] (સ્ત્રી० -જી)
 આપના આપ; દાદા.
 આતશ-પરસ્ત [ફાં] અગ્નિપૂજક;
 પારસી.
 આપસદારી સ્ત્રી० પરસ્પર વ્યવહાર;
 ભાઈચારો.
 આફિયત સ્ત્રી० [અં] ક્ષેમકુશળ.
 આવ [ફાં] ચમક; કાન્તિ (૨)
 શોભા. (૩) પું० પાણી.
 આમલાસ પું० રાગની ખાસ એકક.
 આમાદગી [ફાં] તૈયારી.

आमिल [अ०] नोकर; शुभास्तो.

(२) सिद्ध पुरुष.

आमेज [फा०] मिश्रित (प्रायः

समासभां. उदा: दर्द-

आमेज)

आयसु आशा.

आराइश [फा०] सग्नपट.

आरास्ता [फा०] सज्जुं.

आलात पुं० [अ०] ओगरो; साधन

सामग्री; उपकरण.

आशानाई स्त्री० गणपिछाणु (२)

प्रेम (३) अनुचित

संयम.

आशुफ्तगी [फा०] डालडवाल; अ-

डाही; परेशानी.

आहिस्तगी [फा०] मंदता; धीमापण.

आहिस्ता अ० [फा०] आरते; धीमे.

हैशुरौटी सिद्धरनी डभी.

हैचना भेयुं.

इंतखाब पुं० [अ०] यूटली; पसं-

दगी.

इंतजाम [अ०] प्रयम; अदोयस्त.

इकदाम [अ०] धरिदो.

इकवारगी सडसा; अकदम.

इकबाल पुं० [अ०] आग्य. (२)

अथय.

इकलौता अकनो अक छोकरो.

इवराजात अथय; व्यथ.

इखिलाफ [अ०] विरोध; अथुय-
नाय.

इजाजत स्त्री० [अ०] आशा; दुकम.

इजाबत [अ०] मंजूरी.

इतमाम [अ०] इहतिमाम] अदोयस्त.

इत्तफाक [अ०] धिक्क; मेण.

इत्त (-त्ति)ला [अ०] अथय; सूचना.

इनेगिने युनंदा.

इफलास पुं० [अ०] गरीबी; दरिद्रता

इवरत [अ०] समज.

इवारत [अ०] शैली.

इमदाद [अ०] मदद.

इमामदस्ता पुं० आडली-पराध.

इम्तिहान पुं० [अ०] परीक्षा.

इलजाम [अ०] दोष; अपराध.

इलहाक [अ०] संयम; मेणाप.

इलहाम [अ०] धिक्करी अवाज.

इल्लत [अ०] भीमारी.

इशारतन [अ०] धिक्कारा के संकेतपी.

इस्त (-रित)हार पुं० [अ०] नोटीस;

गडेरत.

इसलाह स्त्री० [अ०] सुधारण;

संशोधन.

इस्तिफाल पुं० [अ०] स्वागत

करवुं ते.

इस्तीफा पुं० [अ०] राजनाय.

હસ્તેમાલ [અ૦] ઉપયોગ; વાપર.
 હહિમામ [અ૦] કાશિશ.
 હઝારી સ્ત્રી૦ [ફા૦] અદાલતમાં
 કાઠની માગણીની સામે
 પોતાનો વાંધો રજૂ
 કરવો તે.
 હઝનખટોલા પું૦ વિમાન.
 હઝલહુક્મી સ્ત્રી૦ [ફા૦] આદા ન
 માનવી તે.
 હપરૌછા અંગૂઠો; ટુવાલ.
 હફતાદગી [ફા૦] નખતા.
 હમ્મત [અ૦] જમાત.
 હલફત સ્ત્રી૦ [અ૦] પ્રેમ.
 હલહના ખીલવું (૨) ઉલ્લાસવું.
 હલ્લખલ [સં૦] ખાંડિણીયો.
 હસ્તાદ [ફા૦] શિક્ષક.
 હૈંડા-બેંડા સીધું વાંકું.
 હતામાદ [અ૦] વિશ્વાસ; હરોસો.
 હતરાજ [અ૦] વાંધો; વિરોધ.
 હહતમાલ પું૦ [અ૦] સહન કરવું તે.
 હહસાનફરામોશ [અ૦] કૃતદ્ન માણસ.
 હૈંચાતાની ખેંચતાણ.
 હેજાજ [અ૦] હઅજાજ આદર.
 હેદાદ સંખ્યા; ગણના.
 હેવક [ફા૦] દાસ; ગુલામ.
 હેયાશ [અ૦] આરામો; વિલાસો.
 હેયાશી સ્ત્રી૦ [અ૦] એશઆરામ.

ઝીચક અ૦ અચાનક.
 કંકાલ પું૦ [સં૦] હાડપિંજર.
 કંડીલિયા દીવાદંડી.
 કંદીલ સ્ત્રી૦ [અ૦] 'કંડીલ' દીવો.
 કંદુક [સં૦] દડો. (૨) ઉશીકું.
 કંસ પું૦ [સં૦] કાંસું કે તેનું વાસણ.
 કકહરા કક્કો.
 કકોરના ખોતરવું.
 કચિયાના હિંમત હારવી.
 કચી પક્કો ગાળ.
 કચી વાત હજગજનક વાત.
 કંછાન (-ના) કાછડો.
 કહુઆ કાચખો.
 કટરા પું૦ નાનું ખજર.
 કટીલા [સ્ત્રી૦ -લી] કાંટાળું.
 કટૌતી સ્ત્રી૦ ધર્મદા લાગો.
 કટિયાના સુકાઈને લાકડા જેવું
 થઈ જવું.
 કડક સ્ત્રી૦ કડાકો; ગર્જના.
 કડાહી કડાઈ.
 કડુઆ કડવું.
 કડુઆના કડવું લાગવું.
 કડુઆહટ સ્ત્રી૦ કડવાપણું.
 કત [સં૦ કુત:] કેમ ? શા માટે ?
 કતઈ [અ૦] ખીલકુલ; એકદમ;
 નિતાંત.
 કતરવ્યોત સ્ત્રી૦ કાપકુપ (૨) જોવું
 વિચારવું તે; ગડલાંગ.

कतलाम [अ० कल्लेवाम] सर्व-
संहार.

कतहुँ (-हूँ) कथाय; कौटि जगाम्मे.

कति (०क, -तेक) कटलुं; कवडुं.

कदीम (-मी) [अ०] जूनुं; पुराणुं.

कदू पुं० दूधी.

कनसलाई स्त्री० नातो कानभणूरो.

कनियौ स्त्री० जोह; जोजो.

कफन-खसोट वि० (नाम, -टी)
कंजूस.

कफा (-फफा)रा पुं० [अ०] पापोनुं
प्रायश्चित्त.

कबड्डी स्त्री० डुपुपुपु.

कबाड़ा पुं० नकामी वात.

कबाड़िया पुं० लांआतूटया भावतो
वेपारी.

कबीला स्त्री० [अ०] स्त्री; नेत्र.
(२) कभीलो.

कमअसल वि० [फा०+अ०] वधुं-
संकर.

कमसिन वि० [फा०] कभ उभरनुं.

कमेरा पुं० काम करनारो.

करतबी वि० पुराधार्मी (२) निपुण.

करनाई स्त्री० [अ० करनाय] करखाध

करपर वि० कृपण; कंजूस.

करबला पुं० [अ०] ताजुत कुआड-
वानी जगा. (२) नि-
ज्जण प्रदेश.

कररमा पुं० [फा०] यभरकार.

करौती पुं० वेरस्थियो.

कराई स्त्री० काणप; शामणापाणुं.

(२) करवानी के कर-

ववानी किंमत.

करीब अ० [अ०] पासो; नज्जक.

(२) लगभग.

करीम वि० [अ०] दयाणु. (२) पुं०

धुश्विर.

कलमबन्द वि० लपेणुं. (२) ठीक;

अरोअर.

कलिया पुं० [अ०] रसाहार पका-

वेणुं भांस.

कलील वि० [अ०] अल्प; थोडुं.

कलूटा वि० (स्त्री० -टी) काणुं.

कवेल्ल पुं० नणिधुं.

कश-मकश स्त्री० [फा०] जेयताणुं;

(२) बीड; धक्काधक्की.

(३) विचारभां पडवुं ते.

कशीदगी स्त्री० [फा०] वैभनस्थ;

अणुअनाव.

कसमसाना अ० क्रि० सणवणुं;

अणजणुं.

कसाला पुं० कष्ट.

कस्द पुं० [अ०] धरादो.

कस्दन अ० [अ०] धरादापूर्वक.

कहकहा पुं० [फा०] अट्टहास.

कहरन् अ० [अ०] अणभेरीथी.
कहा-सुना पुं० भूखचूक. (कहेलुं
सांभलेलुं.)

कौड़ी-कफन पुं० कौड़ीनी सामान.
कातिव पुं० [अ०] लेभक; लभनार.
कानूनन् अ० [अ०] कायदेसर.
कामयाव वि० [फा०] सङ्ग; कृतार्थ.
कामयावी स्त्री० [फा०] सङ्गता.
कामिल वि० [अ०] पूरं; कुत्र.
कागर वि० [फा०] असरकारक.
कार-परदाज वि० [फा०] काम कर-
नार.

कारवाँ पुं० [फा०] यात्रीभेरीनी टोणी.
कालाकलटा वि० काणुं भभर.
कालिब पुं० [अ०] शरीर; देह.
कालौछ स्त्री० काणापणुं.
कास्त स्त्री० [फा०] भेती (२) गणोत
कास्तकार पुं० [फा०] भेस्त.
किचकिचाहट, किचकिची स्त्री० हांत
पीसवा ते.

किट्ट पुं० [सं०] भेल; काटरडे.
किताब स्त्री० [अ०] किताब; ग्रंथ.
किरमिच पुं० ईन्वास कपडुं.
किरौची स्त्री० गाडुं. (२) भार-
भानानो उभेओ.

किस्तबंदी स्त्री० [फा०] हपताथी
थुकवुं ते.

कुचलना स० कि० कयडुं; भसणुं;
कुटनाना स० कि० स्त्रीने अहेकापी
कुभागे लघि नवुं.

कुडकुडाना अ० कि० अणडुं; यड-
भडुं.

कुडकुडी स्त्री० पेटमां गुडगुड
भोलवुं ते.

कुतुव-खाना पुं० [अ०+फा०]
'किताबभाना.'

कुतुव-फरोश पुं० [अ०+फा०]
भुकसेसर.

कुत्बनुमा पुं० [अ०+फा०] होकायन
कुनकुना वि० डोकरवायुं.

कुम्हलाना अ० कि० स्त्रीभणुं.

कुरसीनामा पुं० [अ०+फा०]
वंशावली

कुलही स्त्री० कानटोपी.

कुल्लैच [फा०]-ट स्त्री० छलंग; दूदके.

कुलादगी स्त्री० [फा०] विस्तार;
भोडणाश.

कुलावा वि० [फा०] भुल्लुं; भोडणुं.

कूँचा पुं० आडु; सावरणो.

केंचुआ पुं० अणसियुं; सरसियुं.

केराव पुं० वटाणु.

केवटी (दाल) स्त्री० अनेक प्रकारनी
भेगी हाण.

केहा पुं० डेका; मोर

कै वि० 'कितना' (२) अ० या,
अथवा.

कोठीवाल पुं० महुआन; भोटा वेपारी
कोठेवाली स्त्री० वेश्या.

कोरनिश [फा०] स्त्री० कुरनिस;
जूरीने करेदी सलाम.

कोल्हू पुं० कोलु के धातु.

कोहिस्तान पुं० [फा०] पहाडी देश.

कौथ स्त्री० [कौन + तिथि] कठ
[तिथि के तारीख ?

कौथा वि० कटधातु ?

कौरना स० क्रि० शेरुं.

खटखट स्त्री० पंथात.

खटमल पुं० भांकथु.

खट्टी स्त्री० आटुं धींधु.

खदरा० वि० नकासुं; रद्दी.

खनखनाना अ० क्रि० अथुअथुावपुं.

खरखशा पुं० [फा०] अधडा (२)
आशुंका.

खरगोश पुं० [फा०] 'खरहा' ससलुं.

खरदरा वि० अडअडुं.

खर-नफस० वि० [फा०] धं पट.

खराबात स्त्री० [अ०] ठिगठिगमीन;
अरायो. (२) वेश्या-
वाडा. (३) दाइनुं पीकुं.

खरीता पुं० [अ०] (स्त्री०-ती) थेदी
(२) अरसुं. (३)
अरीतो.

खलल-अंदाज वि० असेल पाडनार.

खलबत-खाना पुं० आनशी वात;
भाटेनी भेडक.

खसम पुं [अ०] पति (२) मालिक
(३) शत्रु.

खसलत स्त्री० [अ०] स्वभाव; प्रकृति.

खसीस वि० [अ०] कंजूस.

खादिम पुं० [अ०] अदमभतगार;
नोकर.

खानए-खुदा पुं० [फा०] मस्जिद.

खानकाह स्त्री० [अ०] इरीरानो
तकियो.

खानखाना पुं० [फा०] आनोनो आन.

खामखाह (-हो) अ० आमुआ.

खायफ वि० [अ०] कायर; डरपोक.

खालिक पुं० [अ०] सरजनहार;
धुश्चर.

खालिस वि० [अ०] शुद्ध; निर्भेग.

खिलाफ-दस्तूर, खिलाफ-सामूल वि०
[फा०] इति विरुद्ध.

खट्टी स्त्री० रेवडी.

खतबा पुं० [अ०] तारीफ; स्तुति.

खुदक (-कु) शी स्त्री० [फा०]
आत्महत्या.

खुद-नुमा वि० [फा०] अभिमानी.

खुद-मुखतार वि० [फा०] स्वतंत्र.

खुदा-दाद वि० [फा०] धृश्चरदत्त.
 खुदा-हाफिज़ [फा०] ખુદા-હાફેઝ;
 ‘धश्चर तभाइं रक्षश्च
 करै’ એવો વિદાય-
 ખોલ.
 खुरशैद पुं० [फा०] ખુરશૈદ; સૂરજ.
 खुरम वि० [फा०] પ્રસન્ન; ખુશ
 (नाम -मो)
 खुल्स पुं० [अ०] સરળતા; પવિ-
 તતા (२) શ્રદ્ધા.
 खुल्क पुं० [अ०] સુશીલતા;
 સન્નતતા.
 खुदा-बक्त वि० [फा०] સુખી.
 खुदक वि० [फा०] शुष्क; सूकुं; नीरस.
 खैर-आफियत खी० [फा०] ક્ષેમકુશળ
 खैरियत खी० [फा०] ખેરિયત;
 રાજપૂશી.
 खोखला वि० ખોલું.
 खौज पुं० [अ०] ગહન વિચાર.
 ख्याली वि० કલ્પિત.
 खिष्टान पुं० ‘खिस्तान’; ખિસ્તી.
 ख्वाजा पुं० [फा०] માલિક; સરદાર.
 ख्वाब पुं० [फा०] નિદ્રા (२) સ્વપ્ન.
 ख्वाह-मस्वाह अ० [फा०] જરૂર;
 અવશ્ય; ખામુખા.
 गट्टर पुं० मोटी गांसडी

गठियाना स० क्रि० गांठ भारवी.
 गपड़ चौथ खी० नकाभी गप.
 गफूर वि० [अ०] क्षभावान.
 गफ्फार वि० [अ०] भारे दयालु.
 गम पुं० [अ०] गम; दुःख.
 गमकना अ० क्रि० भड़कवुं.
 गमखोर वि० [फा०] गमभार
 सहिष्णु.
 गरदन उठाना विरोध करेवा.
 गरदनियौ खी० गरदन पकड़ी पहा-
 डावुं ते.
 गरीब-खाना पुं० [अ+फा०] ‘भाइ
 भकान’ એ અથન.
 नअतानो शब्द.
 गरेबौ, -वान पुं० [फा०] कपडाने
 डालर.
 गलना अ० क्रि० ओगणवुं.
 गलेबाज वि० साइं गानार.
 गहगहा वि० प्रकुक्षित.
 गहगहाना अ० क्रि० ખૂખ પ્રસન્ન
 થવું.
 गाछ पुं० डाड (२) छोड.
 गाजी पुं० [अ०] गात्री; धर्म भाटे
 लडनार.
 गारना अ० क्रि० नियोववुं.
 गालिब अ० [अ०] पणवान (२)
 विनयी.

गालिबन् अ० [अ०] संभवतः
गाव-कुशी स्त्री० [फा०] गोवध.
गाह स्त्री० [फा०] जगा; स्थान.
गाह गाह, गाह-ब-गाह, गाहे गाहे
अ० कही कही; क्यारे
क्यारे.
गिजगिजा वि० पाथीपेयु; अथपथ.
गिरजा (०घर) पुं० प्रिस्ती देवण.
गिलहरी स्त्री० भिस्कोली.
गिला पुं० [फा०] इरियाद (२) डपका.
गिलाव, -वा पुं० डीयड (२) य-
खुवा भाटे गारो.
गुजारिश स्त्री० [फा०] निवेदन;
विनंती.
गुड़िया स्त्री० टीगली. -का खेल
रमतनु काम.
गुथमगुथ्या पुं० ५२२५२ दपटाध-
इसाध जवुं ते. (२)
अथअथ्या.
गुथी स्त्री० गां; गूथ.
गुदगुदा वि० मांसल (२) मुलायम.
गुदगुदाना अ० कि० गलीपथी करवी.
(२) विनोद करवो, (३)
उतठंठा उतपन करवी.
गुफ्तगू, गुफ्तार स्त्री० [फा०] वात-
थीत.
गुरदा पुं० [फा०; सं० गोर्द] भुन-
पिंड.

गुरू घंटाल पुं० अडो आलाड-धंट
भाथुस.
गुलनार पुं० [फा०] दाडभनुं कूल के
तेना जेवो लाल रंग.
गुल्ल पुं० [अ०] शुसन्न; स्नान.
गुंडली स्त्री० गूथणु; कुंडाणु.
गैरत स्त्री० [अ०] लाज; शरम.
गैरमामुल, -ली वि० [अ०] असा-
धारण्य.
गैरमुमकिन वि० [अ०] असंभव.
गोइन्दा पुं० [फा०] भोलनार (२)
शुभयर.
गोयंदा पुं० भोलनार (२) शुभयर.
गोर-कन पुं० [फा०] धोर भोदनार.
गोरखबंधा पुं० अंधो; पंथात.
गोर (-रि) स्तान पुं० [फा०] कथर-
स्तान.
गोल-मिर्च स्त्री० भरी.
गोहरा पुं० छाथुं.
गोहर पुं० [फा०] भोती.
घेंघोर (-ल)ना सं० कि० प्रवाही छ-
लापीने तेमां धोणुं
(२) डभोणुं.
घटिया वि० हलकुं; सस्नुं.
घरबसा पुं० पार; उपपति.
घराना पुं० आनदान; कुण.

ઘરૌદા, -ઘા પુંઁ ધર ધર રમવા
માટે બાળક બનાવે
છે તે ધર.

ઘર્ષા પુંઁ કફ ધરરર બોલે તે.
ઘસીટ સ્ત્રીઁ ધસરડવું તે.
ઘુટજા પુંઁ જાધિયો.
ઘુનઘુના પુંઁ ધૂધરો (રમવાનો)
ઘુમકડ વિઁ સહેલાણી; ખૂબ
ધૂમનાર.

ઘુમડના અઁ કિઁ વાઘળ ઘેરાવાં.
ઘૂંસા પુંઁ ઠૂંસો, મુઝો.
ઘક્કા પુંઁ પૈડું.
ઘચોડ (-ર)ના સઁ કિઁ ચૂસવું.
ઘટકના પુંઁ તમાચો.
ઘટપટા વિઁ લહેજતદાર.
ઘટ્ટા-બટ્ટા પુંઁ રમકડાંનો સમૂહ.
ઘબાના સઁ કિઁ ચાવવું.
ઘરસ પુંઁ પાણી કાઢવાનો કોસ.
ઘરિત્તર પુંઁ ચરીતર; નટખટપણું.
ઘલ બસના મરવું.
ઘલાચલી સ્ત્રીઁ ચાલતી કે નીકળતી
વેળાની તૈયારીની ધમાલ.
ઘહઘહા પુંઁ કલરવ (ર) કિડિયારી.
ઘાંટા પુંઁ મઠાડો.
ઘાંટી સ્ત્રીઁ કીડી મઠાડી.
ઘાટુકાર પુંઁ [સઁ] ખુશામત
કરનાર.

ચાર-નાચાર અઁ [ફાઁ] લાચાર
થઈને.

ચાલઢાલ સ્ત્રીઁ ચાલચલગત; રીત-
ભાત.

ચાસ સ્ત્રીઁ ખેતી.

ચાસા પુંઁ ખેડૂત.

ચિટ્ટિરસાં પુંઁ ટપાલી.

ચિઢિયા સ્ત્રીઁ પક્ષી. -કા દૂધ અ-
પ્રાપ્ય વસ્તુ; ગગનકુમુભ.

ચિતકબરા, ચિતલા વિઁ કાબરચીતરં.

ચિન્હાર વિઁ પરિચિત. (નામ-રી.સ્ત્રીઁ)

ચિપક (-ટ)ના અઁ કિઁ ચોટવું;
વળગવું.

ચિપચિપા વિઁ ચીકણું; ચોટે એવું.

ચિરૌંજી સ્ત્રીઁ ચારોળી.

ચિહૂંટી સ્ત્રીઁ ચૂંટી; ચીમટી.

ચીની સ્ત્રીઁ ખાંડ.

ચીરફાડ સ્ત્રીઁ વાઢકાપ.

ચીલ્હ સ્ત્રીઁ ચીલ; સમડી.

ચુમકી સ્ત્રીઁ ડૂંચકી.

ચુરમુરા વિઁ 'ચુરમુર' અવાજ કરે
એવું. (જેમકે, પાપડ)

ચુલ (ચુલી) સ્ત્રીઁ ખંજવાળ.

ચુલબુલા વિઁ ચંચળ (ર) નટખટ.

ચુહચુહાના અઁ કિઁ રસ ટપકવો
(ર) પક્ષીનું બોલવું;
કલરવ કરવો.

ચુહિયા સ્ત્રી૦ ઉંદરડી.
 ચૂના પું૦ ચૂનો (૨) અ૦ ક્રિ૦ ચૂવું.
 (૩) નીચે પડવું; ગરવું.
 ચૌકલા વિ૦ સાવધાન (૨) ચોંકવું.
 ચૌસટ સ્ત્રી૦ આરથાનું ચોંકવું.
 (૨) ઉમરો.
 ચૌગિર્દ અ૦ ચોગરદમ.
 ચૌહદી સ્ત્રી૦ ચોપાસની સીમા.
 છકડા પું૦ શકટ; ગાંડું.
 છક્કા અ૦ ક્રિ૦ ધરાવું. (૨) નશાથી
 ચકચૂર બનવું.
 છતગીર (-રી) સ્ત્રી૦ ચંદરવો.
 છતિયાના સ૦ ક્રિ૦ છાતી પાસ લેવું.
 છમના ક્ષમા કરવી.
 છવૈયા પું૦ છાપડે છાનારો.
 છટિયૌ, છૌ સ્ત્રી૦ 'છાંહ'; છાયા.
 છાક સ્ત્રી૦ તૂંપિ.
 છાલી સ્ત્રી૦ સોપારી.
 છિડકના સ૦ ક્રિ૦ છંટવું.
 છિતરાના અ૦ ક્રિ૦ વીખરવું; વેરાવું.
 (૨) સ૦ ક્રિ૦ વેરવું;
 વિખેરવું.
 છોટી હાજિરી સ્ત્રી૦ સવારનો નાસ્તો.
 છૌક સ્ત્રી૦ વધાર. —ના સ૦ ક્રિ૦
 વધારવું.
 જસૂમ વિ૦ [અ૦] રથૂલ; બાંડું.
 જડ જમના, પકડના 'જમના'; દડ
 થવું.

જનમઘૂંટી સ્ત્રી૦ ગળથૂંથી.
 જનાઈ સ્ત્રી૦ દારૂ કે તેની મજૂરી.
 જનાબે મન માન્ય મહોદય; જનાબે
 આલી.
 જપની સ્ત્રી૦ માળા.
 જબરન્ અ૦ બળપૂર્વક.
 જ્વાન-દરાજ વિ૦ [ફા૦] લાંબી
 બલનું.
 જમજમ પું૦ [અ૦] કાળા પાસેનો
 પવિત્ર ફૂવો.
 જમના અ૦ ક્રિ૦ જામવું.
 જરાફત સ્ત્રી૦ [અ૦] મગક (૨)
 બુદ્ધિમતા.
 જરાફતન્ અ૦ [અ૦] મગકમાં.
 જરિયા પું૦ [અ૦] કારણ; સમય
 (૨) સંબંધ; લાગ.
 (૩) ઉપાય; મદદ.
 જરીફ પું૦ [અ૦] જરીફ-મગકી
 કે સમજદાર માણસ.
 જર્દ વિ૦ ફા૦ 'જરદ'; પીળું.
 —ચોલ સ્ત્રી૦ હળદર.
 જલજલા પું૦ [ફા૦] ધરતીકંપ.
 જસોમ વિ૦ [અ૦] બાંડું; રથૂલ.
 જહાલત સ્ત્રી૦ [અ૦] અજ્ઞાનતા;
 નાદાની.
 જાંવના સ૦ ક્રિ૦ તપાસવું (૨)
 જાચવું.

जाकड़ पुं० अंगुष्ठ दीधेलो माल.
जा-नशीन वि० [फा०] वारस.
जा-ब-जा अ० [फा०] ठेरठेर.
जा-बेजा अ० [फा०] टाले कटाले.
जायज़ा पुं० [अ०] तपास (२)
धनाम.
जायद वि० [अ०] वधारे पड़तुं;
नकाभुं; शायतु.
जायदाद स्त्री० संपत्ति; मिहकत.
जाहिरदारी स्त्री० [फा०] मात्र देखाव
के ते अर्थेनुं काम के वात.
जाहिरा अ० [अ०] गहरेमां; खुली
रोते.
जाहिल वि० [अ०] भूष (२)
अभाषु.
जियारत स्त्री० [अ०] दृष्टान (२)
तीर्थयात्रा.
जियारी स्त्री० निंदगी (२) आशु-
वका (३) साहस; हिमत.
जिलाना स० कि० निवासतुं (२)
पाणतुं-पोषतुं.
जिल्द स्त्री० [अ०] भाव; आभूषो,
(२) पुस्तकनी आंधली.
जिल्दबंद, जिल्दसाज पुं० [फा०]
लुकमार्फ-५२.
जिल्लत स्त्री० [अ०] अपमान; भे-
आपस, दुर्वाशा.

-उठाना या पाना अप-
भानित थवुं.
जिस स० 'जो'नुं विभक्ति भारेनुं
३५.
जिह्न पुं० [अ०] समज; शुद्धि.
-खुलना शुद्धि पीलवी.
-लड़ाना भूष विचारतुं.
भग्न होडावतुं.
जीजा पुं० भोटी अहेनने। वर.
जीजी स्त्री० भोटी अहेन.
जीनत स्त्री० [फा०] शोभा; शय्यगार.
जानहार अ० [फा०] 'हरगिज',
कदापि.
जीय पुं० श्रव; 'श्र'.
जीवनी स्त्री० जीवनचरित.
जीस्त स्त्री० [फा०] निंदगी.
जुजौ स्त्री० 'जू'; नू.
जुकाम पुं० [अ०] सणे अभ; शरदी.
मेंढकीको जुकाम होना
न थरि शके अेतुं थवुं.
जुगत स्त्री० युक्ति; उपाय.
जुगालना अ० कि० वाजोणतुं.
जुजंदो स्त्री० [फा०] लुस-मांधली;
अकेक इमं शीचीने
पुस्तक आंधवानी रीत.
जुमेरात स्त्री० [अ०] गुरुवार.

જુલ્ફ સ્ત્રીં [ફાં] વાળની લટ-
જુલફું.

જુસ્તજૂ સ્ત્રીં [ફાં] જૂસ્તેજૂ;
તપાસ; શોધ.

જૂઆ પું ધૂંસરી.

જૂજૂ પું બાળકને ડરાવવાનો હાઉ.

જૂતાણોર વિં નિર્લંબ; શરમ
વગરનું.

જૂતી સ્ત્રીં સ્ત્રીને બેડો.

જૂતી પૈજાર સ્ત્રીં બેડાથી મારપીટ.

જૈવન પું ભોજન; જમણુ.

જૈના સં કિં જમવું.

જેઘૈત(-તા) પું બેઠેનો છોકરો.

જેઘ સ્ત્રીં [અં] જેમ; ખિરસું;

જેવનાર સ્ત્રીં જમણુવાર.

જૈસે અં જેમ. જૈસે તૈસે જેમતેમ
કરીને.

જોગિયા વિં ગેરુ રંગનું.

જૌ અં બે.

જૌક પું [અં] આનંદ.

-સે સુખપૂર્વક.

જૌક શૌક પું [અં] ભોજશોખ.

જૌર પું [અં] જીલમ; અત્યાચાર.

જૌહર પું [અં] રત્ન (૨) સાર
(૩) વિશેષતા; ખૂબી.

જૌહરી પું [ફાં] જવેરી.

જ્ઞાન છાંટના પોતાનું જ્ઞાન બતાવવા
લાંબી પહોળી વાતો
ઠોકરી.

જ્યાદતી સ્ત્રીં [ફાં] અધિકતા (૨)
અત્યાચાર; બળાત્કાર.

જ્યૌ, જ્યૌ અં જેમ; જેવી રીતે.
(૨) 'જૈસે હી'; જેવું;
જે કણે; જ્યાં.

જંચાડ પું ધીચ કાંટાવાળી ઝાડી
કે વૃક્ષ, ઝાંખરું.

જૈંશ્વરા વિં કાણાંકાણાંવાળું; બ-
ળીદાર.

જંપ પું [સં] ડિઝાળો; છલંગ.

જંપાન પું ડોળી. (પહાડ ચડવાનો)

જાલક સ્ત્રીં ખમચાવું તે. (૨)
ભાડક; ચમક.

જાટકના, જાટકારના સંકિં જાટકવું.

જાટપ સ્ત્રીં ઝપાઝપી (૨) કોષ;
આવેશ.

જાડાજાડ અં લગાતાર (૨) ઝટપટ.

જાપકી સ્ત્રીં પલકારો. (૨) ઝોકું.

જાણના અં કિં ચિહ્નવું (૨)
સં કિં ચીડવવું.

જાંસા (બપોટો) પું છેતરપિંડી;
ધોખાખાણ; દગો.

-દેના દગો દેવો; છેતરવું.

સાફના સં કિં દૂર કરવું. (૨)

વાતો ફેંકવી.

સિદ્ધકના સં કિં ઝાટકવું.

સિદ્ધસિદ્ધાના અં કિં કઢવું; ચુસ્સો કરવો.

જિનજિની સ્ત્રીં 'ઝનઝની'; ઝઝણી.

જિપના અં કિં જરમાવું.

જિરજિરા વિં ઝીણું; ધારીક (કપડું)

જિરમિલા વિં પાંખું; આછું; જળીદાર. (૨) ચમકવું.

(૩) અસ્પષ્ટ.

જીલ સ્ત્રીં સરોવર (કુદરતી)

જીલર પું નાનું સરોવર.

જૂંસલના અંકિં ધૂંધવાવું; ચિકાવું.

જુનક સ્ત્રીં ઝણકાર.

જુનજુના પું બાળકનો ધૂધરો.

જૂઠમૂઠ અં અદ્ધર; ફેકટ.

જૂલન પું હીડોળાનો ઉત્સવ.

જૂંકી સ્ત્રીં જવાબદારી; બોબો; બેખમ.

જૂંટા પું લાંબા વાળનું ઝુંક. (૨)

હીંચકા નાખવા માટે દેવાતો ધક્કો.

જોરના સં કિં ધક્કો ઘઉં હલાવવું.

જોડ(-ર) પું ઝધડો; રકઝક (૨) વઢવું તે.

જોરે અં પાસે; નજીક. (૨) સાથે.

ઢંગારી સ્ત્રીં કુહાડી.

ટંક(-ઢે)લ પું મજૂરોનો જમા-દાર; મુકાદમ.

ટક્કર કા વિં યરોબરિયું; સમાન.

ટટોર(-લ)ના સંકિં રપશ્શ કરીને તપાસવું કે દૂંઢવું.

ટહલ સ્ત્રીં સેવાચારી (૨) કામ-ધંધો.

ટિકા પું નિલક.

ટિપારા પું કલગીવાળો મુગટ.

ટિહુની સ્ત્રીં ઘૂંટણ (૨) કાશ્મી.

ટુંડા(-ઢા) વિં દૂંકું.

ટુકડા તોડના બીજા પર નિર્વાહ કરવો.

ટુકડાસા જવાબ દેના સાફ ના પાડવી.

ટૂઝિ સ્ત્રીં (પં) સંતોષ; પ્રસન્નતા.

ટોકરી સ્ત્રીં ટોપકી; છાપડી.

ટોલ પું લતો; મહોલસો.

ઠોલ પું મશ્કરો. (૨) મશ્કરી.

ઠિનકના અંકિં ડૂસકાં ખાઈ રેવું.

ઠોઢી, -ઢી સ્ત્રીં ચિખૂક; હડપચી.

ઢંકેકી ચોટ કહના ઢાંડી પીટીને કહેવું.

ઢંડપેલ પું પહેલવાન (૨) બળવાન માણસ.

ઢટા રહના લાગ્યા રહેવું.

ઢટકર લાના ખૂબ પેટ ભરીને ખાવું.

डपटना स० कि० वढवुं; डोयो
अवाज काढेवा.

डवरा पुं० पाष्पीनुं आष्पुं डे
होय या कुंड.

डहडहा वि० ताणुं; दीलुं. (२)
प्रसन्न; आनंदी.

डैंट स्त्री० काष्पु; वश्च. (२) धमकी.

डैंटना स० कि० वढवुं; धमकाववुं.

डोंगा पुं० होडी (स्त्री० -गी)

डोंडी स्त्री० दांडी पिटावपी ते.

-देना, बजाना दांडी पिटावपी.

डौल पुं० ढंग; ढय; रीत (२)
युक्ति; उपाय.

ड्यौड़ी स्त्री० 'डेवड़ी'

-दार, -वान पुं० दरवान.

ढकोसना स० कि० ऐक साथे भूय
दीयवुं-पीवुं.

ढरकना अ० कि० ढणवुं.

ढिमका स० (स्त्री० -की) इलायुं;
अभुक्.

ढिल्लड़ वि० दीय करनाइं; भंढ.

ढीमर पुं० ढेकवे (इवाभांथी पाष्पी
भेयवानो)

ढुलकना अ० कि० गमडवुं.

ढैया स्त्री० अदी शेरीयो (२) अदिया.

ढोंडी स्त्री० नाभि; डूँटी.

तंगदस्त वि० [फा०] (नाम, -स्त्री)
कंजूस; (२) गरीब.

तंगहाल वि० [फा०] गरीब (२)
संकटग्रस्त.

तअस्सुब पुं० [अ०] तासुभी; ध-
भाधता.

तआला वि० [अ०] सर्वश्रेष्ठ (उदाः
खुदाताला)

तआरुफ पुं० [अ०] परिचय; पिठान.

तकदमा पुं० [अ० तर्कादमा] अंदाज;
'अन्ते'.

तकरीब स्त्री० [अ] समीपता (२)
शुभ अवसर.

तकरीर स्त्री० [अ०] वातयित (२)
भाषण.

तकलीदी वि० [अ०] नकली; अन्या-
वटी.

तकवियत स्त्री० [अ०] ताकात देनी
ते; पुष्टि, समर्थन.

तकसीम स्त्री० [अ०] वडे अष्पी (२)
भागाकार.

तडावा पुं० उपरने शेर के भगुरी.

ततारना स० कि० गरम पाष्पीथी
आरवुं.

तन को लगना असर पडवी.

तन देना ध्यान देवुं.

तनखा(-खोह) स्त्री० [फा०] तनभे;
पगार.

तनतनहा अ० [फा०] अकलुं.
 तनतना पुं० [अ०] रोइ (२) कोध.
 तनतनाना अ० कि० रोइ के कोध
 देभाउने.
 तनहा वि० तन्हा; अकलुं; अकाडी.
 तनहाई खो० [फा०] अकाडीपाखुं
 (२) अकांत.
 तनिया खी० लंगोटी (२) काछडे
 (३) येणी.
 तबाह वि० [फा०] (नाम,—ही खी०)
 अरयाद; नष्ट.
 तबीअतदार वि० [फा०] समजदार
 (२) बापुक; रसज.
 तमतमाना अ० कि० ताप के कोधथी
 अहेरे लाल थेवा.
 तमीज खी० [अ०] सारासार विवेक.
 (२) पारभ; पिछान.
 तरपर अ० उपरनीये (२) अक
 पछी अक.
 तरहटी खी० तणेटी (२) नीयी
 जमीन.
 तराई खी० तणेटीनो प्रदेश (२)
 पदाउनी भीयु.
 तलाश खी० [तु०] तलाश; भोज.
 तवारा पुं० ताप; ताव.
 तशखीस खी० [अ०] क्षाव. (२)
 रोगनु निदान.

तशदीद खी० [अ०] कठोरता; स-
 भताई. (२) लेअनभां
 अक्षरनुं द्वित्व सूचववा
 क्षरसी लिपिभां वप-
 रातुं यिह.
 तशरीफ खी० [अ०] मोटाई; महता.
 -लाना पधारतुं.
 -रखना अिराजुं.
 तसकीन खी० [अ०] तरुही; दि-
 लासो.
 तसलीम खी० [अ०] सलाभ; भ-
 ल्याभ.
 तसल्ली खी० [अ०] दिलासो.
 तहकीक (-कात) खी० [अ०] शोध-
 भोज.
 तहसील खी० [अ०] महसुल अध-
 रावतुं ते.
 तहाना स० कि० क्षपेटुं.
 तामील खी० [अ०] (आग्रा) पालन;
 अभल करवो ते.
 तालिब पुं० [अ०] शोधनार (२)
 पूछनार; भागनार.
 तितली खी० पतंगियुं.
 तिनक(-ग)ना अ० कि० चिडातुं.
 तिरकुटा पुं० त्रिकटुं; सूँठ भरी ने
 पीपर.
 तिरछौहँ वि० जरा तीरछुं.

તિરની સ્ત્રીં ધાધરાનું નાકું.
 તુનક વિં [ફાં] નાશુક (૨)
 કમન્નેર.
 તુનક-મિજાજ વિં [ફાં] જરામાં
 છંછેડાઈ જાય એવા
 રવભાવનું.
 તૈરના અં કિં તરવું.
 તોતા પું [ફાં] પોપટ (૨) બંદ-
 કનો ધોડો.
 તોશદાન પું [ફાં] બાથાની થેલી
 કે અચકી; કારતૂસની
 સિપાહીની થેલી.
 તોશાલાના પું [તુ.+ફાં] વઆદિનો
 અમીર વગેરેનો બંડાર.
 તોહફા વિં [અં] ઉમદા; ઉત્તમ.
 થિરકના અં કિં થનથન નાચવું;
 ઠમકવું.
 થોપડી સ્ત્રીં ધોલ.
 દફાદાર પું એક ફોજ અમલદાર;
 ટુકડીનો નાયક.
 દબોચના સં કિં એકદમ પક-
 ડીને દયાવવું. (૨)
 સંતાડવું.

દમ

—ભરના દમ ભરાવવો; અભિ-
 માન ને વિશ્વાસથી
 કહેવું.

—કે દમ ક્ષણભર.
 —સુલ્હના પ્રાથુ સુકાવા.
 —દેના દગો દેવો; છેતરવું.
 દમકલ સ્ત્રીં,—લા પું પંપ;
 કંકી; બંભો.
 દમા પું [ફાં] દમનો રોગ.
 દર—આમદ સ્ત્રીં [ફાં] આગમન
 (૨) આયાત.
 દરદરા વિં રવાદાર; ઝીણું નહીં
 એવું.
 દર—પરદા અં [ફાં] ગુપ્ત રીતે;
 પકદમાં.
 દરહમ—બરહમ વિં વેરણુડેરણુ (૨)
 ગુરસે થયેલું.
 દર્દ—મંદ, દર્દી વિં [ફાં] દરદી;
 દુઃખી. (૨) દયાવાન.
 દવાત સ્ત્રીં [અં] દાવાત ખડિયો.
 દસ્તાંદારી સ્ત્રીં [ફાં] દખલ.
 દસ્તગીર વિં [ફાં] મદદગાર;
 સહાયક.
 દસ્તબસ્તા અં [ફાં] હાથ નોડીને.
 દહિના વિં (સ્ત્રી—ની) જમણું.
 દહિને અં જમણી તરફ.
 —હોના અનુકૂલ કે પ્રસન્ન થવું.
 દાખિલ—દફતર વિં [અં+ફાં]
 વિચાર પર ન લેતાં
 દફતરમાં નાખેલું.

દાગી વિં ડાધવાળું. (૨) કલકિત.

દાનેદાર વિં [ફાં] દાણાદાર;
રવાદાર.

દામાદ પું [ફાં] જમાઈ.

દાયે અં જમણી આળૂ.

દાસ્તાન સ્ત્રીં [ફાં] હેવાલ; વૃત્તાંત
(૨) કથા; કિસ્સો.
(૩) વર્ણન.

દિલ

-ઢે ફફોલે ફોડના દિલ
દાલતી જીવ હળવો
કરવો.

-ચુકના દિલમાં ઉત્સાહ કે
ઉમંગ ન રહેવો.

દિલચલા વિં છાતીયલું; સાહસિક
(૨) બહાદુર.

દિલ-જલા વિં દુઃખી.

દિલવસ્તગી સ્ત્રીં [ફાં] દિલ
લાગવું તે; પ્રેમ.

દિલરુબા પું સ્ત્રીં [ફાં] પ્રેમપાત્ર;
ખ્યાઈ.

દિલી વિં દિલનું; હાર્દિક.

દિલ્ગમી સ્ત્રીં મશકરી.

દિહાત પું ગામડું.

વીદ સ્ત્રીં [ફાં] દર્શન.

વીદા પું [ફાં] આખ (૨)
દષ્ટિ (૩) ધૃષ્ટતા.

વીસી સ્ત્રીં મોટી બહેન.

દુકાન

-બઢાના દુકાન બંધ કરતી.

-લગાના દુકાન માંડવી.

દુકેલે અં ખેડલ; સાથે કાપને
લપને.

દુકા વિં ખેડલું (૨) બેડકું.

દુસ્તર સ્ત્રીં [ફાં] દીકરી; પુત્રી.

દુબારા અં બીજવાર; 'દોબારા'

દુમંજિલા વિં [ફાં] બે ખંડ કે
મજલાનું મકાન.

દુમ સ્ત્રીં [ફાં] પૂંછડી.

દુલહન સ્ત્રીં નવવધૂ; નવી વહુ.

દુલાર પું લાડ; પ્રેમ.

દુલારના સં ક્રિં લાડ કરવું;
પ્રેમથી ગેલ કરવું.

દુહતા પું દૌહિત્ર, પુત્રીનો પુત્ર.

દૂલહ, દૂલ્હા પું વર (૨) પતિ.

દેખના

-સુનના બાણવું કરવું.

-દેખતે દેખતે આંખો સામે.

(૨) ભેત ભેતામાં.

-દેખતે રહ જાના ભેતા જ

રહી જવું; છક થવું.

દેહરી, -લી [સં] સ્ત્રીં ઉમરો.

દોશીજા સ્ત્રીં [ફાં] કુંવારિકા
(નામ - જગા)

દૌલતખાના પું [ફાં] ધર મકાન.
(માનાર્થે ખોલાય છે.)

ઘઢા બાંધના ધડો કરવો.

ઘા-માઈ પું દૂધબાઈ.

ઘારીદાર વિં લીટીદાર; લીટી-
ઓવાળું.

ધિરાના અં કિં ધીરજ રાખવી
(૨) ધીરું કે ધીમું થવું.

ધુંગારના સં કિં વધારવું.

ધુઆંધાર વિં ધુમાડાથી ઘરપૂર.
(૨) કાળું (૩) ઘેર.

ધુકધુકી સ્ત્રીં હૃદય કે તેની ધડક
(૨) કર.

ધુનના સં કિં પીંગવું.

ધુરં ઉડાના ધૂળ કાઢવી; ખૂબ મારવું.

ધુલેંઢી સ્ત્રીં ધુળેટી.

ધૂઝા પું ધુમાડો.

ધૂપ દિખાના તડકે નાંખવું.

ધૂપ-ધડકા પું, -ધામ સ્ત્રીં
ધામધૂમ.

ધોંધા પું (માટીને) લોંટો.

ધોકા (-લા) પું ધોખો; દગો
(૨) ભ્રમ.

-લાના ઠગાવું.

-લેના છળવું.

ધોલેબાજ વિં ધૂત; કપટી.

ધોળના સં કિં ધમકાવવું.

નકચઢા વિં ખરાબ મિળજનું;
ચીડિયું.

નકાબ સ્ત્રીં ધૂંધટ.

નજૂમ પું [અં] 'નુજૂમ'; જોશ.

નતર (-ર), નતુ અં નહિતર;
નહિ તો.

નફરત-આમેજ વિં [અં+ફાં]
ધૂણાજનક.

નફીર વિં [અં] નફરત-ધૂણા
કરનાર.

નફીસ વિં [અં] ઉમદા (૨)
સુંદર. (૩) સ્વચ્છ.

નફસ પું [અં] પ્રાણ; આત્મા.
(૨) સત્ત્વ; તત્ત્વ. (૩)
કામવાસના (૪)

નફસ; દમ.

નબી પું [અં] ઈશ્વરનો દૂત;
પેગંબર.

નમદા પું [ફાં] નમદો; દયાવીને
કરેલું ભાડું ગરમ કપડું.

નવીસ પું [ફાં] લખનાર; લેખક.

નવેલા વિં (સ્ત્રીં -લી) નૌજવાન.
(૨) નવું.

નશા પું નશો.

-કિરકિરા હો જાના નશાની
મળ વચ્ચે ખગાડવી.

(આંખોમેં) નશા છાના નશો
ચડવો.

नशीन वि० [फा०] भेसना२ (सभा-
सभां. उदा: तप्तनशीन)

नसवार स्त्री० छींकली.

नहस वि० अशुभ; अपशुक्नियाण.

(२) पुं० अपशुक्न.

नहाना अ० क्रि० नाहवुं.

नाक स्त्री० नाक.

-का बाल नञ्कनो भित्र के
सलाहकार.

नाकौ चने चबवाना भूय
पञ्चवुं.

-सिनकना नाक नसीकवुं.

-सिकोड़ना नाक भरवुं.

नातमाम वि० [अ०-न्फा०] अधूरुं;
अपूर्वुं.

नातेदार वि० सधुं; संयंधी.

नात स्त्री० [फा०] नान; रेटी.

नाफरमाँ पुं० [फा०] नाइरमान;
आमा न माननार.

नाफहम वि० [फा०] नासभञ्ज;
भूरय.

नामूस स्त्री० [फा०] धञ्जत (२)
शील; स्त्रीनुं श्रियण.

(३) लञ्ज.

नारंजी वि० [फा०] नारंगी रंगनुं.

निछोह (-ही) वि० प्रेमरहित
(२) निर्दय.

निपट अ० नीपट; डेवण; अिधकुध
(२) भूय.

निफाक पुं० [अ०] विरोध (२)
वेर (३) अशुभनाव.

नियाज हासिल करना मोटानी
सेवाभां हाजर भवुं.

निसबती भाई पुं० अनेवी के साणे।
निहाई स्त्री०; निहाक पुं० अेरथु.

नीबू-निचोड़ वि० भारे कंठूस.
नुतफा, नुतफा पुं० [अ०] वीथी

(२) ओलाह.

नेकनिहाद वि० [फा०] सुशील;
आरित्रवान.

नेकवस्त वि० [फा०] नसीयदार
(२) सुशील.

नोक-झोंक स्त्री० डाडमाह; सगवट.
नौकरी पेशा पुं० [फा०] नौकरियात

भाथुस.

नौज अ० 'न करे नारायथु'-अे
अर्थभां वपराय छे.

नौबत

-आना दशा आववी.

-झड़ना नोयत वागवी.

नौशा पुं० [फा०] नौशाह; वरराग्न.
पंचकी दुहाई सौने अन्याय साभे

के भदद भाटे पोकार.

पंडाल पुं० भंडप.

પંસારી પું. મસાલાનો વેપારી; ગાંધી.
 પચહરા વિ. પાંચવડું.
 પતોહ, -હૂ સ્ત્રી. પુત્રવધૂ.
 પત્તલ સ્ત્રી. પતરાળું.
 પત્તા પું. પાન; પાંદડું.
 પનપના અ. ક્રિ. પાણી મળતાં
 ફરી લીધું થવું.
 પનહરા પું. પાણિયારો.
 પપીતા પું. પપૈયો કે પપૈયું.
 પરચૂન પું. સં. ધું સામગ્રી.
 પરીજાદ વિ. [ફા.] અતિ સુંદર.
 પલટે અ. બદલે; અવેજમાં.
 પ્લીદ વિ. [ફા.] મંદું. (૨) ના-
 પાક.
 પક્ષા અ. દૂર.
 -છૂટના છુટકારો મળવો.
 પસ અ. [ફા.] પછી (૨) અંતે
 (૩) તેથી.
 પાઉં પું. પમ. 'પાવું'
 પાક-દામન વિ. [ફા.] પતિવ્રતા.
 પાનીદેવા વિ. તપશ્ચ કરનાર; વારસ.
 પાપ-કટના પાપ ટળવું-નાશ થવું.
 -મોલ લેના જાણીજોઇને કક્ષા
 ઝંઝામાં પડવું.
 પાલાગન સ્ત્રી. પાયલાગણું; પાય-
 વન્દન.
 પિંહલો સ્ત્રી. પિંડી.

-હિલના બચથી કંપવું.
 પિછલગા, -ગૂ પું. અનુયાયી (૨)
 નોકર.
 પીઢિયા પું. કમળો.
 પુતલી-ચર પું. કારખાનું; મિલ.
 પુરવટ પું. પાણીનો ડોસ.
 પુરસિશ સ્ત્રી. પૂછપરછ.
 પુલપુલા વિ. અંદરથી નરમ ને
 પોચું.
 પેટ પું. પેટ.
 -કાટના અચત કરવા ઓધું
 ખાવું.
 -કા પાનો ન પચના રહી કે
 રોકાઈ ન શકાવું.
 -મેં દાઢી હોના અચપણથી
 હોશિયાર હોવું.
 -દેના મનની વાત બતાવવી.
 પેડ પું. ઝાડ.
 પેશ અ. [ફા.] સામે; આગળ.
 -આના થવું; અનવું.
 પેશગી સ્ત્રી. [ફા.] કેાઈકામ માટે
 અગાઉથી અપાતી
 રકમ; ખાનું.
 પૈ-દર-પૈ અ. [ફા.] કમશ: (૨)
 લગાતાર.
 પૈરના અ. ક્રિ. તરવું.
 પૈરાવ પું. તરીને જવાય એવું ઊંડું
 પાણી.

पोखर (-रा) पुं० तणाव (स्त्री० -री)
पोशीदा वि० [फा०] शुभ; ढंकायेलुं.
पौ स्त्री० परम्परा, रमतनुं पौ

-बारह होना पौ पडवुं. (२)

लाभने लाग भणवे.

पौआ (-पा) पुं० पाशेरा के तेनुं
भाप.

पौद स्त्री० छेड (२) धरु.

पौधा पुं० छेडवे.

फक स्त्री० [अ०] दीनता (२) इक्षीरी.

फजूल वि० 'फुजूल' नकाभुं

-खर्च उडाडि.

फट्याज वि० [अ०] उदार; दानी;
ढोलुं (नाम, -जी)

फरश पुं० [अ० फर्श] पिछानुं (२)
भेसवानी सपाट नमीन.

फरहाद पुं० [फा०] शिष्टपी; पथर-
इडो. (२) अेक प्रसिद्ध
प्रेमी.

फरामोश वि० [फा०] बुझायेलुं,
विरभृत.

फर्जन्दी स्त्री० [फा०] पुत्रपत्न्युं.

-में लेना दतक लेवुं. (२)

नभाडि करवे

फर्राश पुं० [अ०] इरास. (२)
नोकर.

फरख वि० [फा०] सुंदर; मनोहर

(२) सरस.

फहम स्त्री० [अ०] ज्ञान; समझ.

फहमाइश स्त्री० [फा०] येतवण्णी.

फहश वि० [अ० फुहश] अश्लील

(२) डूवड.

फाका पुं० [अ०] इडा; उपवास.

फाटक पुं० मोटा दरवाजे.

फिक स्त्री० [अ०] इक्षर.

फिटन स्त्री० इटन गाडी.

फिदवी वि० [अ०] आजाकारी.

फिर अ० इरी (२) पछी (३)
तो पछी.

फिसडी वि० काममां भंड; ढीलुं.

फिसलना अ० कि० लपसवुं (२)
ढणी नवुं.

फी-जमाना अ० [अ०+फा०] आन-
काल; हालना समयमां.

फी-सदी अ० [अ०+फा०] सेंकडे.

फुटका पुं० इडाडो.

फुलहारा पुं० भाणी.

फूफा पुं० कुओ. (स्त्री०, -फी)

फेफडी, -री स्त्री० तरस के गरमीर्ष
छेड पर वणती पोपडी

फेर तक्षावत; संशय

-में पड़ना गूथवावुं.

फेहरिस्त स्त्री० यादी.

फसल पुं० [अ०] न्यायाधीश (२)
न्याय; ईंसबो.

ફૌરન અં [અં] તરત.

બંદા પું [ફાં] દાસ; સેવક.

બંદા-નવાજ વિં [ફાં] દાસ પર
દયા કરનાર.

બક્સ પું પેટી, 'બેક્સ'

બકોટના સં કિં નખથી ઉઝરડેા
બરવેા.

બ-કૌલ અં [અં] કાલ પ્રમાણે.

બક્ષુબી અં [ફાં] ખૂખીથી; અ-
ચ્છી તરેહ.

બ-કૌર અં [ફાં] અરેઅર; ખૂ-
ખીથી.

બક્ત પું [ફાં] નસીબ.

બટાક પું વટેમાગુ; મુસાફર.

-હોના ચાલવા માંડવું.

બટિયા સ્ત્રીં નાની ગોળી.

બટોરના સં કિં સમેટવું; એકઠું
કરવું.

બડબોલ (-લા) વિં બડી બડી
વાતો હાંકનાર.

બઢાઈ દેના આદર કરવેા.

બઢા ઘર પું કેઢખાનું.

બઢા દિન પું ૨૫ મી ડિસેમ્બર.

બઢો સ્ત્રીં વડી (૨) વિં મોટી.

બઢી માતા સ્ત્રીં શીતળા; અળિયા.

બઢની સ્ત્રીં સાવરણી.

બઢાવ પું વૃદ્ધિ (૨) ઉન્નતિ.

બઢાવા પું ઉત્તેજન (૨) ઉશ્કેરણી.

બઢિયા વિં ઉત્તમ.

બ-દસ્ત અં [ફાં] હાથે; દારા;
મારફત.

બદ-હવાસ વિં [ફાં] બેહોશ;
વિકળ.

બ-દૌલત અં [ફાં] કૃપાથી; કા-
રણથી.

બનકર બની ઠનીને.

બના રહના કાયમ રહેવું.

બનિસ્વત અં [ફાં] સરખામ-
ણીમાં; મુકાબલે.

બપતિસ્મા પું [ધ. બેપિટિઝમ] જલ-
દીક્ષા.

બપુરા વિં આપકું; બીચારું.

બપૌતી સ્ત્રીં આપીકી જયદાદ-
વારસો.

બયાના પું [અં બૈયાન:] બાનું;
'પેશગી'.

બરખિલાફ અં [ફાં] પ્રતિકૂળ;
વિરુદ્ધ.

બરજોર વિં બેરાવર (૨) અત્યા-
ચારી.

બરતન પું વાસણ.

બરદાશત સ્ત્રીં [ફાં] ખમ્બું તે;
સહન.

बरस पुं० वरस.

—गौठ वर्षगांठ.

बरसना अ० क्रि० वरसवुं.

बरसाइत स्त्री० वटसावित्री.

बरहम वि० [फा०] गुरसे थयेहुं;
यकित.

बरात स्त्री० जन.

बराती पुं० जनैयो.

बराबर

—करना पूरुं करवुं.

बराय अ० [फा०] वास्ते; भाटे.

बरु अ० (प०) लसे; ठीक.

बर्फ स्त्री० [फा०] अरक.

बर्फिस्तान पुं० [फा०] अरक़ने प्रदेश.

बर्नाना अ० क्रि० अकवुं (२)
अकवुं; लवारी करवी.

बला स्त्री० [अ०] आइत.

—का गज्य; आरे.

बलि पुं० [सं०] भोग; अलि.

—जाना वारी अकवुं.

बले अ० [फा०] हा; ठीक.

बलपट्टे पुं० 'बालपट्टे'; स्वयं-
सेवक.

बशर पुं० [अ०] मनुष्य.

बसवास पुं० वास; वसवाट.

बसुला पुं० वंसलो.

बहर अ० [फा०] भाटे; सारु.

बहर-हाल अ० [फा०] गमे ते
करीने; काली रीते.

बहरावर वि० [फा०] नसीबदार.

बहाल वि० [फा०] कायम; पूर्ववत्
(२) कायम राखवुं ते.

बहाली स्त्री० अकानुं (२) [फा०]
अकाली.

बहिस्ती पुं० [फा०] बिस्ती (२);
स्वर्गमां रहनेार.

बही स्त्री० वही; योपडा.

बहुतेरा वि० अकाल (२) अने
रीते.

बाँगडू वि० भूषण; अेवक़.

बाँह स्त्री० आंय,

—गहना या पकड़ना भद
करवी (२) परखवुं.

—देना भद करवी.

बा अ० [फा०] साथे; सहित (२);
सामे; समक्ष.

बाइबिल स्त्री० आध्यात्म.

बाकियात स्त्री० [अ०] आक़ी रक़मे.

बाक़ी वि० [अ०] आक़ी (२);
स्त्री० आक़आक़ी (३);
अ० आक़ी; नहि तो.

बा-ख़बर वि० [फा०] वाक़ि.

बा-जाबता अ० [फा०] अकताथी
नियमधी.

आजिन्दा पुं० [फा०] जेझाडी
(नाम, -न्दगी स्त्री०)

आतिल वि० [अ०] मिथ्या; जूझुं;
नकाभुं. (२) आतल;
२६आतल.

बापुरा वि० आपडुं; अित्यारुं;
बायँ वि० डाभुं (२) डलडुं (३)
विरुद्ध.

बायँ अ० डाभी आभू.
-होना विरुद्ध डे नाराज थनुं.

बारहा अ० [फा०] वारंवार (२)
प्रायः; धलुं करीने.

बारात स्त्री० 'भरात'; जन; वरयात्रा.

बारे अ० [फा०] अने; छेवटे.

बारेमें अ० स'अ'धमां; विषे.

बासिरा पुं० [अ०] दृष्टि; नजर.

बाहम अ० [फा०] आपसमां;
अंदरेअंदर.

बाहरी वि० गहारनुं (२) पराथुं.
(३) दृषवा भात्र;
उपरनुं.

बिल्-जुमला अ० [अ०] कुत्र मणीने.

बिलटी स्त्री० रेलवे-रसीद.

बिस्मिल वि० [अ०] धायल
(प्रायः प्रेमी भाटे)

बिस्मिल्लाह पुं० [अ०] श्रीमल्लेख;
आरंभ.

बीबी स्त्री० [फा०] कुशीन स्त्री
(२) पत्नी.

बुखार पुं० [अ०] ताप (२) आइ;
वराण.

बुनियाद स्त्री० [फा०] जड; पाथे.
(२) वास्तविकता.
(वि०-दी)

बुलवा पुं० नेातनुं.

बूचड़ पुं० कसाध.

-खाना कसाधवाडे.

बे-आव वि० [फा०] पाथी वम-
रनुं; निस्तेअ.

बेकाबू वि० [फा०] डाभू भोष्ठ
भेठेनुं; विवश (२)
डाभूमां न आवे अेनुं.

बेकायदा वि० [फा०] कायदा विरुद्ध.

बेगरज वि० गरज वगरनुं; अपेक्षा.

बेगारी स्त्री० [फा०] वेठिथे.

बेजार वि० [फा०] नाराज (२)
दुःखी.

बे-तमीज वि० अविवेकी; अेअदमी.

बेबस वि० लायार; विवश.

बेमौका वि० कवभतनुं.

बेरहम वि० [फा०] निर्दय.

बेश वि० [फा०] वधारे (२) अ्रेष्ठ.

बै स्त्री० [अ०] वेयाथु.

बोसोदा वि० [फा०] दम वगरनुं;
जरी पुराथुं.

ब्याहना स० कि० विवाह करवा.
भले ही भलेने; छाने.

आलू पुं० रींछ.

भावज स्त्री० भाभी.

भिनकना अ० कि० गगणुपुं. (२)

धृष्टा थनी.

मेड़ स्त्री० धेटी.

मेडा पुं० धेठा.

मेड़िया पुं० वरु.

मेड़िया घसान पुं० गाड़रियो प्रवाह.

भोटिया पुं० भुतानवासी.

मंजिल० स्त्री [अ०] 'मजल'; उतारो;
पडाव. (२) भकानना
अ०.

मंसब पुं० [अ०] पद; ढोहो. (२)
कार्य.

मकतब पुं० [अ०] मदरेसा; नि-
शाण.

मकसूद वि० [अ०] धारेखुं; अलि-
प्रेत.

मखदूम पुं० [अ०] शेर; रवाभी;
सेव्य.

मखसूस वि० [अ०] आस; विशेष.

मगरिब पुं० [अ०] पश्चिम दिशा.

—की नमाज़ सांजनी नमाज़.

मजीद वि० [अ०] पवित्र (२) वहुं

(३) अधिक. (४) पुं०

कुरान (५) अधिकता.

मझधार स्त्री० (नदीनी) मध्य
(२) मध्य; वय.

मझोली स्त्री० अेक जगतनी
गाडी.

मटर पुं० पटाण्या.

मट्टा, मठा पुं० छाश.

मदह स्त्री० [अ०] प्रशंसा.

मनसब पुं० [अ०] पद; ढोहो.
अधिकार.

ममियौरा पुं० भोसाण.

मरबूद वि० [अ०] नीय; तिर

मलिक पुं० [अ०] (स्त्री०—का) २

मशकृत स्त्री० [अ०] भहे
भणूरी.

मशरिक पुं० [अ०] पूर्व
(वि०—को)

मशीखत स्त्री० [अ०] शेभी;

मशीर पुं० सडाहकार.

मसरूर वि० [अ०] प्रसन;

मसल स्त्री० [अ०] कहेवत.

मसाइब पुं० [अ०] 'मुसीअत'
अ. व.

महताब स्त्री० [फा०] थाईनी
पुं० अ०.

महबस पुं० [अ०] लेख; केद

महलसरा स्त्री० जनानआनुं.

महारत स्त्री० [अ०] अभ्यास
हावरो.

માદમ વિં [અં] નષ્ટ; હયાતી
વગરનું.

મામલા વ્યવહાર કે તેનો ઝગડો. (૨)
વિવાદનો પ્રશ્ન (૩)
મુકદ્દમો.

માલગુજાર પું [અં+ફાં] જમીન-
દાર.

માસા અલાહ શં પ્રં [અં]
ધર્મશ્રવણી નજરથી
બચાવો.

મિજરાબ સ્ત્રીં [અં] મિજરાફ;
નખી.

મિટ્ટીકા તેલ પું. ગ્યાસતેલ.

મિટ્ટૂ પું. પોપટ (૨) મીકું-મધુર
બોલનાર.

મિયૌ મિટ્ટૂ પું. બેવકૂફ.

મિરાત સ્ત્રીં [અં] દર્પણ.

મિસ્ક પું. [ફાં] મુશ્ક; કરતુરી.

મિસાલ સ્ત્રીં [અં] ઉપમા (૨)
ઉદાહરણ (૩) કહેવત.

મીરાસ સ્ત્રીં [અં] વારસો.

મુંદાસા પું. જુવાનીમાં થતો ખીલ.

મુઅજ્જમ વિં [અં] પ્રતિષ્ઠિત;
મોકું (માણસ).

મુઅદિબ વિં [અં] અદ્યવાળું;
વિનયો.

મુઅલ્લિમ વિં [અં] 'ઇલ્મ'-જ્ઞાન
દેનાર; શિક્ષક (નામ,
-મી)

મુઆવજા પું [અં] મુઆજ્જેબ;
બદલો કે મહેનતાણું
યા વળતર.

મુકદ્દસ વિં [અં] પાક; પવિત્ર.

મુકમ્મલ વિં [અં] સંપૂર્ણ.

મુકરર અં [અં] ખીજવાર;
ફરીથી.

મુજાફર વિં [અં] વિજયી.

મુટિયા પું. મજૂર; હેતકરી.

મુનાદી સ્ત્રીં [અં] ઠંદેરા.

મુમતાઝ વિં [અં] માનનીય.

મુરશિદ પું [અં] મુરુ (૨) પૂજ્ય
વ્યક્તિ.

મુરીદ પું [અં] ચેલો; શિષ્ય.

મુલાજિમ પું [અં] નોકર; સેવક.

મુશીર પું [અં] સલાહકાર; (૨)
વજીર.

મુસ્તફા વિં [અં] શુદ્ધ.

મૂજિબ પું [અં] કારણ.

મૂસદાની સ્ત્રીં ઉંદરિયું.

મૂસલચંદ પું. ગમાર; મૂર્ખ.

મેદ્દ સ્ત્રીં [ફાં] મહેર; કૃપા (૨)
સહાનુભૂતિ.

મેલ સ્ત્રી૦ મેલ; ગંદકી. (૨)
દાષ; વિકાર.

મેલા-કુચેલા વિ૦ બહુ મેલું.

મોટે હિસાબસે અંદાજથી.

મોમિન પું૦ [અ૦] આસ્તિક;
ધર્માનદાર મુસલમાન.

મૌજૂદાત સ્ત્રી૦ [અ૦] સમસ્ત સૃષ્ટિ.

મૌલસિરી સ્ત્રી૦ ખોરસળી; બકુલ.

યકીનન્ અ૦ [અ૦] જરૂર;
ખાતરી પૂર્વક.

યતીમ પું૦ [અ૦] અનાથ. (નામ,
—માં)

રંગ

—નિશ્ચરના ચહેરા સાફ ને
ચમકતો હોવો.

—ચૂના યા ટપકના બર જીવા-
નીમાં હોવું.

—લાના પ્રભાવ કે ચુલુ દેખાડવો.

—મારના જીતવું.

રંગત સ્ત્રી૦ રંગ (૨) મગ્ન; આનંદ
(૩) દશા.

રૅંગરૂટ પું૦ લશ્કરમાં દાખલ થનાર.

રઝનત સ્ત્રી૦ [અ૦] અભિમાન.

રક્મ સ્ત્રી૦ [અ૦] તરફ; પ્રકાર.

રજ્જાક પું૦ [અ૦] રેશી આપનાર
(૨) ઇશ્વર.

રપટના અ૦ કિ૦ લપસવું. (૨)
ઝપાટામાં ચાલવું;

ઝપાટવું.

રફીક પું૦ [અ૦] સાથી; સહા-
યક; મિત્ર.

રખતાર સ્ત્રી૦ [ફા૦] ચાલ; ગતિ.

રબડી સ્ત્રી૦ બાસદી.

રહાઈશ સ્ત્રી૦ રહેણીકરણી. (૨)
રહેઠાણ.

રાજશ્રી સ્ત્રી૦ [સં૦] રાજ્યલક્ષ્મી;
રાજાની વિભૂતિ.

રામરામ કરકે ભારે મુશ્કેલીથી.

રામરામ હો જાના મરી જવું.

રાલ સ્ત્રી૦ [સં૦] રાળ. (૨) લાળ;
થૂંક.

—ગિરના, ચૂના, ટપકના લાળ
મળતી.

રાવટી સ્ત્રી૦ નાનો તંબૂ-ડેરા.

રાસ પું૦ પશુઓની સંખ્યા જોડે
વપરાય છે. ઉદા:
'ચાલીસ રાસ બૈલ'
ચાલીસ બળદ.

રાહજની સ્ત્રી૦ [ફા૦] લૂંટ; ધાડ.

રિઘાયત સ્ત્રી૦ [અ૦] નરમ કે
દયાભર્યો વ્યવહાર (૩)
ખ્યાલ; વિચાર.

રિસ્તા પું૦ [ફા૦] નાતો; સંબંધ.

रिश्तेदार पुं० [फा०] सगे; संबंधी.
रखसत स्त्री० [अ०] आशा (२)
रवानगी. (३) छुटी;
रग.

रुस्तमी स्त्री० अहादुरी (२) नय-
रहसती.

रुईदगी स्त्री० [फा०] वनस्पति.
रूम पुं० [फा०] दुर्कस्तान.
रुह स्त्री० [अ०] आत्मा (२)
सरत; सार.

रेंट पुं० लीट; शेका.
रेग स्त्री० [फा०] रेती.
रेगिस्तान पुं० [फा०] रेतीनुं रथ.
रेहन पुं० [फा०] गीरा.
रेहनदार पुं० [फा०] गीरवीदार;
गीरा राखनार.

रेहननामा पुं० [फा०] गीरा-अत.
रोज़ाना अ० [फा०] रोज; हमेश.
रोशन वि० [फा०] प्रकाशमान
(२) प्रसिद्ध. (३)
जल्ले; प्रगट.

रेंगोटिया यार पुं० लंगोटियो मित्र.
लंगोटो पर फाग खेलना थोड़ुं ज़ेर
छतां थोड़ुं करवुं.

लंठ वि० भ्रष्ट; नड.
लंप पुं० 'लेम्प'; दीवा.
लंबा वि० लांथु.

-करना (भाष्यसने) रवाना
करवुं. (२) नमीन
पर लांथुं करी देवुं.

लंबी तानना लांथा थवुं, सपुं.
लकब पुं० [अ०] भलकाय; पदवी.
लकीर स्त्री० लीटी.

-का फकीर विना समन्थे
जूनाने वणगी रहनार.
लजारू (-रू) पुं० लज्जमथीने छोक.
लटू पुं० जमरडा.

-होना लटुं थवुं; लोलावुं के
आसका थवुं

लठैत पुं० लाठी खलावी नथनार.
लपट स्त्री० नवाणा. (२) आंख.
(३) भलेक.

लफ्फाज वि० शेभी मारनार.
ललक स्त्री० प्रथण के जेडी छन्ना.
लसदार वि० यीकथुं.

लसलसा वि० यीकथुं.
लहलहा वि० ज्युं जाह्युं (२)
प्रकुंथ; कूथुं शैथुं.

लागत स्त्री० पडतर अर्थ.
ला-जवाब वि० [फा०] अनुपम
(२) निरुत्तर.

लाजिम वि० [अ०] जरूरी; अनि-
वार्य (२) लाज्ज; योग्य.
लाजिमी वि० [अ०] आवश्यक जरूरी.

लालची वि० लाक्षयु; दोषी.
ला-हासिल वि० [अ०] निरर्थक;
नक्षत्रं.

लिफाफा पुं० [अ०] परधीसियुं.
लिहाज पुं० [अ०] ज्याल; कौर्ष
वातनुं ध्यान.

लुगाई स्त्री० स्त्री; ओरत.
लुफ पुं० [अ०] भज; आनंद
(२) रुचि; स्वाद.

लेह (-हा) जा अ० [अ०] ओटला
वास्ते; भाटे.

वकूफ पुं० [अ०] गान; समज.
वगर अ० 'अगर'; यद्दि; जे.
वगर-ना अ० नहीं तो; अगर तो.
वजह स्त्री० [अ०] कारण, हेतु.
वजूद-अस्तित्व, हयाती

-पाना स्थपावुं; हयातीमां
आववुं.

-में लाना हयातीमां आणवुं;
स्थापवुं.

वफात स्त्री० [अ०] भरथु.
वरंच अ० [सं०] अलक (२) परंतु.
वरन अ० अलक.
वरना अ० [अ०] नहीं तो; अगर तो.
वली पुं० [अ०] मालिक. (२)
पीर, इकीर.

-अल्लाह पुं० मोटा इकीर.

वलाह अ० [अ०] धंधरना सोगन;
भरेभर.

वलाह-आलम [अ०] दैव जल्ले;
कौल्ले जल्ले.

वहशत स्त्री० [अ०] जंगलीपणुं;
असभ्यता.

वहीद वि० [अ०] अनुपम; अजोड.
वाजेह वि० [अ०] मालूम; प्रतीत.
-होना मालूम पड़वुं.

वारिद वि० [अ०] आवनार (२)
पुं० भडेमान (३) दूत.

वाहिद वि० [अ०] अके मात्र (२)
पुं० धंधर.

विछलना अ० क्रि० गणवुं; 'फिस-
लना.'

विधि बैठना भेग जावे; इववुं.
विषकी गौठ उपद्रवकारी के प'या-
तनुं धर.

शब स्त्री० [फा०] रात.
शम्स पुं० [अ०] सूर्य.

शराकत स्त्री० [फा०] डिस्सेदारी;
सामेलगोरी; सहयोग.

शरीक वि० [अ०] सामेल (२)
पुं० भागीदार; (३)
मददगार.

शहरयार पुं० [फा०] शहरेरने रक्षक
ने सहायक.

शहवत स्त्री० [अ०] क्षमातुरता.
 शाहादत स्त्री० [अ०] साक्षी; (२)
 साप्तिती.
 शाहस्तगी स्त्री० [फा०] शिष्टता;
 सभ्यता.
 शाहस्ता वि० [फा०] शिष्ट; सभ्य.
 शान स्त्री० [अ०] ढाढभाड; अपडा;
 छटा.
 शान-शौकत स्त्री० [अ०] अपडा; ढाढ.
 शिरहन पुं० ओशीकुं.
 शुक्र (-क्रिया) आभार; धन्यवाद.
 शुक्रगुजार वि० (नाम, -री) आभारी;
 कृतज्ञ.
 शुजाअ वि० [अ०] वीर; अडादुर.
 शुजाअत स्त्री० [अ०] वीरता.
 शुस्ता वि० [फा०] धोयेलुं; (२)
 रवन्छ.
 शोहरत स्त्री०, शोहरा पुं० प्याति;
 प्रसिद्धि.
 शौकत स्त्री० [अ०] शान; ढाढ (२)
 ताकात. (३) रोक;
 प्रभाव.
 शौहर पुं० [फा०] स्वाभी; भाविक.
 संजीदा वि० [फा०] गंभीर; धीर;
 शान्त. (२) सभल्लु.
 संधाना पुं० संधानुं; अथाथुं.
 सआदत स्त्री० [अ०] सद्भाव.

सईद वि० [अ०] शुभ; साई.
 सखुन पुं० [फा०] वातथीत (२)
 भोल; वयन; सुपन.
 सखुन-चीन वि० [फा०] युगलीभार.
 सजीला वि० छेवअटाउ (२) सुन्दर.
 सद्या बद्या पुं० युक्ति; आलयाथ.
 (२) भेज.
 सद्यो स्त्री० छोट; अग्नर.
 सनकना अ० कि० पागल थवुं.
 सफ़ी वि० [अ०] साई (२) पवित्र.
 सबक पुं० [अ०] पाठ; शिक्षाभल्लु.
 सयानपत स्त्री०, सयानपन पुं०
 शालुपल्लु.
 सरखत पुं० [फा०] आडा-यिट्टी
 (२) ऋल्लु यूकते कर्मांनी
 पढोय.
 सरगरम, सरगर्म वि० [फा०] भेशीलुं
 (२) उत्साही (३)
 तत्पर, आलाक.
 सर-गुज़रत स्त्री० [फा०] आपवीती.
 (२) वर्धुन (३)
 लवनयरित.
 सरीह वि० [अ०] रपष्ट; थुल्लु.
 सरौता पुं० सूडी.
 सलाबत स्त्री० [अ०] दढता;
 भजभूती.

सलाम

-लेना सामे सलाम करवी.

-देना सलाम करवी.

सलीका पुं० [अ०] ढंग; रीत (२)

कुशलता; होशियारी

(३) सभ्यता.

सलीम वि० [अ०] ठीक; सारुं.

(२) तंदुरस्त. (३)

साइ दिसनुं.

सलोस वि० [अ०] सुगम; सरण.

सस्ते छूटना थोडाभां डे थोडो

भडेनते पतवुं.

सहरा पुं० [अ०] आली भेदान,

(२) जंगल.

सहार पुं० सहन, (२) सहनशीलता.

सहारना स० क्रि० सहवुं; अभवुं.

सही-सालिम वि० [अ०] अरोअर;

पूरे.

सांसत स्त्री० आस देवानी मुश्कली.

साज-वाज पुं० तैयारी. (२) मेण;

भूय संअंध.

साझी, साझेदार पुं० भागियो;

हिसेदार.

साथ

-ही अेनी साथे; उपरांत.

-ही साथ साथे साथे.

सादिक वि० [अ०] सायु (२)

सत्यनिष्ठ.

सालरस पुं० [सं०] राण.

सालाना वि० [फा०] वार्षिक.

सालार पुं० [फा०] नेता.

-जंग पुं० सेनापति.

सालिम वि० [अ०] संपूज्य; पूरे

(२) तंदुरस्त.

सालेह नेक; अलुं (२) सहायारी

(३) नसीबदार.

साहब-सलामत स्त्री० [अ०] साम-

सामे जयजय प्रश्राम.

सिजाफ पुं० [फा० सिजाफ] सं-

जप; कपडानो गोट,

ओटेकी किनार.

सिगरा (-रो) वि० (प०) (स्त्री०-री)

सधणुं.

सिजदा पुं० [अ०] प्रश्राम; वंदन.

सिद्दी स्त्री० वायाणपाणुं.

-भूलना सपटावुं; गभरावुं.

सिनक स्त्री० लीट; नाकनो मेख.

सिनकना अ० क्रि० नाक नसीकवुं.

सिपारा पुं० [फा० सीपार:] कुराननो

अध्याय डे अड.

सिर

-के बल जाना आदरथी डोछ

पासे जवुं.

-होना पीछा पकडवो.

सिलसिला पुं० क्रम; परंपरा (२)

सांकेतिक (३) व्यवस्था.

सिलहखाना पुं० शस्त्रागार.

सिलहिला वि० 'सिलसिला'; लप-
संस्थ.

सिलौट(-टा) पुं० 'सिल'; निसा-
तरो.

सुधरा वि० स्वच्छ; साफ़.

सुद्धा(-द्धा) अ० सुद्धा; समेत; साथे.

सुनावनी स्त्री० मृत्युनी अपर आ-
वनी ते के ते आव्ये
करातुं सनान.

सुज पुं० शून्य; भीड़.

सुबहान वि० [अ०] पवित्र.

-अल्ला अ० [अ०] हर्ष के
अयभो प्रगट करनाई
संभोधन; वाह! धन्य!

सुम(-मि)रनी स्त्री० नानी (२७
दाय्यानी) जपभाणा.

सुलफा पुं० [फा०] नशावाणी त-
माकु. (२) यश.

सुहाग पुं० सुहाग; सौभाग्य

-उतरना सौभाग्य टणवुं; वि-
धवा भवुं.

सुहागा पुं० टंकशुभार.

सुरज .

-पर धूकना या धूल फेंकना

निर्दोष के पवित्रने

लांछन लगावुं.

-को दीपक दिखाना स्वयं ने
प्रसिद्ध के शुष्पी होय
तेनो परित्यक् करावो.

सुरत

-दिखाना में अताववुं; सामे
आववुं.

-बनाना रुप काटवुं; वेश
अदक्षवो.

-बिगड़ना यहेरे शीका पडवो;
निस्तेज भवुं.

सुरत-हराम वि० अंदरूनी निस्सार
पक्षु उपरथी हेभाववुं.

सेब पुं० [फा०] सङ्गठन.

सेवा-टहल स्त्री० भिदमत.

सेहत स्त्री० [अ०] आरोग्य (२)
(बूलेनी) शुद्धि.

सेहत-खाना पुं० पायभानुं.

सै पुं० [सं० शत, प्रा० सय] 'से'-
सो जेम वपराय छे.

उदा: 'सोरह सै इकतीस'

सोचविचार पुं० 'समञ्ज-अञ्ज'; अधी
रीतनो-पूरा विचार.

सोज पुं० [फा०] अणतरा (२)
हुं.अ.

सोहाता(-या) वि० सुंदर; सोहातुं.

सौह स्त्री० (व०) सोअन.
 हंगामा पुं० [फा०] हल्दो; तोड़ान.
 हँसली स्त्री० गणानी हांसडी-ते
 नामनुं हांसकुं के धरेणुं.
 हँसोड़(-र) वि० हांसीभोर; भग्नही
 हकतलफ़ी स्त्री० [अ०] अन्याय.
 हकबकाना अ० कि० गभरावुं.
 हकूक पुं० ब० व० [अ०] डको;
 अधिकारो.
 हक्का-बक्का वि० गभरायेलुं.
 हक्के-तल्लोफ़ पुं० [अ०+फा०] 'डॉपी
 राईट'; लेअकनो अ-
 धिकार.
 हज़रत-सलामत पुं० [अ०] आह-
 शाहनुं 'हज़ूर' जेवुं
 सम्बोधन.
 हजरे-असवद पुं० [अ०] कायानो
 पत्थर.
 हज़ारा पुं० [फा०] हज़ारी तोटा
 (२) कुवारो.
 हज़म वि० [अ०] हजम; पयेलुं.
 (२) पुं० पायन; हज-
 मयत.
 हटवा पुं० हारवाणो; डुकानदार.
 हटवाई स्त्री० डुकानदारी; 'हटवा'
 नो धधो.

हड़प वि० गअ दधने आधेखुं के
 जेअ करेखुं.
 -करना हजम करी जवुं;
 डिआपी जवुं.
 हथियाना स० कि० हाथभां-कय-
 नभां लेवुं. (२) हाथ
 भारी जवुं; डिआपी लेवुं.
 हबीब पुं० [अ०] भित (२) भिय-
 जन.
 हबूब पुं० [अ०] परपोटा.
 हम-नप्स, हम-नशीं वि० [फा०]
 साथी.
 हमवतन पुं० देशजधु; देशबाध.
 हमसर वि० [फा०] समान; जेडी-
 दार.
 हम्द स्त्री० [अ०] धिश्वरतुति.
 हरा
 -बाग़ ज्योटी आशा आपती-
 भाखी वात.
 हराम
 -करना कथुं करवानुं कठखु
 करी भूकवुं.
 -होना भुश्केल थवुं.
 हलफ़ पुं० [अ०] कसम; सोअन
 -उठाना सोअन आवा.
 हलफा पुं० लहेर; मोलुं; हेदारो.
 हलामला पुं० तोड; निडाव.

હલાલ વિ० [અ०] કુરાનથી વિહિત.

-કરના ઝખે કરવું; હથ્થવું.

હલાલ્લોર પું० પ્રામાણિકતાથી

મહેનત-મજૂરી કરનાર

(૨) ભંગી.

હલીમ વિ० [અ०] સહનશીલ; શાંત.

હવા

-હો જાના ઝટ જતા રહેવું;

ઉડી જવું.

હવાઈયૌ(મુંદ પર)ઉઢના ચહેરો શીકા

પડી જવો.

હવાલાત સ્ત્રી० [અ०] હવાલે કરવું

તે; કાચી કેદ.

હવ્વા સ્ત્રી० [અ०] ખાવા આદમની

સ્ત્રી; 'EVE'

હથ્ર પું० [અ०] કયામતનો દિન;

હથ્થર.

હસબ-નસબ પું० [અ०] માપાપનું

કુળ-ખાનદાન.

હસીન વિ० [અ०] સુંદર; ખૂબ-

સૂરત.

હાજત સ્ત્રી० [અ०] હાજત; જરૂર.

(૨) પહેરો; કેદ;

'હવાલાત'.

-મેં દેના યા રચના પહેરામાં

રાખવું.

હાટ સ્ત્રી० ખખર કે દુકાન.

-કરના દુકાન કાઢવી.

હાતિમ પું० [અ०] ચતુર આદમી.

(૨) વિસ્તાદ; તજગ.

હાફિઝ પું० [અ०] કુરાન કેંદર

હોય એવો મુસલમાન.

હામી સ્ત્રી० હા; સ્વીકાર.

-મરના હા પાડવી; સ્વીકારવું.

હાસિલ-જમા પું० [અ०] સરવાળો.

હિકાયત સ્ત્રી० [અ०] કહાણી; વાત.

હિદાયત સ્ત્રી० [અ०] શિખામણી

(૨) આદેશ.

હિફાઝત સ્ત્રી० [અ०] જળવણી;

સંભાળ; દેખરેખ.

હુંડા(-ડિયા)વન સ્ત્રી० [અ०] હુંડિ-

યામણ.

હુકૂક પું० અ० વાં હક.

હુકામ પું० હાકેમ-અમલદાર-વર્ગ.

હુક્મ-ઉદૂલી સ્ત્રી० [અ०] હુકમની

અવગણના.

હુજૂર-વાલા પું० [અ०] જનાખ;

શ્રીમાન.

હુજ્જત સ્ત્રી० [અ०] ખાલી તર્ક-

ખાણ; દલીલખાણ (૨)

અધડો; તકરાર (વિ०,

-તી).

હુમત જી૦ [અ૦] માન; આખર.

હુજ પું૦ [અ૦] ઉત્તમતા; ખૂબી.

(૨) ક્રાંતિ; ખૂબસૂરતી.

હૈજ પું૦ [અ૦] જીનો રબોધર્મ.

હૈસિયત જી૦ [અ૦] હૈસિયત;

ચોગ્યતા; શક્તિ. (૨)

આર્થિક દશા; ધનસં-

પત્તિ (૩) દરજ્જો;

કક્ષા.

હો બૈઠના થઈ પડવું; બની ખેસવું.

હોકર રહના જરૂર થવું.

હોસ

-દંગ હોના આશ્ચર્યથી દંઝ થવું.

-કી દવા કરના હોશ ઠેકાણે આશુવા.

-દિલ્લાના યાદ દેવડાવવું.

હૌલ ૩૨.

-પૈઠના, બૈઠના દહેશત લાગવી; ૩૨ ખેસવો.

કંમેરાથી આનંદ !

કંમેરાથી કમાણી !

તમારી પાસે કંમેરા છે ?

તો તમારું નામ સરનામું અમને મોકલી આપો. એકેએક કંમેરાવાળા - એમેચ્યોર તેમ જ વ્યાધારી - ને ઉપયોગી થાય એવી એક શોધ ટૂંક સમયમાં બહાર પડવાની છે. અને તમારું સરનામું અમારી પાસે હશે તો એ શોધ તૈયાર થાય એટલે તમને એની વિગતો અમે મોકલી આપીશું તમારી પાસે ગમે તે જાતનો કંમેરા હોય, પણ તમને તે શોધ ઉપયોગી થવાની જ છે - ખૂબ જ ઉપયોગી; કેમકે તે આનંદ અને આવક બન્ને આપશે.

માત્ર નામ સરનામું જ મોકલો. ટિકિટોની જરૂર નથી. કાર્ડમાં એક ખૂણે 'કંમેરા છે' એટલું જ લખશો એટલે બસ છે.

જે. એ. સી. ધનંજયની કંપની-લાઠી (કાઠિયાવાડ)

પરિશિષ્ટ

પુનરાવર્તન અને જવાબો

આ પુસ્તકનાં ૧૨ પ્રકરણો પૈકી પહેલાં ૯ શિક્ષણનાં છે, અને છેલ્લાં ૩ મનોચત્તનાં છે. એથી શરૂઆતનાં ૯ પ્રકરણોને અંતે શીખનારનું જ્ઞાન કસવા માટેના પ્રશ્નો આપ્યા છે. એ બધા પ્રશ્નોના જવાબ અહીં ક્રમવાર આપ્યા છે.

આ જવાબોમાં કેટલાક પુનરાવર્તનના રૂપમાં તો કેટલાક સામા પ્રશ્નના રૂપમાં છે. એમાં જે પુનરાવર્તનના રૂપમાં હોય તે યાદ કરી જવા માટે છે, પ્રશ્નના રૂપમાં હોય તે વધુ કસોટી માટે છે.

આટલી સામગ્રીની મદદથી શીખનાર પોતાની જાતે જ પોતાના જ્ઞાનનું માપ કાઢી શકશે.

[૧] અભ્યાસની શરૂઆત

[૧] હિંદી ભાષાના અભ્યાસની શરૂઆત આપણે પરિચિત તત્ત્વોથી કરવી જોઈએ, જેથી આપણે જાણતા હોઈએ એવી વસ્તુના પહેલી જ તકે ઉપયોગ કરવા માંડી શકાય. અને ગુજરાતી ભાષા જાણનારને પરિચિત હોય એવું હિંદીમાં ધણું છે.

[૨] ગુજરાતી ભાષામાં લગભગ ચૌદ હજાર એવા શબ્દો છે જે કાં તો એમને એમ અથવા તો થોડા ફેરફાર સાથે હિંદીમાં કામ લાગી શકે. એ ઉપરાંત કેટલાક શબ્દસમૂહો તથા કહેવતો પણ ગુજરાતીમાંથી સીધેસીધાં હિંદીમાં ઉતારી શકાય એવાં છે. અને ત્યાર બાદ ગુજરાતી તથા હિંદી વ્યાકરણ તથા ભાષાશૈલીમાં પણ સમાનતા છે. આ બધાં તત્ત્વો આપણે પહેલાં જ જોઈ જવાં જોઈએ.

[૩] હિંદીમાં સરળતાથી બોલવાની શક્તિ મેળવવા માટે ભાષાના પાયારૂપ શબ્દો તથા વાક્યરચનાઓ આપણે શીખી લેવાં જોઈએ. ખાસ કરીને સર્વનામો અને અવ્યયો તથા નામ અને ક્રિયાપદોનાં રૂપાંતરો.

[૪] આ બધું શીખતી વખતે આપણે ખાસ ધ્યાન એવે સ્થળે રાખવું જોઈએ, જ્યાં ગુજરાતી તથા હિંદીને કાંઈ મળતાપણું ન હોય; કેમકે અચકાવાના પ્રસંગો આવી બાજુઓમાં જ ઉભા થાય છે.

[૨] હિંદી વર્ણવિચાર

[૧] હિંદી-ગુજરાતીને સામાન્ય કરી શકાય એવા અક્ષરોનાં સ્વરૂપો:

અ, ક, પ, જ, ળ, ઇ, દ, ફ, બ, મ, લ,

[૨] હિંદીમાં અનુસ્વાર તથા અનુનાસિક સ્વરના ઉચ્ચાર :

અનુસ્વાર સ્પષ્ટ ઉચ્ચાર સૂચવે છે : ચંદ્ર, હિંદી ।

અનુનાસિક અસ્પષ્ટ ઉચ્ચાર સૂચવે છે : મુંહ, જાઝંગા ।

[૩] હિંદીમાં વિશિષ્ટ ઉચ્ચાર :

‘જ્ઞ’ નો ઉચ્ચાર ‘ચ્ચ’ ને મળતો

‘જે’ ,, ,, ‘જ્ય’ ,,

‘ઝૌ’ ,, ,, ‘ઝવ’ ,,

[૪] બિંદીનો ઉપયોગ :

કૈ, જ્ઞ, ગ, જ, ઙ, ઢ, ઢ, ફ, આટલા અક્ષરો નીચે બિંદી સહિત આવતાં એના ઉચ્ચાર ગળામાંથી થાય છે : જ્ઞાના, ગરીબ-જ્ઞાના, કબૂલ

[૩] પરિચિત હિંદી શબ્દો

[૧] હિંદી ભાષા બોલનારી પ્રજા વચ્ચે ડાઘ ગુજરાતીને લાંબો સમય રહેવાનું બને છે ત્યારે ઘણી વખત એક જ વસ્તુ કે બાવ

માટે માતૃભાષામાં અનેક શબ્દો હોય તેમાંથી હિંદી ભાષા સાથે વધુ સામ્ય ધરાવતા શબ્દો તેની સ્મૃતિના ઉપરના યરોમાં સતત રહે છે; અને તેની ભાષાશૈલી પણ હિંદીનું અનુકરણ કરતી થવા લાગે છે. આથી આવા માણસથી બોલાતી ગુજરાતી ભાષા હિંદીનું સંસ્કરણ પામી હોય એવી બની જાય છે.

[૨] થોડા ઉપયોગી હિંદી શબ્દો :

સૌસ, દુમ, ઠોડો, પૌધા, જડ, નારિયલ, કમીઝ, જેબ, મોમવત્તી, દવાત, કતરની-કૈંચી, અલ્મારી, દેહાત, દૂરી, સફર, કાગ, ખાપ, બહાવ, ધૂમ-ધૂઆં, કિરાયેદાર, કિસાન, રિરતેદાર, સમધી, અજનબી, હમતિહાન, કહાની, સહારા, ચૌડાઈ, મંજલા, સિરા, માલગુજારી, રાય, તનવાહ, બરાબરી, દોપહરી, રસ્મ, વજહ, ઢંગ, બરતાવ, મુકાબલા, દિલ્લગી, મહૈંગા, ખુરખુરા, હોનહાર, આલસી.

[૩] હિંદીમાં અર્થ કરવો અધરો પડે એવા થોડા ગુજરાતી શબ્દો :

કુરકુરિયું, કાગડો, સમળી, ઉદર, ભરી, દાડમ, શણ, કેનવાસ, દાંતિયો, આંધી, મેધગર્જના, વાદવિવાદ, અનુમતિ, ખાડ, સાક્ષી, દંડ, વહેંચણી, મિલકત, લાયકાત, ચીસ, લપસવું.

[૪] પરિચિત હિંદી શબ્દસમૂહો

[૧] નીચેના શબ્દસમૂહો વાપરી વાક્યો બનાવો :

ઁગૂઠ ચૂમના, કામ આના, જી દૂટ જાના, ઠિકાને આના, તાર દૂટના, દાંત લટ્ટે કરના, નામ કમાના, પરદા ડાલના.

[૨] નીચેના ભાવાર્થ હિંદીમાં રજુ કરવા માટે કયા શબ્દસમૂહો વાપરી શકાય ?

સ્થિતિ સુધરવી, પોતાનું બુદ્ધ કરી બેસવું, પોતાને હાથે પોતાનો વિનાશ નોતરવો, ઇસારત કરવી, અત્યંત વખાણ કરવાં, માન આપવું, ક્રોધ ગળી જવો, દગડાર્થ કરવી.

[૫] પરિચિત હિંદી કહેવતો

[૧] નીચેની ગુજરાતી કહેવતોને મળતી હિંદી કહેવતો કહો :

- (૧) અધૂરો ઘડો છલકાય.
- (૨) ઉલમાંથી ચૂલમાં.
- (૩) લે લાલો ને ભરે હરદાસ.
- (૪) પછડી જોઈને સોડ તાણવી.
- (૫) ધરમની ગાયના દાંત શું જોવા!
- (૬) મીઠા ચોરે મૂક અને અલ્લા ચોરે જાંટ.
- (૭) આજ ફાટે ત્યાં થીગડું ક્યાં દેલું!
- (૮) શીંદરી બળી પશુ વળ ન ગયો.
- (૯) ધૂળ ઉડાડવાથી સૂરજ ઢંકાતો નથી.
- (૧૦) હાથીના પગલામાં બધાં પગલાં સમાઈ જાય.

[૬] પરિચિત હિંદી ભાષાશૈલી

હિંદી ભાષાશૈલીના ગુજરાતી ભાષાને પરિચિત હોય એવા થોડા પ્રકારો :

- (૧) આપ એક માલદાર વ્યાપારી હૈં ।
- (૨) યહાં સે નદી કા દેખાવ બહુત સુંદર દિખાઈ દેતા હૈ !
- (૩) ત્રીન બાર મૈને ઉસકો છોડ દિયા ।
- (૪) યહ મૈં ચલા ।
- (૫) વહ કુછ કા કુછ કરેગા ।
- (૬) પેસા કોઈ ચિત્રપટ નહીં હૈ, જો મૈને દેખા ન હો ।
- (૭) એસે કૌન સ્વબર આયે હૈં કિ જિસસે તુમ હતને ગબરા ગયે હો ?
- (૮) આપ નહીં આયે હોતે તો ક્યા સે ક્યા હો જાતા ।
- (૯) વે અપને આપકો મી મૂલ ગા ।
- (૧૦) મૈં ને ઉસે સંપૂર્ણ સૂચનાયેં દી થીં, યહાં તક કિ...

[૭] પરિચિત હિંદી વ્યાકરણ

[૧] હિંદી અને ગુજરાતી વ્યાકરણોની રચના ધણીખરી મળતી હોવાથી બન્નેમાં ધણાય પારિભાષિક શબ્દો એકસરખા છે જેમકે : સ્વંર, વ્યંજન, રેફ, વૃદ્ધિ, ભાવવાચક, બહુવચન, સંપ્રદાન, પુરુષવાચક સર્વનામ, નિશ્ચિત સંખ્યાવાચક વિશેષણ, કર્મણી પ્રયોગ, ગૌણ કર્મ, ભૂતકાલ, કૃદંત, સંયુક્ત વાક્ય, વિધેય, ઇ. ।

[૨] હિંદી વ્યાકરણમાં કેટલેક સ્થળે વ્યાકરણની રચનામાં ગુજરાતી કરતાં કાંઈ જુદું ન હોવા છતાં માત્ર નામકરણ ફેર હોય છે. એટલે એ હિંદી પર્યાય શબ્દો ગણવાથી ગુજરાતી વ્યાકરણની વ્યાખ્યાઓ તે તે શબ્દોને લાગુ પાડી શકાય. જેમકે : પાઈ, શિરોરેખા, ક્ષોલિંગ, કારક, વ્યક્તિવાચક સંજ્ઞા, નિજવાચક સર્વનામ, ઉત્તમાવસ્થા, સહકારી ક્રિયા, ભવિષ્યત્ કાલ, ક્રિયાર્થક સંજ્ઞા, કર્તૃવાચક સંજ્ઞા, સમુચ્ચય બોધક, સંબંધસૂચક, સંકેતાર્થ, પરોક્ષ વિધિ ।

[૩] હિંદીમાં કેટલાક વ્યાકરણના પારિભાષિક શબ્દો એવા છે જે ગુજરાતી વ્યાકરણમાં બહુ ઉપયોગના ન હોવાથી તેની સંજ્ઞાઓ પરિચિત ન હોય. જેમકે : ચંદ્રવિંદુ, વિંદી, હલ્, યણ, તાત્કાલિક કૃદંત.

[૪] હિંદી વ્યાકરણ ગુજરાતી વ્યાકરણ કરતાં નીચેની બાબતોમાં ૨૫૪ રીતે જુદું છે.

(ક) ગુજરાતીમાં 'નરગતિ' અને 'નાન્યતરગતિ' એ બન્ને પ્રકારના શબ્દો માટે હિંદીમાં એક 'પુલ્લિંગ' જ છે.

(ખ) વિભક્તિઓના કોઈ કોઈ અર્થ હિંદીમાં ગુજરાતીથી જુદા પડે છે. એટલે કે ગુજરાતીમાં માલુમ પડતાં અમુક અર્થ તેમાં છે જ નહિ, કેટલાક નવા છે, અને કેટલાક એકને બદલે બીજી વિભક્તિમાં આરાપાયેલા હોય છે.

(ग) हिंदी व्याकरणों में क्रियापदाना वर्गीकरणों में काल अने अर्थ अन्तर्गत नामोत्पत्ति अने अने कालों नाम पाठकों छे. तेही कालनी संख्या अने वर्गीकरण शुद्धतातीथी तेमां जुदां पडे छे.

[८] हिंदी भाषाना अलंकारी शिक्षा

[१] थोडाक उपयोगी हिंदी शब्दो :

से परे, के यहाँ, निदान, अकसर, अनंतर, पल भर भी, आये दिन, के सहारे—की बदौलत, के जरिए, के बारे में, के सबब, से खिलाफ, निपट, की जगह, को छोड़कर, की नाई-भाँति, के मुताबिक, की अपेक्षा—के बनिस्बत, से कहीं—से बढ़कर, काफी, चाहे, बारी बारी से, एक एक करके, कितना भी—चाहे जितना, किसी हद तक, सचमुच, शायद, इसी लिये—अतएव, मानो, कैसे भी, इसके अतिरिक्त, धन्यवाद, अजी, आप—खुद—स्वतः, अपने आपको, हर—प्रति—फी.

[२] थोडा हिंदी वाक्यो :

मैं दोपहर को लौटूँगा ।

वहाँ तो बहुत कुछ आदमी आये हैं ।

हिंदी में सब मिलाकर ग्यारह सर्वनाम हैं ।

हर—प्रति—फी आदमी आधा सेर आटा मिलेगा ।

मैंने स्वतः वह काम खतम कर दिया ।

यह पिस्तौल तू सम्हाल के अपने पास रख ।

इस घटना को हुए कितने एक वर्ष बीत गए ।

प्रकाश और शिरोष को छोड़कर सब आ गये हैं ।

तुम्हारे कम से कम उसकी बात सुननी चाहिए थी ।

आपके आने भर की ही देर थी ।

[૯] હિંદી શબ્દોનાં રૂપાંતર

[૧] નામ તથા સર્વનામોના જાતિ, વિભક્તિ તથા વચનને અંગેના ફેરફારો, સર્વનામો તથા સંખ્યાઓ ઉપરથી બનતાં વિશેષણો, વિશેષણોમાં જાતિ તથા વચનને અંગે થતા ફેરફારો, ધાતુઓનાં કૃદંતો, ધાતુઓનાં ભુદા ભુદા કાળનાં રૂપો, સંયુક્ત ક્રિયાપદો, અને યૌગિક ધાતુઓ; આ બધી વસ્તુઓ એવી છે કે જેનાં એક કરતાં વધુ રૂપાંતરો આવતાં હોય. અને શુદ્ધ ભાષા જાણવા માટે આ રૂપાંતરોનો અભ્યાસ કરવો જરૂરી છે.

[૨] હિંદીમાં નરજાતિ અને નારીજાતિ એમ બે જ જાતિઓ છે. નરજાતિનાં નામોને ધણુંખરૂં હૈં, હયા, હન, જી, આની, આહન, આ પ્રત્યયો લાગવાથી નારીજાતિસૂચક શબ્દો બને છે. જેમકે લડકી, કુતિયા, સુનારિન. ઝટની, સેઠાની, ઠાકુરાહન.

[૩] હિંદીમાં બહુવચન કરવા માટે સામાન્ય રીતે (૧) લડકા જેવાં આકારન્ત પુલ્લિંગ નામોમાં લડકે રૂપ બને છે, (૨) ધણુંખરાં પુલ્લિંગ નામોમાં એકવચન અને બહુવચન સરખાં હોય છે, અને (૩) ઓલિંગ નામોને ઈં, હયૌં કે યૌં લાગીને બહુવચન બને છે. અને આવી રીતે થતાં બહુવચનનો ઉપયોગ વિભક્તિના પ્રત્યયો લાગતા ન હોય ત્યારે જ એટલે પહેલી વિભક્તિમાં થાય છે.

[૪] હિંદીમાં વિભક્તિના પ્રત્યયો આટલા છે : ને (એ) કો (ને), સે (થી, વડે), કા (નો), મેં (માં).

[૫] વિભક્તિના પ્રત્યયો એકવચન નામને સીધેસીધા લાગે છે, અને બહુવચનમાં નરજાતિમાં ઓં અને નારી જાતિમાં ઓં કે યૌં લગાડ્યા પછી લાગે છે. જેમકે : રાજા મેં, શક્તિ મેં, શક્તિયૌં મેં, બહિનોં મેં. માત્ર લડકા જેવા શબ્દોમાં એકવચનમાં લડકે મેં એમ થાય છે.

[૬] હિંદીમાં સંબોધન એકવચનમાં હોય તો મૂળ શબ્દ અને બહુવચનમાં હોય તો ઓ લાગીને બને છે. જેમકે : હે સાધુ, હે સાધુઓ. ફક્ત લડકા જેવા શબ્દોમાં એકવચન સંબોધન હે લડકે એમ થાય છે.

[૭] સર્વનામોનાં રૂપાંતરોમાં નીચેનાં રૂપો જરા જેઈ જવા જેવાં છે :

- (ક) હસને, હનને-હન્હોને, (અને એ પ્રમાણે ઉસ, ઉન; તિસ, તિન; જિસ, જિન; કિસ, કિન ઉપરથી બનતા શબ્દો)
- (ખ) મુઝાકો-મુઝે, હમકો-હમેં (અને એ પ્રમાણે બધાં સર્વનામોને કો પ્રત્યય લાગતાં થતાં રૂપો.

[૮] હિંદીમાં સર્વનામો આટલાં છે, અને તેનાં વિકૃત રૂપો કૌંસમાં આપ્યા મુજબ છે : મેં (મુઝા), હમ, તૂ (તુઝા), તુમ, યહ (હસ), યે (હન), વહ (ઉસ), વે (હન), સો (તિસ) (તિન), જો (જિસ) (જિન), કૌન (કિસ) (કન), કયા (કાહે), કોઈ (કિસી), આપ, લોગ.

[૯] નામની પહેલાં વિશેષણ આવતું હોય અને એ વિશેષણનાં યહ, હસ, હન જેવાં રૂપાંતર થતાં હોય ત્યારે નામને જે પ્રત્યય લાગ્યો હોય એ જ પ્રત્યય એ વિશેષણને લગાડવા માટે વિશેષણનું જે રૂપ કરતું પડે તે રૂપ મૂકાય છે. જેમકે : હન લડકોં કો (હનકો), એસે લડકે કો (એસે કો) ઇ.

[૧૦] સંખ્યા ઉપરથી બનતાં વિશેષણો : છઠ્ઠ, છગુના છહરા, છઠ્ઠો, છઃ સૌ.

[૧૧] ક્રિયાપદોમાં ફેટલાંક ધ્યાનમાં રાખવા જેવાં રૂપો.

તૂ હોવેગા, વહ હો, હમ થીં, હમ હોવેં, હમ હોતીં, આપ હોંગે. આપ હોં, હોતી હુઈ, હું, ચલને મેં, મૈને દિયા, મે ચલતા હોતા, આપ બેઠિયેગા, તૂ મત ચલિયો-ચલના, આપ પીજિયેગા, વે પાઈંગે-પાવેંગે-પાઈંગે, દેસા ગયા, બોલને લગા, ચાના-ચિચાના-ચિલચાના.

સંપૂર્ણ

ગુજરાતી શોર્ટ્‌હેન્ડ

[Recognized by the Commercial Examination
Board of The Indian Merchants' Chamber]

કોઈ પણ નવા ક્ષેત્રમાં જ્યો પહેલા અંપલાવે છે તેઓને અવિષ્કારમાં આગળ જવાની વધુ તક મળે છે. અને ગુજરાતી ભાષામાં શોર્ટ્‌હેન્ડની પણ હજી શરૂઆત જ છે. આપણું પત્રકારત્વ હજી હમણાં વિકાસ પામવા માંડ્યું છે. પશ્ચિમના દેશોમાં છાપાઓમાં જે વિવિધતાઓ આવતી હોય છે તેનાં હજી આપણે ત્યાં દર્શન પણ ફર્લ છે. પણ છતાં આપણી રાષ્ટ્રીય મહત્વાકાંક્ષા હવે ભગી છે, અને આવતી કાલે પ્રભુ જીવનમાં કોઈ પ્રચંડ જીવાળ આવવાની આપણે રાહ જોઈ રહ્યા છીએ. એ વખતે શોર્ટ્‌હેન્ડ વિના નહિ ચાલે. પત્રકારો માટે ધારાસભા કે મ્યુનિસિપાલિટી કે જહેર વ્યાસપીઠ પર બોલાતાં ભાષણોના શબ્દે શબ્દે ત્યારે કિંમતી ખનરી : શાળામાં એ શીખવવા શિક્ષકો જોઈશે, ન્યાયમંદિરોમાં એ વિદ્યા જાણનારા મંત્રીઓ જોઈશે, પોલીસ સ્ટાફમાં પણ એ વિદ્યા જાણનારની ખાસ જરૂર પડશે. અને આ બધી જરૂર અત્યારે જ પડવા માંડી છે. આજે ગુજરાતી શોર્ટ્‌હેન્ડ જાણનારને એક જ જહેરાત સાથે નોકરી મળી રહે એવી સ્થિતિ છે. એટલે હાઈસ્કૂલ કે કોલેજના વિદ્યાર્થીઓએ પોતાના ચાલુ અભ્યાસની સાથેસાથ આ સિદ્ધિ સંપાદન કરી લેવા જેવી છે.

સંપૂર્ણ શીઘ્રલિપિ કોર્સ

રૂ. ૩-૦-૦

[સાફ પોસ્ટેજ બે આના]

આ કોર્સની મદદથી એકાદ માસના અભ્યાસને અંતે મિનિટના ૮૦-૯૦ શબ્દોની ઝડપે ગુજરાતીમાં લખતાં શીખાય છે. નાની ઉંમરના વિદ્યાર્થીઓને પણ આ પદ્ધતિ શીખવી તદ્દન સરળ પડે છે. કેમકે માત્ર પાંચ જ નિયમો તેમાં શીખવા પડે છે. પત્રકારત્વ કે મંત્રીપદ માટે તૈયારી કરી રહેલા તેજસ્વી યુવાનો માટે આ પુસ્તક એક અજખેડાયેલું ક્ષેત્ર પૂરું પાડે છે.

ગુજરાતી લઘુલિપિ

રૂ. ૩-૦-૦

[સાફ પોસ્ટેજ ત્રણ આના]

ઉપરની પદ્ધતિ તમને મિનિટના ૮૦-૯૦ શબ્દોની ઝડપે આપે અને એટલી ઝડપથી ઘણું કામ કરી શકાય. પણ કોઈ વક્તા અવગતિયાની ઝડપે બોલતો હોય ત્યારે તેના શબ્દશબ્દ ઉતારવા માટે મિનિટના ૧૨૫-૧૫૦ શબ્દે લખવાની જરૂર પડે. એ શક્તિ આ પુસ્તક આપે છે. ઉપરનો શીઘ્રલિપિ કોર્સ શીખવામાં જે મહેનત લીધી હોય તે બધી આ પુસ્તકના અભ્યાસમાં કામ લાગે છે, એટલે કે દૂકામાં આ પુસ્તક ઉપરનાને અનુસંધાને શીખી શકાય છે.

લખો : શીઘ્રલિપિ અભ્યાસગૃહ-સાઠી (કાઠિયાવાડ)

શ્રી. ધૈર્યચન્દ્ર ૨. બુદ્ધનાં પ્રકાશનો

[સંપાદનો]	[કિંમત]
૧ રાસમાલિકા	૧-૦-૦
૨ જીવનરસ	૧-૪-૦
૩ જીમિં	૧-૪-૦
૪ યુગચિત્ર	૧-૦-૦

[હવે પછી]

૧ ધરવકીલ	
૨ જાણવું જોઈએ [જાતીય વિજ્ઞાન]	
૩ કલાપી સ્મારક ગ્રન્થ	

૪ હિંદના વેપાર-ઉદ્યોગની માહિતી	
૫ હિંદના દેશી રાજ્યો	

[તૈયાર અન્ય પ્રકાશનો]

૧ પદ્મીધર	૨-૦-૦
૨ સૌભાગ્ય	૧-૦-૦
૩ બાળકોની માવજત	૨-૦-૦
૪ અપ્સરા અને બીજાં નાટકો	૧-૦-૦

[સ્વકૃત]	[કિંમત]
૧ મેવાડની મહત્તા	૦-૮-૦
૨ તાતાં તીર	૦-૪-૦
૩ શુંજન	૦-૪-૦
૪ શરદ્પૂર્ણિમા	૦-૩-૦
૫ રસજ્યોત	૦-૧-૦

[હવે પછી]

૧ સુરંગા	[નવલિકાઓ]
૨ છૂપાં આંધુ	[નવલકથા]
૩ પુનિતા	[પત્રકથા]
૪ કાલીબોલી	[બાળવાર્તાઓ]
૫ પંજરી	[કાવ્ય સંગ્રહ]
૬ શુંજનરવ	[રાસ અને બાલગોતો]
૭ સનમને	[ગઝલો]
૮ ઉદલાસ	[હાસ્ય કથાઓ]
૯ જીવન-જગાળા	[નવલિકાઓ]

[નીચેના સરનામેથી મંગાવનારનું પોસ્ટ ખર્ચ માફ. લખો]

ગુજર સાહિત્ય ભંડાર-લાઠી [કાઠિયાવાડ]

આપની એ મહત્વાકાંક્ષા !

શા માટે આપ નિરાશ જણાવો છો ?

આપની એ જરૂરિયાત !

શા માટે આપ ચિન્તા કરી રહ્યા છો ?

આપને શું જોઈએ ? આપ બેકાર છો ? કાંઈ નોકરી-ધંધાની શોધમાં છો ? આપ અપરિણીત છો ? લગ્ન-પુનર્લગ્ન કરવાની ઈચ્છા છે ? આપ નિઃસંતાન છો ? પુત્રપ્રાપ્તિ માટે ઝંખી રહ્યા છો ? આપ દુઃખી છો ? સુખની શોધમાં નિરંતર ભટક્યા કરો છો ? આપ અસ્વસ્થ છો ? શારીરિક કે માનસિક બિમારી આપને સતાવી રહી છે ? આપ સંકટગ્રસ્ત છો ? એમાંથી મુક્ત થવા ઈચ્છો છો ? આપ ગરીબ છો ? પૈસા મેળવવાનાં સ્વપ્ને સેવો છો ? આપ જીવનથી કંટાળ્યા છો ? સુખી, સાદું અને ઉત્તમ જીવન જીવવાની તમન્ના ભળી છે ? આપને કીર્તિની ભખ લાગી છે ?...સતતિ-નિયમન માટે આપ ચિન્તા કરી રહ્યા છો ? આપનો જીવનની કોઈપણ ભાગની મૂંઝવણ માટે જવાબી ટિકીટ સાથે અમને લખો. અને અમારી સંસ્થા આપની સેવા માટે તૈયાર હશે—

નવપ્રકાશ કાર્યાલય-લાઠી [કાઠિયાવાડ]

એકજ સવાજમમાં બાર ગ્રંથસાળાઓમાંથી પુસ્તકો પસંદ

કરવાની તક આપતી

સબરસ સાહિત્યશ્રેણી

સંપાદક : હરિદ્રુષણ વ્યાસ

સવાજમ : નીચેનાંથી ગમે તેટલાં વિભાગનાં મળીને કુલ ૧૦ પુસ્તકો માટે

હિન્દમાં ૩૨ પૃ, બ્રહ્મદેશમાં ૩. પા, પશ્ચિમમાં ૨૫. ૧૦

- (૧) નવલિકા, શાલિકા, નવલકથા, સીનેરીઓ, મનરંજન, ઈ.
- (૨) હાસ્ય, મૃગાર, હિંદુકીવ વાર્તા, ચિત્રપટ, શોકસાહિત્ય, હળવું સાહિત્ય, ઈ.
- (૩) વ્યાપાર, વાણિજ્ય, હુમર કથોગ, ઉપયોગી કલાઓ, ઉપયોગી માહિતી, ઈ.
- (૪) શ્રદ્ધાવિજ્ઞાન, રાજ્યગણેશાસ્ત્ર, જાળજીવન, સ્ત્રીજીવન, ઈ.
- (૫) નિસર્ગોપચાર, શરીર રક્ષા, આહારશાસ્ત્ર, અંગકસરન, જાતીય વિજ્ઞાન, ઈ.
- (૬) બાળવાર્તા, પરીક્ષા, બાળજીવન, ઈ.
- (૭) અર્થશાસ્ત્ર, રાજકારણ, સમાજવાદ, ઇતિહાસ, દેશદર્શન, ઈ.
- (૮) નિબંધ, ચિંતન, કાવ્ય, સાંપના, વિષયન, ધર્મ, તરવજ્ઞાન, ઈ.
- (૯) કુશલત્વ, મનનશાસ્ત્ર, પ્રવાસ, ભગોળ, ઈ.
- (૧૦) માનસશાસ્ત્ર, કેળવણી, આદિત્યવિકાસ, જીવનચરિત્ર, બુદ્ધિવિકાસ, ઈ.
- (૧૧) વિજ્ઞાન, શોધશ્રેણી, વૈજ્ઞાનિક નવલકથા, ઈ.
- (૧૨) કાવ્ય, બૃહદેશ, સાહિત્ય, પત્રકારત્વ, ઈ.

ઉપર મુજબ બાર વિભાગોમાં પુસ્તકો પ્રકટ થશે. દરેક પુસ્તક સમજાવ ૧૦૦ પાનાનું, સરાસરી ૧૦ આનાની કિંમતનું, જે કે કાચીપ વિષયનાં પુસ્તકોમાં એ ધોરણે બદલાશે. ગમે તેટલા વિભાગોનાં મળીને ૧૦ પુસ્તકો મેળવવા હકદાર રહેશે. સવાજમ બરતી વખતે જે વિભાગોનાં પુસ્તકો જોઈતાં હોય તેના નંબર અમને જણાવવા જોઈશે એ વિભાગોમાં પ્રકટ થતાં પુસ્તકો જ તમને મોકલાશે. ગમે તેટલા આખા વિભાગ પસંદ કરી શકો છો. એણી કોઈ પણ વખતે બંધ થાય તો ગ્રાહકોનાં બાકી મામળાં રહેતાંથી સવાયાં પુસ્તકો બપોઈ મુલાકાતમાંથી આપવાની ખાતેધરી છે. વી. પી. ચી મંઆવર્તા હિંદમાં ના અને હિંદ બહાર નાજ વધુ થશે.

અમારા કોઈ એજન્ટ નથી માટે :

તમારું સવાજમ નીચેનાં સરનામે મોકલી આપો

સબરસ કોર્પોરેશન : લાઈ (કાંકિયાવાડ)

